

Zendingen tegen de zedeloosheid

De Middernachtzending als bestrijder van de prostitutie in Amsterdam en de daarbij gepaard gaande confrontaties met politie en overheid

Scriptie MA History

'Political Culture and National Identity'

Universiteit Leiden

Mw. Prof. Dr. Beatrice de Graaf

Dieke Heijboer – Paul

s0812390

Johan de Wittlaan 21

2805 CM Gouda

dieke.paul@gmail.com

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Prostitutiewetgeving in een veranderende samenleving	8
1.1 Denken over prostitutie vanaf de Verlichting in Nederland	8
1.2 prostitutie in Amsterdam	12
1.3 De grondwet van 1848	13
1.4 Thorbecke's gemeentewet	12
1.5 Politiewet en de poging tot nieuwe prostitutiewetgeving	17
1.6 De opkomst van een politiek meerstromenlandschap	19
1.7 Conclusie: Prostitutiewetgeving landelijk en in Amsterdam	19
2. De Nederlandsche Middernachtzending Vereeniging	21
2.1 Het Protestantisme in Nederland	21
2.2 Het Réveil	23
2.3 Het ontstaan van verenigingen	24
2.4 Een man met idealen: Hendrik Pierson	25
2.5 Twee zendelingen in Amsterdam	26
2.6 Van activistische zendelingen naar strijd tegen reglementering	28
2.7 Conclusie: een vereniging gericht op praktijk en overheid	29
3. De Middernachtzending in Amsterdam	30
3.1 De modernisering van de Amsterdamse politie	30
3.2 Amsterdam als hoofdstad van de zedeloosheid	33
3.3 Geen bescherming van de politie	35
3.4 Willem Hovy's inspanningen in de raad	36
3.5 Gehoorzamen aan de overheid?	38
3.6 Onveranderde situatie tot halverwege 1894	40
3.7 Conclusie: De Middernachtzendelingen als corrector van de overheid	41
4. Een moeizame samenwerking in de hoofdstad	43
4.1 De veranderende houding van de politie	43
4.2 Een voorstel in de gemeenteraad	44
4.3 Een onderzoekscommissie naar de prostitutie	46
4.4 Tussen rapport en debat	49
4.5 De triomf in de hoofdstad	50
4.6 Conclusie: Samenwerking en triomf	56
5. Verbetering van de situatie	54
5.1 De eerste maanden na het verbod in 1897	54
5.2 1900: Een vergadering te Amsterdam	56
5.3 Aansporing van de burgerij en doorgaand werk	58
5.4 Landelijke inspanningen en een plotselinge ommekeer	59
5.5 Nogmaals landelijke inspanningen	61
5.6 Conclusie: Doel bereikt op lokaal niveau	62
Conclusie	64
Literatuurlijst	69

Inleiding

“De menschen zochten tegenwoordig op zoo’n rare manier hun bestaan. Daar was bijvoorbeeld het Heilsleger, de politie had er zooveel last mede, en nu weer die Middernachtzending! Het was niet van de politie te vergen, dat zij zich in de bres zou stellen voor zulke dwazen, die opkwamen tegen dingen die altijd hadden bestaan, tegen huizen waarvan ieder verstandig mensch begreep dat ze er moesten zijn.”¹

Commissaris van de Politie te Amsterdam, negentiende eeuw

‘Dingen die altijd al hadden bestaan’ en ‘huizen waarvan ieder verstandig mens begreep dat ze er moesten zijn’. Deze twee zinnen geven duidelijk de opvatting van de commissaris van de politie te Amsterdam weer over het bestaan van bordelen in de stad. Over deze bordelen zal het onder andere gaan in deze scriptie waarin de bestrijding van de prostitutie door één vereniging, de Middernachtzending, centraal zal staan. Dat de commissaris van de politie deze vereniging niet altijd begreep, wordt ook duidelijk uit bovenstaand citaat.

Het geeft dus duidelijk het spanningsveld weer tussen de opvatting van de Middernachtzending, met haar uitvoering, en de opvatting van de overheid en de politie. De Middernachtzending was een protestantse vereniging die zich ten doel had gesteld de prostitutie te bestrijden. Dit deed men door te posten voor de bordelen en de bezoekers van de prostituees aan te spreken om hen over te halen niet naar binnen te gaan. Deze werkwijze en de opvattingen van de Middernachtzending leidde echter tot spanningen. Dit spanningsveld staat centraal in deze scriptie. Want welke overeenkomsten en verschillen zijn er tussen de visies van de overheid en de middernachtzending op het beleid van de politie? Ik zal mij bij de beantwoording van deze vraag beperken tot de Middernachtzending in Amsterdam. Door deze vraag te beantwoorden hoop ik een nieuwe bijdrage te leveren aan de geschiedschrijving over wat in onze tijd wel het oudste beroep ter wereld wordt genoemd, prostitutie, en de reacties die deze ‘bedrijfstak’ opriep in de periode 1888 tot 1902.

Bovenstaand doel wil ik vorm gaan geven door in mijn scriptie allereerst een kort beeld te schetsen van de tijd waarin de bestrijding van deze ‘zedeloosheid’ plaatsvond. In deze periode was er namelijk sprake van het ontstaan van de sociale interventiestaat. Burgers verwachtten steeds meer van de overheid. Daarna wil ik nader ingaan op de Middernachtzending in Amsterdam die aan de bestrijding van prostitutie vorm gaf. Wat was hun drijfveer, wat was hun doel en hoe verwoordden ze dat? In het bijzonder zal ik dan ook

---

¹ Deze uitspraak werd vermeld in de uitgave van de Middernachtzending; Nederlandsche Middernachtzending Vereeniging, *Ons Zilveren jubilee, verslag van de XXVe Algemeene vergadering der Nederlandsche Middernachtzending Vereeniging*, (Amsterdam 1915)

kijken naar hun uitspraken en acties ten aanzien van het beleid van de overheid. Want dat was volgens hen de aangewezen autoriteit om paal en perk aan prostitutie te stellen. Als protestantse groep voelden zij zich verbonden met de Anti – Revolutionairen onder leiding van Abraham Kuyper, al zal moeten blijken of deze partij zich liet ondersteunen door de gevraagde of ongevraagde mening van de Nederlandse Middernachtzending. Na het bestuderen van de organisatie, wil ik ook kijken naar de reactie van de politie en de gemeentelijke overheid op de Middernachtzending en naar hun opvatting over de prostitutie. In het eerste hoofdstuk zal ik trachten een beeld te schetsen van de samenleving in de periode die centraal zal staan en de prostitutie wetgeving die er op landelijk niveau ontwikkeld werd. Dit vond plaats in de ontstane sociale interventiestaat. In de negentiende eeuw werd door ‘de samenleving’, door (belangen)groepen of door overheden zelf verwacht dat de overheid er van alles aan doet om het gedrag van mensen bij te sturen, mensen voor te lichten, gedrag te verbieden en ander gedrag te stimuleren.² In deze samenleving werden vanaf het eind van de achttiende eeuw veel verenigingen opgericht en deze ontwikkeling bereikte haar hoogtepunt halverwege de negentiende eeuw. Er ontstonden uit alle groepen van de samenleving verenigingen die zich bezighielden met maatschappelijke thema’s. Vaak probeerden zij de overheid te overtuigen van het nut van sociale interventie op het gebied waar zij zich mee bezig hielden. Deze ontwikkeling wordt in hoofdstuk twee nader beschreven. Een voorbeeld van zo’n vereniging is de protestantse Middernachtzending. Nadat er een algemeen beeld geschetst is van de ontwikkelingen op landelijk niveau en de ontwikkeling van verenigingen en in het bijzonder de Middernachtzending, zal ik me vanaf hoofdstuk 3 richten op de stad Amsterdam. De gemeenteraad trok zich weinig aan van landelijke wetgeving en deed wat goed was in haar eigen ogen. In deze stad was van oudsher veel prostitutie te vinden en de Middernachtzending zag deze stad als hoofdstad van de zedenloosheid. Er zal beschreven worden hoe de overheid in Amsterdam dacht over haar taak ten opzichte van de prostitutie. Ook zal de rol van de politie ten aanzien van de prostitutie en de Middernachtzending ter sprake komen. In hoofdstuk 5 en 6 zal worden beschreven hoe deze houding en de wijze waarop de overheid over haar taak dacht uiteindelijk veranderde. De rol van de Middernachtzending hierbij bleek groot te zijn en ook dit zal beschreven worden in de laatste hoofdstukken. Belangrijk hierbij is het doel en de actievormen die de Middernachtzending gebruikte. Er is bewust gekozen voor een toespitsing op Amsterdam zonder dit voortdurend in een breder, landelijk politiek verband te zetten omdat de prostitutie door de plaatselijke overheid geregeld diende te worden. Een dieper gaande studie werd te uitgebreid voor een masterscriptie.

---

² Prof. Dr. F. de Leeuw, Plenaire lezing: Veiligheidsbeleid en Gedragmechanismen: over het belang van sociale (interventie) theorieën voor de praktijk, uitgesproken op 18 maart 2009 tijdens het Veiligheidscongres van de Nederlandse Vereniging voor Veiligheidskunde.

Centraal zal in deze scriptie dus aan de ene kant het nadenken van de Middernachtzending over de taken van de overheid staan en aan de andere kant het nadenken van de overheid over de taken waarvoor zij zichzelf verantwoordelijk voelt. Dit staat centraal omdat de Middernachtzending als vereniging zich regelmatig uitliet over de taken van de overheid en ook de overheid in deze periode regelmatig nadacht over haar taak. Door deze zaken te benadrukken bij mijn vraagstelling, hoop ik een breder kader te kunnen schetsen waarin de geschiedenis van de prostitutie en de bestrijding ervan in Amsterdam een plaats krijgen.

Dit laatste concept, door de Franse filosoof Michel Foucault ook wel 'governmentaliteit' of in het engels 'governmentality' genoemd zet mijn onderzoek naar de bestrijding van de prostitutie in een breder verband. Michel Foucault heeft dit concept voor het eerst uiteengezet in een aantal colleges, die gebundeld zijn in het boek *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France 1977-78*. Het woord 'governmentaliteit' is samengevoegd uit de twee franse woorden 'gouverner' dat regeren betekent en 'mentalité', dat zoveel betekent als mentaliteit, manier van denken. Kort gezegd betekent het dus de manier van denken van de regering over zichzelf. Foucault ontwikkelde het begrip om zo het idee van de macht van de regering te 'begrijpen'. Met het begrip governmentality bedoelde Foucault de "rationalization of governmental practice in the exercise of political sovereignty"³, vrij vertaald: de rationalisering van de overheid over de uitoefening van de politieke soevereiniteit. De twee woorden die in het begrip samengevoegd zijn, maken duidelijk dat het onmogelijk is om de technologie van de macht te bestuderen zonder een analyse te maken van de politieke rationaliteit die daaronder ten grondslag ligt.⁴ Hij gebruikte het begrip als een aanknopingspunt om de geschiedenis van de Oude Grieken tot het moderne neoliberalisme te analyseren.⁵ Zoals Foucault het denken van de overheid over haar eigen handelen als aanknopingspunt gebruikte om de geschiedenis te beschrijven, wil ik ditzelfde aanknopingspunt gebruiken om de geschiedenis van de Middernachtzending te beschrijven. De overheid en de macht van de overheid is geen statisch iets: de overheid vindt ergens iets van, denkt ergens iets over en dat komt tot uiting in het beleid dat de overheid voert. Onder 'governmentaliteit' wordt dus kortweg verstaan dat de overheid nadenkt over wat zij als haar taak ziet. In de periode rond 1880 – 1915 werd in Nederland de rol van de overheid steeds meer een onderwerp van politiek debat. Dit spanningsveld is terug te zien in de primaire bronnen rondom het wel of niet bestrijden van prostitutie en de taak van de overheid daarin. Binnen het hiervoor genoemde debat richt ik me in het bijzonder op de vraag naar de

---

³ Michel Foucault, *Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France. 1978-1979* (Parijs : Gallimard/Seuil 2004), p. 4, geciteerd in: B. de Graaf, *Nationale veiligheid in Nederland. Geschiedenis van een ordeningsprincipe* (Utrecht, 2011)

⁴ Thomas Lemke, *Foucault, governmentality, and critique* (2002) p. 3, gevonden op: <http://www.andosociology.net/resources/Foucault%2C+Governmentality%2C+and+Critique+IV-2.pdf>

⁵ idem p. 2

plaats en de rol van de politie in de relatie tussen de overheid en de samenleving. De politie heeft als taak om het beleid van de overheid te controleren en te handhaven. Niet alleen het beleid ten aanzien van prostitutie, maar ook andere soorten beleid vallen onder verantwoordelijkheid van de politie. Tegelijkertijd heeft de politie ook te maken met reacties die dit beleid oproepen in de samenleving. De taak van de politie is dus cruciaal als het gaat om het beleid van de overheid. Wanneer de overheid besluit om de prostitutie wel of niet te bestrijden, heeft de politie daar direct mee te maken. Daarnaast geeft de politie aan de uitvoering van het beleid haar eigen invulling doordat hoofdcommissarissen bepalen wat zij belangrijk vinden. In de hoofdstukken zal naar voren komen waarom de politie en de overheid op een bepaalde manier reageerden op de reactie die Middernachtzendingen gaven op hun beleid. Hieruit bleek hoe de overheid dacht over haar taak en hoe het beleid van de overheid daardoor veranderde.

Als uitgangspunt voor deze scriptie maak ik gebruik van literatuur die in de achterliggende decennia is geschreven over de geschiedenis van de prostitutie en de daarbij behorende reacties van de samenleving. Daarna zal ik met primaire literatuur proberen aan te tonen wat de overeenkomsten en verschillen waren tussen de opvatting van de Middernachtzending en de overheid aangaande het beleid van de politie ten aanzien van prostitutie.

Over de geschiedenis van de prostitutie en de bestrijding daarvan zijn al verschillende boeken geschreven. Zo schreef in het jaar 1937 de chef van de zedenpolitie te Amsterdam J.F. van Slobbe over de geschiedenis en de bestrijding van de prostitutie in de hoofdstad vanaf de Middeleeuwen tot de negentiende eeuw.⁶ Een ander boek waarin de ontwikkelingen rondom de prostitutie in Nederland uitgebreid beschreven zijn, is het boek *Het mysterie van de verdwenen bordelen, prostitutie in Nederland in de negentiende eeuw*, geschreven door M. Bossenbroek en J.H. Compagnie. In dit boek wordt de opkomst van de prostitutie, de bestrijding en in sommige gevallen ook de verdwijning beschreven. De schrijvers behandelen verschillende steden, evenals landelijke ontwikkelingen. In het boek *Tussen christelijk Réveil en seksuele revolutie, bestrijding van de zedeloosheid, met de nadruk op repressie van homoseksualiteit* geschreven door P. Koenders, komt de geschiedenis van de prostitutie ook zijdelings aan de orde.

In de laatste decennia zijn er eveneens een aantal boeken verschenen over de geschiedenis van de politie, landelijk en in Amsterdam. Voorbeelden van deze boeken is de serie over de politie, waarvan het boek *De geschiedenis van de Nederlandse politie, de gemeentepolitie in een veranderende samenleving* geschreven door G. Meershoek

---

⁶ J.F. van Slobbe, *Bijdrage tot de geschiedenis en bestrijding der prostitutie te Amsterdam* (Amsterdam 1937)

uitgebreid ingaat op ontwikkelingen in de verschillende steden.⁷ Over Amsterdam verscheen in 2011 het boek *Waakzaam in Amsterdam*, onder eindredactie van P. de Rooij. Dit boek belicht de geschiedenis van de politie in Amsterdam.⁸

De relatie tussen de overheid, met de politie als uitvoerder van het beleid, en de Middernachtzending, is echter een onderdeel dat nog onderbelicht is in de bestaande secundaire literatuur. Om dit te kunnen onderzoeken en benadrukken heb ik gebruik gemaakt van verschillende primaire bronnen. Allereerst heb ik het archief van de Middernachtzending doorgenomen. Er was echter uit de jaren 1890-1905 weinig bewaard gebleven, slechts een enkele brief en notitie. Gelukkig was dat niet het geval met het maandblad dat de Middernachtzending uitgegeven heeft, *De Middernachtzending*. Hiervan was een groot aantal nummers bewaard gebleven en was een goed bruikbare primaire bron. Naast het maandblad heeft de Middernachtzending ook tweemaal bij een jubileum een boekje uitgebracht met de geschiedenis van de Middernachtzending.⁹ Ook deze, uit het jaar 1915 en 1930, zijn bewaard gebleven. Daarnaast heb ik voor primaire bronnen over de politie gezocht in het politiearchief. Ook hier gold echter dat er nauwelijks iets bewaard was gebleven. Gelukkig was dit wel het geval met het gemeenteblad dat de gemeente Amsterdam uitgegeven had, getiteld *Gemeenteblad Amsterdam*. Hierdoor kon ik verslagen van raadsvergaderingen en genomen besluiten, bekijken. Ook heb ik de kranten uit deze periode bekeken, dit leverde een aantal bruikbare krantenartikelen op. Door de zoekfunctie die de Koninklijke Bibliotheek ingebouwd heeft in haar digitale krantenarchief kon ik zoeken op artikelen over de Middernachtzending in landelijke en plaatselijke kranten. Door deze primaire bronnen te combineren en te ondersteunen met de secundaire literatuur ontstaat er een nieuwe kijk op de geschiedenis van de prostitutie en de bestrijding daarvan in Amsterdam, namelijk de wijze waarop overheid en Middernachtzending daar vorm aan gaven.

---

⁷ G. Meershoek, *De geschiedenis van de Nederlandse politie, de Gemeentepolitie in een veranderende samenleving*, (2007, Amsterdam)

⁸ P. de Rooij, *Waakzaam in Amsterdam* (Amsterdam 2011)

⁹ Nederlandsche Middernachtzending Vereeniging, *Ons Zilveren jubilee, verslag van de XXVe Algemeene vergadering der Nederlandsche Middernachtzending Vereeniging*, (Amsterdam 1915)

J.N. van Munster, *Met zegen bekroond, grepen uit de geschiedenis van veertig jaren der Nederlandsche Middernachtzending-Vereeniging* (Amsterdam 1930)

1. Prostitutiewetgeving in een veranderende samenleving

In de periode die in deze scriptie centraal zal staan, was Nederland veranderd van een klassieke nachtwakersstaat naar een sociale interventiestaat. Oftewel, van een staat die zich zo weinig mogelijk bemoeit met de burgers, naar een staat waarin het uitgangspunt is dat de inwoners van een land in de eerste plaats zelf verantwoordelijk zijn voor de mate waarin ze participeren in de maatschappij en daarbij ook bemoeienis van de overheid verwacht.¹⁰ Deze ontwikkeling is te zien op allerlei vlakken en de omgang met de prostitutie is bij uitstek een goede graadmeter om die verhouding in kaart te brengen. Zoals uit dit hoofdstuk zal blijken, werd er in deze periode voor het eerst op landelijk niveau nagedacht over regels en wetten aangaande de prostitutie. Hoe zag het prostitutiebeleid en de wetgeving aangaande prostitutie eruit tot de negentiende eeuw en wat veranderde er in de negentiende eeuw! Ook zal ingegaan worden op de situatie in de stad Amsterdam. Amsterdam zal centraal staan, omdat in deze scriptie de Middernachtzending in Amsterdam behandeld zal worden. Naast deze ontwikkeling zal in dit hoofdstuk ook zijdelings de politie aan de orde komen. Zij speelde een belangrijke rol bij de contacten met de Middernachtzending en het is van belang om te weten op welke wijze de politie in Nederland en in het bijzonder in Amsterdam geregeld was en wat haar bevoegdheden waren.

1.1 Denken over prostitutie vanaf de Verlichting in Nederland

In de negentiende eeuw was er sprake van een breed gedragen 'burgerlijk beschavingsoffensief'.¹¹ De deugdelijkheid van de burgers, gewetensvorming en huiselijk geluk stonden centraal. Dit 'burgerlijk beschavingsoffensief' kwam voort uit de periode van de Verlichting. De gedachte dat de elite van het land een maatschappelijke verantwoordelijkheid bezat, was namelijk ontstaan in de zeventiende en achttiende eeuw. De term 'Verlichting' duidt op het proces, dat haar hoogtepunt beleefde tijdens de achttiende eeuw. De term was afgeleid van het idee dat het licht van de rede was gaan schijnen na de donkere Middeleeuwen.¹² De kern van de Verlichting was de opvatting dat de samenleving door het toenemen van kennis te verbeteren viel. Aanhangers van deze stroming waren er ook van overtuigd dat kennis zou leiden tot deugd.¹³ De kennis kon de mens en samenleving kon verbeteren. Nederlanders die de ideeën van de Verlichting aanhingen waren de filosoof

---

¹⁰ J. Gaakeer, *De maatschappij in, sociale activering voor vrouwen* (Tilburg 2004) p. 2

¹¹ Deze term werd door historicus P. de Rooij geïntroduceerd in zijn proefschrift *Werklozenzorg en werkloosheidsbestrijding, 1917-1940: landelijk en Amsterdams beleid* (Amsterdam, 1979)

¹² <http://www.humanistischecanon.nl/verlichting>, laatst geraadpleegd op 17 oktober 2012

¹³ N.Bakker, e.a., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland: idee en praktijk. 1500-2000* (Assen, 2006) p.36

Baruch Spinoza, die geen andere verklaringen voor zaken accepteerde dan gebaseerd op de rede en Herman Boerhaave, medisch hoogleraar in Leiden.¹⁴ Om de samenleving te verbeteren, moesten de verlichte denkbeelden via volksopvoeding in brede kring worden verbreid. Het hele volk, in eerste instantie vooral de inwoners van de steden, maar het doel was om uiteindelijk ook de boeren en de arbeiders te bereiken, diende dus kennis te maken met de ideeën van de Verlichting. Er ontstond zo een voorstelling van de maatschappij als samenhangend geheel, gedragen door de deugden van de burgers.¹⁵

De aanhangers van de Verlichting in Nederland richtten in het jaar 1784 de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen op. Essentiële elementen in de beoogde samenleving waren nationaal besef, huiselijk geluk, gewetensvorming, zelfbeheersing en schaamtegevoel.¹⁶ Dit zou bereikt kunnen worden door beter onderwijs. Immers, door beter onderwijs zouden allen kunnen delen in een wereld van vooruitgang en door betere educatie zou er een betere toekomst kunnen komen met welvaart en welzijn voor allen.¹⁷ Ook schreef de Maatschappij prijsvragen uit over allerlei maatschappelijke thema's. De bekroonde verhandelingen werden gedrukt en zo probeerde men de publieke meningsvorming te stimuleren.¹⁸ Zij streefden nadrukkelijk het ideaal van de Verlichting na om via volksontwikkeling de verlichte denkbeelden te verspreiden. Nelleke Bakker wees er in het boek *Vijf eeuwen opvoeding in Nederland* op dat al snel pedagogische vraagstukken het genootschap gingen domineren. 'Verbetering van het burgerlijk en schoolleven' werd één van de hoofddoelstellingen.¹⁹ Deze doelstellingen bleven centraal staan in de negentiende eeuw en leidden tot een samenleving waarin de volksontwikkeling tot deugdelijke burgers een belangrijke plaats innam.

In de hiervoor beschreven samenleving in de negentiende eeuw van deugdelijke burgers, gewetensvorming en huiselijk geluk werd de overheid steeds belangrijker. Norbert Elias, een Duitse socioloog, schreef over de ontwikkeling die verschillende Europese Staten meemaakten vanaf de Middeleeuwen. Hij ontdekte dat er sprake was van een steeds verdergaand proces van regels en een zekere 'preutsheid' daarin die in steeds meer lagen van de samenleving zichtbaar werd.²⁰ Dit kwam naar voren uit de bestudering van etiquetteboeken uit de periode van de Middeleeuwen tot de negentiende eeuw te

---

¹⁴ <http://entoen.nu/eiseeisinga>, laatst geraadpleegd op 17 oktober 2012

¹⁵ H. te Velde, 'Inleiding' in: R. Aerts en Henk te Velde (red.), *De stijl van de burger, over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de Middeleeuwen* (Kampen 1998) p.25

¹⁶ P. Koenders, *Tussen Christelijk Réveil en Seksuele Revolutie, bestrijding van de zedeloosheid, met de nadruk op repressie van homoseksualiteit* (Amsterdam 1996) p. 48

¹⁷ http://www.nutalgemeen.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=8&Itemid=3

¹⁸ N. Bakker, e.a., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland: idee en praktijk. 1500-2000* (Assen, 2006) p.37

¹⁹ Idem. p.38

²⁰ <http://www.bijgespijkerd.nl/bijgespijkerd/van-toen-voor-nu-elias>, laatst geraadpleegd op 17 oktober 2012

bestuderen. De veranderingen waren volgens hem een “geleidelijke toename van de beheersing van mensen ten opzichte van elkaar.”²¹ Hierdoor gingen mensen meer van elkaar verwachten, ook burgers van de overheden. Dit was ook in Nederland het geval. Halverwege de negentiende eeuw ontstond in Nederland de sociale interventiestaat. Van oudsher was het uitgangspunt van de liberale overheid dat de inwoners van een land zelf verantwoordelijk waren voor de mate waarin ze participeerden in de maatschappij. De burgers en dan met name de geschoolde elite was verantwoordelijk voor de ontwikkeling van de maatschappij. Dit veranderde echter langzaam maar zeker. De burgers in Nederland gingen steeds meer bemoeienis van de overheid verwachten.²² De overheid werd in de negentiende eeuw niet alleen meer verantwoordelijk gehouden voor bescherming tegen een eventuele buitenlandse vijand en het bevorderen van de handel, maar meer en meer werd er van de overheid verwacht dat zij omtrent allerlei zaken wetten en regels stelde. Hier was dus al sprake van burgers die vonden dat de taak van de overheid moest veranderen en de overheid meer sociale interventie moest toepassen.

Naast de hiervoor beschreven ontwikkeling van de ideeën van de Verlichting en het ontstaan van een sociale interventiestaat in Nederland, waren er in Nederland ook ontwikkelingen op het gebied van de prostitutie. In het Nederland van de negentiende eeuw waarin de overheid regels stelde en de maatschappij meer en meer gericht was op deugdelijkheid en zedelijkheid, waren in alle steden prostituees te vinden. Zij werkten vaak in een bordeel waar zij mannen van verschillende afkomst ontvingen. Zeker voor soldaten waren zij een welkome afwisseling in hun bezigheden.

In de loop van de negentiende eeuw werd telkens weer geprobeerd om de prostitutie gereguleerd, geregistreerd, te krijgen. Dit idee was afkomstig uit Frankrijk. Daar werden prostituees geregistreerd. Toen in het jaar 1806 het Koninkrijk Holland onder leiding van Lodewijk Napoleon werd uitgeroepen, werd in Nederland onder invloed van de Franse overheersers een nieuw stelsel werd ingevoerd van registratie van prostituees. Dit stelsel was erop gericht prostituees te verplichten om regelmatig een medisch onderzoek te ondergaan om zo mogelijk besmettingsgevaar te bestrijden.²³ Met dit besmettingsgevaar werd de besmetting van soldaten met geslachtziekten bedoeld en dat was een schrik voor de Franse legers. Prostitutie in Frankrijk en in het Nederland dat nu bij Frankrijk hoorde, dus als een veiligheidsrisico gezien. De benodigde verordeningen kwamen erop neer dat alle bordeelhoud(st)ers en prostituees zich door de politie moesten laten inschrijven. De

---

²¹ J. Goudsblom, *De geschiedenis van Norbert Elias* (Amsterdam 1987) p.87

²² J. Gaakeer, *De maatschappij in*, p. 2

²³ P. de Vries, *Kuisheid voor mannen, vrijheid voor vrouwen, de reglementering van de prostitutie in Nederland, 1850-1911* (Amsterdam 1997) p. 24

prostituees kregen bij die gelegenheid een rode kaart met hun persoonlijke gegevens, waarop in het vervolg hun verplichte en door hen zelf te betalen tweewekelijkse bezoek aan de politie – chirurgijns werd afgetekend. Kwam bij zo'n geneeskundig onderzoek echter een geslachtziekte aan het licht, dan kreeg de vrouw medicijnen of ze werd opgenomen in het ziekenhuis. Ook moest ze haar rode kaart inruilen voor een witte kaart. Dat betekende een verbod om te werken totdat ze weer officieel genezen was verklaard.²⁴

Na vertrek van de Franse legers in het jaar 1813 en het herstel van de onafhankelijkheid van Nederland werd het systeem in sommige steden afgeschaft, terwijl andere steden het lieten bestaan. Een verklaring voor de afschaffing kan zijn dat men in verschillende steden allesbehalve te spreken was over de tweewekelijkse optocht door de stad die de prostituees aflegden op weg naar de keuringsarts.²⁵ Koning Willem I oefende echter al snel druk uit op de steden om plaatselijke verordeningen op de prostitutie tot stand te brengen.²⁶ Een belangrijke reden was wederom de toestand in het leger. Er was namelijk bij een groot aantal soldaten de 'syphilitische ziekte' geconstateerd en dit werd toegeschreven aan de zorgeloosheid van de autoriteiten om maatregelen te nemen tegen publieke vrouwen die waren besmet. Deze eerste poging van de overheid, of beter gezegd Koning Willem I, om in het jaar 1813 het prostitutiebeleid in het land te uniformeren, liep uit op een mislukking. De stadsbestuurders hadden te kampen met 'ongeschiktheid van algemeen werkende verordeningen' of kwamen er openlijk voor uit het beneden hun waardigheid te achten zich in hoogsteigen persoon met zaken van zulk een bedenkelijk allooï te moeten inlaten.²⁷

Zo'n tien jaar lang gebeurde er vervolgens niets, totdat de stedelijke overheid van Den Haag in het jaar 1825 besloot om een reglement in te voeren "voor de zoogenaamde publieke huizen en publieke vrouwen" in de stad."²⁸ In het voorjaar van 1828 ontvingen alle gemeentebesturen van de garnizoenssteden een brief van het ministerie van Binnenlandse Zaken dat ze het voorbeeld van Den Haag moesten volgen. Op deze manier wilde de overheid de prostitutie in goede banen leiden en de controle erover houden. De overheid wilde de prostitutie dus op plaatselijk niveau reglementeren. Maar ook dit had niet het gewenste effect. Er waren nog steeds steden die zich hierom niet druk wensten te maken. Ook Amsterdam, de stad die centraal staat in deze scriptie, niet. Hoe kon van Amsterdamse regenten immers worden verwacht dat zij zich verlaagden tot zoiets minderwaardigs als

---

²⁴ M. Bossenbroek & J.H. Compagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen, prostitutie in Nederland in de negentiende eeuw*, (Amsterdam 1998) p.32

²⁵ M. Bossenbroek & J.H. Compagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen*, p. 33

²⁶ P. de Vries, *Kuisheid voor mannen, vrijheid voor vrouwen*, p. 24

²⁷ M. Bossenbroek & J.H. Compagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen*, p. 36

²⁸ Idem, p. 37

formeel toezicht op de prostitutie? Daar wenste het gemeentebestuur officieel niets mee van doen te hebben.²⁹

1.2 Prostitutie in Amsterdam

Officieel was er een landelijk kader gesteld door de overheid omtrent de prostitutie. De minister van Binnenlandse Zaken had immers aan de gemeenten laten weten dat zij de prostitutie in de stad dienden te reglementeren. Prostitutie moest dus geregistreerd worden en het was de taak van de gemeentelijke overheid om daar toezicht op te houden. Zoals genoemd werd, trok Amsterdam zich daar weinig van aan. Daar kwam bij dat Amsterdam wel zijn eigen regels had aangaande de prostitutie. Niet de gemeenteraad hield daar toezicht op de prostitutie, maar de politie. Zo registreerde de politie eigenmachtig de prostituees die zich in de stad bevonden. Wie in de hoofdstad wilde werken als prostituee moest een kaart hebben, een vergunning, die verstrekt werd door de directie van Politie. De politie reguleerde dus de prostitutie in de hoofdstad en hief 'wekelijkse of andere retributies' van bordeelhouders en prostituees. Een kaart om te mogen werken kostte dertig cent per maand, plus nog eens twintig cent voor het ophalen en terugbrengen. Ook moest om het halfjaar de kaart vervangen worden, dat kostte dertig cent per keer. Wanneer een prostituee verhuisde tussen bordelen binnen de stad, waren de kosten één gulden. In- en uitschrijving vanuit of naar een andere gemeente leverde voor de politie zes gulden administratiekosten op.³⁰ De opbrengsten konden aardig oplopen. Een berekening uit 1839 leerde dat deze 'prostitutieheffing' jaarlijks zo'n zesduizend gulden opleverde, waarvan niet meer dan duizend gulden werd getoucheerd door de visiterende arts voor het onderzoek. De rest werd onderling verdeeld door de dienaren van de wet.³¹ Die streken daar een aardig zakcentje van op, want in het jaar 1840 beschikte Amsterdam, met ruim 200.000 inwoners, over ongeveer vijftig politieagenten.³²

Toen in het jaar 1845 voorgesteld werd door het ministerie van Binnenlandse Zaken om Amsterdam te verplichten om, net als in Den Haag, de prostitutie te reglementeren, zag het stadsbestuur daar nog steeds niets in. De bestuurders zagen dit niet als haar taak. Maar ook de politie zag niets in een officiële reglementering, hoewel dat in de praktijk niet anders zou zijn dan het al jarenlang gepraktiseerde vergunningstelsel, met bijbehorende visitaties. De politiecommissaris regelde liever zelf zijn zaakjes en dat vond het stadsbestuur geen enkel probleem. Hieruit bleek ook dat tot zeker halverwege de negentiende eeuw de lokale

---

²⁹F. van Slobbe, *Bijdrage tot de geschiedenis en de bestrijding der prostitutie te Amsterdam* (Amsterdam 1937) p.45

³⁰J.F. van Slobbe, *Bijdrage tot de geschiedenis*, p.58

³¹M. Bossenbroek & J.H. Compagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen*, p. 43

³²G. Meershoek, *De geschiedenis van de Nederlandse politie, de Gemeentepolitie in een veranderende samenleving*, (2007, Amsterdam) p.33

overheid het voor het grootste gedeelte voor het zeggen had in de steden en gemeentes. Amsterdam wilde de centrale overheid niet gehoorzamen wat de reglementering van de prostitutie betrof en ondervond hier geen tegenstand bij. De lokale overheid had veel macht ten opzichte van de centrale overheid. Er waren stedelijke gezagsdragers die zwichtten voor druk van de centrale overheid, maar er waren ook steden waar de rug gerecht werd en die hun eigen gang bleven gaan. Daar was Amsterdam er één van. Het stadsbestuur vond het geen taak van de overheid om zich met prostitutie bezig te houden. Dit kwam onder andere door de liberale overheidsvisie die in het stadsbestuur vertegenwoordigd was. Het oude liberale denken over de overheid, waarin de overheid en de maatschappij strikt gescheiden waren, was echter in de negentiende eeuw aan verandering onderhevig. Dit begon met meer interventie van de overheid bij sociale thema's. Dit bleek uit de ontwikkelingen op het gebied van prostitutie die plaatsvonden op landelijk en plaatselijk niveau. Tot de negentiende eeuw probeerde de overheid door middel van een brief van de minister van Binnenlandse Zaken de prostitutie te regelen, maar er was geen landelijk wettelijk kader. De steden regelden de prostitutie binnen hun stadsgrenzen zelf. Ook in Amsterdam.

1.3 De grondwet van 1848

Na de Franse bezetting van Nederland aan het begin van de negentiende eeuw kwam in het jaar 1813 Koning Willem I aan de macht en werd Nederland een monarchie. Dit veranderde in het jaar 1848 toen Nederland een constitutionele monarchie werd. Koning Willem II, zoon van Willem I, bleef, maar de ministers werden verantwoordelijk voor het overheidsbeleid. In de jaren die volgden, ontstond er een centrale infrastructuur die ook de grondslag legde voor een nieuw nationaal besef. Zo werd er een begin gemaakt met de 'eenwording van Nederland'.³³ De vernieuwde grondwet in het jaar 1848 bracht een duidelijk scheiding tussen de staat en de maatschappij en de publieke en de private sfeer. Dit hield in dat de staat, de rijksoverheid, zich niet teveel direct met de maatschappij diende te bemoeien. Zeker niet met zaken die in de private sfeer plaatsvonden. Deze grondwet werd gezien als een liberale grondwet, door de invloed van liberaal J.R. Thorbecke. Het liberalisme wilde een zakelijke en nuchtere geest in de politiek bevorderen.³⁴ Er moest op een nuchtere manier nagedacht worden over de staat en de samenleving. In deze grondwet werd dus door de overheid nagedacht over de taak van de overheid.

Daar kwam bij dat met deze grondwet ook het kiesrecht veranderde. De leden van de Tweede Kamer werden tot op dit moment via een ingewikkeld getrappt systeem gekozen. Met

---

³³ H. te Velde, 'Herenstijl en burgerzin, Nederlandse burgerlijke cultuur in de negentiende eeuw', in: R. Aerts en Henk te Velde (red.), *De stijl van de burger, over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de Middeleeuwen* (Kampen 1998) p. 160

³⁴ Idem. p. 163

de invoering van deze grondwet werden de Tweede Kamerleden rechtstreeks gekozen, zodat de kiezer een directe invloed zou hebben. Dit ging volgens het censuskiesrecht: het kiesrecht was afhankelijk van de hoeveelheid directe belastingen die men betaalde.³⁵ Dit rechtstreeks kiezen leidde de eerste decennia na 1848 niet tot een vergroting van het aantal kiezers. Toch was deze wijze van verkiezing wel een wezenlijke verandering in opvatting over de politiek. Hier werd het eerste begin van meer directe bemoeienis van het volk met de politiek zichtbaar. De grondwet wilde dus een formeel, wettelijk kader scheppen waarbinnen maatschappelijke vrijheid en ontwikkeling mogelijk waren. Door de in de wet vastgelegde vrijheid van vereniging werd het voor het eerst mogelijk om voor allerlei zaken en vanuit allerlei achtergronden verenigingen op te richten.³⁶

In de hiervoor beschreven ontwikkeling naar een meer modernere staat in Nederland, speelden liberalen de hoofdrol. Siep Stuurman wees er in het boek *Verzuiling, Kapitalisme en Patriarchaat* op dat Nederland in de periode tussen 1850-1920 een moderne staat werd, die in menig opzicht een liberale staat genoemd kon worden omdat de liberalen de nieuwe grondwet invoerden en de meerderheid van de Kamerleden en gemeenteraadsleden liberaal was.³⁷ Tegenover de liberalen, vond men de conservatieven, de behoudende groep Tweede Kamerleden, die het liefst zo veel mogelijk bij het oude wilden houden. De term 'liberaal' was in deze periode nog niet perse gebonden aan een partij of fractie. Onder een liberale staat werd verstaan dat in de samenleving het zelfregulerend vermogen van de markt en de vrije maatschappelijke krachten voorop stonden. Staatsingrijpen in de sociaal – economische sfeer werd niet als oplossing, maar als noodzakelijk kwaad gezien. Zeker tot het jaar 1900 hadden de liberalen de meerderheid in de Tweede Kamer. Ook het personeel van de overheid bestond overwegend uit liberaal georiënteerde burgers. Burgemeesters, leden van de rechterlijke macht en hoge ambtenaren waren slechts zelden katholiek of gereformeerd, meestal behoorden zij tot de Nederlandse Hervormde Kerk of tot één van de kleinere vrijzinnige groepen.³⁸ Deze meerderheid van liberalen in de politiek leidde dus aan de ene kant tot veranderingen in de politiek op het gebied van het kiesrecht en in de publieke sfeer, maar aan de andere kant ook tot een duidelijke scheiding tussen de private sfeer in de maatschappij en niet ingrijpen in sociaal – economische sfeer. Tegelijkertijd waren deze liberalen ook in aanraking gekomen met de Verlichting en het ontstane burgerlijk beschavingsideaal in Nederland. Dit leidde ertoe dat ook binnen de liberale stroming

---

³⁵ H. te Velde, 'Van grondwet tot grondwet, oefenen met parlement, partij en schaalvergroting 1848-1917' in: R. Aerts, H. de Liagre Böhl e.a., *Land van kleine gebaren, een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 1999) p.103

³⁶ H. te Velde, 'Van grondwet tot grondwet' p. 109

³⁷ S. Stuurman, *Verzuiling, Kapitalisme en Patriarchaat: aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland* (Nijmegen 1983) p. 256

³⁸ Idem. p. 257

Kamerleden en gemeenteraadsleden kwamen die gingen streven naar het uitdragen van de burgerlijke beschaving in Nederland.³⁹ Overigens vond men dat vooral de gemeentelijke overheid hiervoor verantwoordelijk diende te zijn. Dit bleek ook uit de invoering van de gemeentewet in het jaar 1851.

1.4 Thorbecke's gemeentewet

In het jaar 1849 werd J.R.Thorbecke minister van Binnenlandse Zaken. Hij wilde “de volkskracht(...) in alle aderen des Staats doen opnemen”⁴⁰ en dit kwam tot uiting in drie wetten, namelijk de kieswet, de provinciale en de gemeentewet. De gedachte achter de gemeentewet was dat staatsburgerschap begon met actief burgerschap en dat kon alleen ontkiemen op plaatselijk niveau. Hier was de invloed van het eerder beschreven Verlichtingsideaal duidelijk. Dus moest de burgerij via haar gekozen vertegenwoordigers iets te zeggen hebben over de eigen gemeente, voldoende om een gezond verstand en verantwoordelijkheidsbesef te hebben. Maar ook weer niet teveel, want dat zou leiden tot contraproductief particularisme. Het was zijn doel om de gemeentelijke autonomie te bevorderen en tegelijkertijd centraal gezag versterken.⁴¹ Met deze nadruk op actief burgerschap werd de invloed van het heersende gevoel in de samenleving dat de burgerlijke deugdzaamheid centraal diende te staan, duidelijk.

In deze gemeentewet, die in het jaar 1851 van kracht werd, werd kort gememoreerd aan de taken van de gemeenteraad wat betreft de zedelijkheid en de politie, twee onderwerpen die in deze scriptie centraal staan. Artikel 135 bepaalde dat het tot de taken van de gemeenteraad behoorde om verordeningen te maken “die in het belang der openbare orde, zedelijkheid en gezondheid worden vereischt”⁴². In artikel 188 stond dat de verantwoordelijkheid voor de politie “over de schouwburgen, herbergen, tapperijen en alle voor het publiek openstaande gebouwen en zamenkomsten , openbare vermakelijkheden en openlijke huizen van ontucht in handen van de burgemeester was, die moest waken tegen het doen van met de openbare orde of zedelijkheid strijdige vertooningen.”⁴³ Dit laatste artikel gaf ook een verandering aan in de wijze waarop de politie georganiseerd diende te worden in de steden. Voor deze periode waren er in de steden commissarissen die door de koning aangesteld werden. en moesten opereren onder gezag van het ministerie van Justitie. Dit bleef zo geregeld in de politiewet, maar er werd ook gesteld dat de burgemeester

---

³⁹ H. te Velde, ‘Van grondwet tot grondwet’ p. 114

⁴⁰ M. Bossenbroek & J.H. Compagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen* p. 57

⁴¹ Idem, p. 58

⁴² *Wet regelende de zamenstelling, inrigting en bevoegdheid der Gemeentebesturen*. Vastgesteld den 29sten junij 1851, artikel 135

⁴³ Idem, artikel 188

van een stad of plaats de hoogst verantwoordelijke werd van de politie in die plek.⁴⁴ De taak die de politie kreeg toebedeeld, was het toezien op de uitleving van de plaatselijke verordeningen en bevelen, die in het huishoudelijk belang van de gemeente waren opgegeven. De politie was verantwoordelijk voor het handhaven van de openbare orde.⁴⁵ De Burgemeester kreeg hierin de verbindende rol tussen enerzijds de gemeenteraad die beleid maakte en besluiten nam en anderzijds de politie die moest zorgen dat het beleid nageleefd bleef in de stad. Hieruit bleek de liberale instelling van Thorbecke om lokaal zelfbestuur te bevorderen. Tegelijkertijd werd de politie als het ware een verlengstuk van dat lokale bestuur.

In deze gemeentewet werd gesproken over 'openlijke huizen van ontucht'. De burgemeester was verantwoordelijk voor de orde rondom deze huizen. Er werd echter geen melding gemaakt over het goed – of afkeuren van deze huizen. In de praktijk echter, betekende het 'niet afkeuren' van de bordelen en de prostitutie het gedogen van het bestaan ervan. Het bestaan van 'huizen van ontucht' werd in deze wet dus door de wetgever erkend. Dit was ook het eerste moment dat er in Nederland gestreefd werd om de prostitutie bij wet te regelen. Het was dus een verandering ten opzichte van de eerdere situatie. Nu was er voor het eerst echt sprake van een wettelijk kader. Er werd wettelijk vastgesteld dat de prostitutie plaatselijk geregeld diende te worden en dat zij gereguleerd, geregistreerd, moest worden door gemeentelijke wetgeving. In de ontstane sociale interventiestaat wilde de overheid de prostitutie niet alleen meer regelen door middel van reglementen en aansporingen, maar door een gecentraliseerd wettelijk kader met bijbehorende middelen van toezicht en handhaving. Tegelijkertijd was de gemeentewet met de bepalingen aangaande de prostitutie ook in de geest van het liberalisme omdat de nadruk werd gelegd op de verantwoordelijkheid van het plaatselijk bestuur. Om ervoor te zorgen dat er daadwerkelijk toezicht gehouden zou worden op de openbare orde, zedelijkheid en gezondheid, werd dit toezicht onder verantwoordelijkheid van het gemeentebestuur geplaatst. De gemeentebesturen hadden nu dus officieel de verantwoordelijkheid en de centrale overheid niet. Deze verandering in de wetgeving leidde overigens niet direct tot veranderingen in het beleid van de gemeenteraden, ook niet in Amsterdam. Dit kwam doordat veel gemeenteraden al voordat de rijksoverheid een wettelijk kader stelde in de gemeentewet, hun eigen regelingen wat betreft de prostitutie al hadden getroffen.. Een aantal gemeenten had, zoals eerder bleek, het voorbeeld van Den Haag gevolgd zoals aanbevolen was door het ministerie van Binnenlandse Zaken. Andere gemeenten hadden hun eigen beleid gehouden. Doordat de verantwoordelijkheid voor het houden van toezicht aan de

---

⁴⁴ G. Meershoek, *De geschiedenis van de Nederlandse politie* p.45

⁴⁵ Idem, p.54

burgemeester werd toebedeeld, konden zij in de praktijk gewoon hun eigen beleid blijven voeren. Ook in Amsterdam, de plaats die centraal staat in deze scriptie, bleef het eigen beleid gevoerd. In Amsterdam was, zoals eerder naar voren kwam, de politie verantwoordelijk voor het regelen van de prostitutie. Dat wilde de hoofdcommissaris graag zo houden, daar had hij geen centrale of plaatselijke overheid bij nodig.

1.5 Politiewet en de poging tot nieuwe prostitutiewetgeving

De gemeentewet, waarin een eerste poging werd gedaan om de prostitutie te regelen en de verantwoordelijkheid over de 'openbare huizen van ontucht' neergelegd werd bij de plaatselijke gemeenteraad, leidde niet tot verandering in het beleid van gemeenteraden. Maar ook op het niveau van de centrale overheid was niet iedereen het met deze wet eens. Minister Thorbecke en de minister van Justitie, J. Th. H. Nedermeyer van Rosenthal, waren namelijk ook bezig met een ontwerp - politiewet. Dit wetsontwerp was de uitkomst van een debat dat gehouden was in de Tweede Kamer over de gemeentewet. Bij de behandeling van deze gemeentewet werd duidelijk dat de meerderheid van de Tweede Kamer wilde dat de bevoegdheden van de politie in de politiewet duidelijk werden vastgelegd. Dit zou landelijke regels en controle mogelijk maken. Daarnaast, en dat was belangrijk voor de situatie in Amsterdam, kon ook het feit dat de burgemeester als hoofd van politie werd gepositioneerd, op tegenstand rekenen. "De meeste burgemeesters hadden immers geen verstand van politiezaken,"⁴⁶ zo betoogde Hendrik Provo Kluit, een liberaal Tweede Kamerlid en voormalig hoofd van de politie in Amsterdam. Uiteindelijk werd besloten dat in de aparte politiewet de taken van de politie uiteen gezet zouden worden. Ter voorbereiding hiervan werd er op 3 mei 1852 een Staatscommissie ingesteld die zich diende te buigen over 'het meest passend stelsel van politiewet'.⁴⁷ Vierenhalve maand later was het onderzoek van de commissie klaar. Guus Meershoek wees er in het boek *De geschiedenis van de Nederlandse politie, de gemeentepolitie in een veranderende samenleving* op dat de wil bij het parlement om te komen tot een politiewet verdwenen was toen de gemeentewet was aangenomen.⁴⁸ Onder druk van de Tweede Kamer was het onderzoek er gekomen, anders zou de gemeentewet niet aangenomen worden. Nu deze toch aangenomen was, achtte het parlement een uitgebreidere politiewet niet nodig. Uiteindelijk kwam er een politiebepaling waarin de lokale politie duidelijk geregeld werd. Dit was echter overeenkomstig de gemeentewet. Voor de burgemeester was nog steeds de hoofdrol in het politiebepaling weggelegd.⁴⁹ Dit laatste was

---

⁴⁶ Handelingen Tweede Kamer, 21 mei 1851

⁴⁷ P. de Vries, *Kuisheid voor mannen, vrijheid voor vrouwen*, p. 24

⁴⁸ G. Meershoek, *De geschiedenis van de Nederlandse politie*, p.58

⁴⁹ Idem, p.59

van belang omdat hiermee de situatie bleef dat de lokale bestuurders zeggenschap hadden over de politie. De situatie in Amsterdam kon wat de politie betrof dus onveranderd blijven.

Uit het hiervoor genoemde onderzoek naar de mogelijkheid om te komen tot een nieuwe politiewet bleek dat de commissie ook uitgebreid was ingegaan op de prostitutieproblematiek. Dat was immers een zaak die in de gemeentewet werd geregeld door de politie omdat die verantwoordelijk werd gesteld voor de orde en de rust in de stad, ook wat betrof de bordelen. Net zoals naar voren kwam in de gemeentewet, was de commissie van mening dat het onmogelijk was om prostitutie te verbieden, hoe wenselijk het ook zou zijn. Omdat de commissie van mening was dat heimelijke ontucht, dat gezien werd als de meest verderfelijke, niet in de hand gewerkt diende te worden, werd de openbare ontucht gezien een onvermijdelijk kwaad. Ook was de commissie van mening dat het goed zou zijn om de prostitutie per wet te regelen. Zoals de commissie stelde: "Er is een onderwerp, waaromtrent, meer nog dan met openbare gemakelijkheid het geval is, aan opzettelijke en algemeene regeling behoefte staat, zoowel in het belang der openbare orde en zedelijkheid, als van het leven en de gezondheid der ingezetenen: wij bedoelen de openbare huizen van ontucht."⁵⁰

Maar in tegenstelling tot de gemeentewet, pleitte de commissie voor het oplossen van het prostitutievraagstuk door middel van landelijke regelgeving. Dit omdat de regeling "zoo noodzakelijk als moeilijk is, omdat van de deugdelijkheid der bepalingen alles afhangt."⁵¹ Daarom stelde de commissie voor om dit onderwerp bij centrale wet te regelen en het vervolgens aan ministeriële aanschrijvingen en instructies over te laten om de wet in de praktijk ten uitvoer te laten brengen. Aan plaatselijke besturen zou het, volgens de commissie, verboden moeten worden om "zelf verordeningen te maken of bevelen te geven."⁵² Deze aanbevelingen weken dus sterk af van de al eerder ingevoerde gemeentewet. Dit toonde de verschillende opvattingen die er in deze periode waren aangaande de wijze waarop de prostitutie geregeld en gecontroleerd diende te worden. Als dit overgenomen zou worden in de wetgeving, zou de lokale overheid geen verordeningen meer mogen maken voor de prostitutie in haar stad. Ook het stadsbestuur in Amsterdam zou dan moeten luisteren naar de wetten die de lokale overheid stelde en de burgemeester zou niet meer, zoals nu het geval was, eindverantwoordelijke zijn.

Het rapport van de commissie werd echter niet behandeld, omdat het kabinet niet snel daarna, in het begin van het jaar 1853 viel. Zo bleef de gemeentewet van kracht waarin de

---

⁵⁰ *Uitreksel uit het verslag der Staats – Commissie*, uitgebracht op den 18en september 1852, als bijlage opgenomen in: J.F. van Slobbe, *Bijdrage tot de geschiedenis en bestrijding der prostitutie te Amsterdam* (Amsterdam 1937)

⁵¹ Idem

⁵² Idem

verantwoordelijkheid voor het beleid ten aanzien van de prostitutie bij de gemeenten werd neergelegd. Hoe dat in Amsterdam geregeld was, werd hiervoor beschreven. Deze wijze van handelen, zonder officieel door de gemeenteraad vastgelegde reglementering, bleef bestaan.

1.6 De opkomst van een politiek meerstromenlandschap

Al de bovengenoemde inspanningen van de centrale overheid en het centraal stellen van de burgerlijke deugden werden onderwerp van discussie rond het jaar 1870. Het oude Thorbeckeaanse liberalisme kreeg concurrentie van andere stromingen. De conservatieven verdwenen vrijwel en een nieuwe vorm van liberalisme maakte zijn opwachting. Ook katholieken en antirevolutionairen, die al eerder in de Tweede Kamer zaten, lieten meer van zich horen.⁵³ Onder leiding van het jonge liberale Kamerlid Samuel van Houten en later Johannes Kappeyne van de Coppello ontstond er een beweging die later aangeduid zou worden als 'de jong-liberalen'. Deze groep liberalen wilde dat verschillende maatschappelijke groepen vertegenwoordigd zouden zijn in de Tweede Kamer. Ook bepleitten ze een uitbreiding van staatsoptreden in volksgezondheid en onderwijs.⁵⁴ Tegelijkertijd wisten ook de medekamerleden van de liberalen, de katholieken en antirevolutionairen hun weg te vinden en zij organiseerden zich beter dan ooit tevoren. Dit gold vooral de antirevolutionairen, met Abraham Kuyper als hun aanvoerder. Zij gingen op zoek naar mogelijkheden om het volk aan zich te binden. Zoals eerder al naar voren kwam, richtten liberalen zich voornamelijk tot ontwikkelde burgers met een burgerlijk beschavingsideaal. Kuyper wilde de 'kleine luyden', de arbeiders van protestantse afkomst, aan zich binden. Dit leidde uiteindelijk in het jaar 1879 tot de oprichting van de Antirevolutionaire Partij. Dit was de eerste moderne politieke partij in Nederland.⁵⁵ Voor het eerst werd een groter deel van het volk dan de elite betrokken bij de politiek. Niet alleen bij de centrale overheid, maar ook in de plaatselijke overheden gingen de katholieken, antirevolutionairen en meer vooruitstrevende liberalen meedenken en meeregeren. Dit werd ook zichtbaar in het gemeentebestuur van Amsterdam. Ook in de discussie rondom prostitutie zouden deze partijen een grote rol gaan spelen, zoals zal blijken uit volgende hoofdstukken.

1.7 Conclusie: prostitutiewetgeving landelijk en in Amsterdam

De negentiende-eeuwse liberale visie op een marginale veiligheid van de staat versus een maximale vrijheid voor de burger had in de negentiende eeuwplaats gemaakt voor 'moderne' opvattingen over 'algemeene' en 'publieke veiligheid' van staat én samenleving. Nederland

---

⁵³ H. te Velde, 'Van grondwet tot grondwet' p.119

⁵⁴ Idem, p.120

⁵⁵ H. te Velde, 'Van grondwet tot grondwet', p.122

was aan het eind van de negentiende eeuw veranderd van een federatief statenstelsel in een sociale interventiestaat. In deze sociale interventiestaat werden de kaders gevormd van regels en wetten die aangaven wat belangrijk was in de maatschappij. Tegelijkertijd bleven de Liberalen, met hun opvattingen over het zo min mogelijk bemoeien van de overheid met de sociaal – economische aangelegenheden, de politiek domineren. Dit bleek ook uit het dilemma hoe men om moest gaan met de prostitutie. Hier werd in de periode vanaf de Verlichting over nagedacht. Er werd door middel van een brief van de minister van Binnenlandse Zaken geprobeerd om landelijke kaders voor de wetgeving te realiseren. Dit lukte echter niet tot de negentiende eeuw. De gemeentebesturen besloten zelf hoe zij de prostitutie in hun plaats regelden. Halverwege de negentiende eeuw, bij de invoering van de Gemeentewet in 1851, werd op landelijk niveau besloten dat de prostitutie lokaal gereguleerd diende te worden. Er werd dus landelijk vastgelegd dat de prostitutie geregistreerd diende te worden. Dit moest echter op lokaal niveau uitgevoerd worden. Ook werd in deze wet vastgelegd dat de burgemeester eindverantwoordelijke was voor het met orde laten verlopen van de prostitutie. Hij was namelijk het hoofd van de politie. Naast de landelijke overheid had ook de plaatselijke overheid haar opvattingen over prostitutie. In Amsterdam was de prostitutie al eeuwen in handen van de politie en daar veranderde ook met de komst van de Gemeentewet niets aan. Dit kon omdat in deze zelfde Gemeentewet ook de taak van de politie werd beschreven en de burgemeester als hoofd van de politie werd aangesteld.

Een poging van de Tweede Kamer om deze positie van de burgemeester te veranderde mislukte, evenals de poging van de onderzoekscommissie voor een politiewet om de prostitutie meer landelijk dan lokaal te regelen. Het was een feit dat de prostitutie geregeld diende te worden. De wijze waarop de prostitutie geregeld moest worden, was vastgelegd in de landelijke Gemeentewet. Deze landelijk wet legde verantwoordelijkheid voor het reglementeren van de prostitutie echter op plaatselijk niveau neer. Dit gaf aan de gemeenteraad van de stad Amsterdam de mogelijkheid om hun eigen beleid te blijven voeren.

In de periode die volgde op de gemeentewet werden naast de conservatief Liberalen, met hun ideeën over een zo min mogelijk ingrijpen van de staat in sociaal – economische aangelegenheden, ook andere stromingen zoals de Anti – Revolutionairen en de zogenoemde ‘Jong – Liberalen’ belangrijker in de politiek. Al deze verschillende ontwikkelingen, opvattingen en de veranderende samenleving zorgden voor een situatie waarin een belangrijke actor in dit veld van contestatie, de Middernachtzending, een rol ging spelen.

2. De Nederlandsche Middernachtzending Vereeniging

In het vorige hoofdstuk werd uiteengezet hoe in Nederland rond het jaar 1850 meer en meer van overheidswege werd nagedacht over de wijze waarop men in de maatschappij zaken kon bevorderen of juist verminderen. Men wilde hierbij aan de ene kant een sterke scheiding van maatschappij en overheid, maar zag aan de andere kant ook in dat het volk ook invloed kon hebben. Onder andere de liberaal Johan Rudolph Thorbecke zag dat en hij zei in het jaar 1850 dat hij “de volkskracht(...) in alle aderen des Staats” wilde doen opnemen.⁵⁶ Andersom wilde de staat ook de volkskracht reguleren, zoals bleek bij de behandeling van het prostitutievraagstuk. Oorspronkelijk was dit rond het jaar 1815 voortgekomen uit de angst voor de gezondheid van garnizoensoldaten. maar het leek rond het jaar 1850 ook steeds meer een zaak van openbare orde en zedelijkheid te worden. Daarom kreeg de gemeentelijke overheid de taak om toezicht te houden op een goed verloop van de prostitutie en diende de politie als uitvoerders van het beleid van de overheid de rust en orde te bewaren. Met deze opvatting stond de regering niet alleen, ook de protestantse stroming die rond het jaar die rond 1815 – 1865 als ‘Het Réveil’ bekend werd, maakte zich druk om de zedelijkheid in de samenleving. En zoals van overheidswege werd nagedacht over de maatschappij, dachten groepen in de maatschappij na over wat de taak van de overheid zou moeten zijn. Aan het eind van de achttiende eeuw kwam in Nederland het verenigingsleven op. Één van de verenigingen die ontstonden was de Nederlandsche Middernachtzending Vereeniging, een protestantse vereniging die haar grondslag had in de stroming die Réveil genoemd wordt.

2.1 Het Protestantisme in Nederland

Het Protestantisme was in Nederland ontstaan in de zestiende eeuw. Door de Reformatie⁵⁷ ontstonden in Nederland protestantse groepen die vooral de leer van de reformator Johannes Calvijn aanhingen. Johannes Calvijn leefde van 1509-1564 en nam afstand van de leer van de Rooms – Katholieke opvattingen dat goede werken bij konden dragen aan het verkrijgen van genade van God. Ook gaf hij felle kritiek op andere misstanden in de Rooms – Katholieke kerk. Zijn leer, ook wel calvinisme genoemd, vond veel aanhang in de Nederlanden. De Gereformeerde Kerk ontstond naast de Rooms – Katholieke kerk en met de synode die gehouden werd in het jaar 1618/1619 consolideerde zij haar identiteit, onder andere door de officiële aanvaarding van de Drie Formulieren van Enigheid als

---

⁵⁶ M. Bossenbroek & J.H. Compagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen* p. 57

⁵⁷ Religieuze opleving in de zestiende eeuw. Bedoeling was om de Rooms Katholieke Kerk van binnenuit te hervormen. Door de paus en andere leiders binnen de Rooms Katholieke Kerk werd deze poging tot hervorming echter veroordeeld. Dit leidde tot het ontstaan van het protestantisme. Zie voor meer algemene informatie: M.E. Kluit, *Het protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten 1815-1865*, (Amsterdam 1970)

gezaghebbende belijdenisgeschriften.⁵⁸ In het jaar 1815 kreeg de kerk de naam Nederlandse Hervormde Kerk. Vanaf het ontstaan van deze kerk werd er uitgegaan van het ideaal van een volkskerk: een kerk voor en van heel het volk. Na de Franse overheersing werd ook de Nederlandse Hervormde Kerk nog steeds gedomineerd door het humanistische en rationalistische gedachtegoed van de Verlichting. Dit kwam tot uiting in een sfeer van redelijkheid. Deze 'aangename kalmte' in de kerk werd gesteund door Koning Willem I omdat hij meende dat een verzoening van de verschillende christelijke geloofsovertuigingen binnen één nationale kerk de eenheid van de nieuwe natie bevorderde en de staat versterkte.⁵⁹ In het jaar 1833 kwam de synode van de Nederlands Hervormde Kerk bijeen en werd duidelijk dat er binnen de kerk echter verschillende opvattingen waren over de wijze waarop de leer gestalte kreeg. Dominee Hendrik Herman Donker Curtius, president van de synode, hield een openingsrede waarin hij zei dat de kerk toekomst had omdat:

“onder het bestuur van een wijs en liefderijk Opperwezen, het Rijk des lichts en des geluks nooit ten gronden kan gaan; zij is bovendien gegrond in onze kennis van den hier heerschenden geest en van hetgeen men redelijkerwijze van deszelfs werking mag verwachten.”⁶⁰

Dit streven naar een verlicht christendom leidde tot onrust binnen de kerk, zoals bleek uit het verslag dat van de synode werd gemaakt. Er was sprake van “bezorgdheid over een geest van separatie die in de kerk groeiende was.”⁶¹ Er waren namelijk predikanten die het niet eens waren met dit streven naar een verlicht christendom binnen de kerk. Zij vonden dat niet de kennis van de mens, maar Gods Woord centraal diende te staan. In de negentiende eeuw kwamen er uiteindelijk een aantal nieuwe stromingen binnen het protestantisme, namelijk de Afscheiding in het jaar 1834, de Groninger Richting vanaf het jaar 1831 en het Modernisme. De laatste stroming ging zich vanaf 1870 verenigen in de Nederlandse Protestantenvbond.⁶² De Afscheiding wilde de leer van de Dordtse Synode uit 1619 herstellen en zich definitief afkeren van de Hervormde Kerk. De Groninger Richting achtte een Kerk als gezaghebbend en leidend instituut overbodig, de mens diende met behulp van het evangelie opgevoed te worden tot menselijkheid. Het Modernisme tenslotte trachtte de Bijbel te interpreteren volgens wetenschappelijke inzichten.⁶³ De vierde beweging die ontstond was het Réveil dat

---

⁵⁸ In deze Drie Formulieren van Enigheid werd de leer van de kerk uiteengezet. Ze bestaan uit de Heidelberger Catechismus, de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de Dordtse Leerregels. Zie voor meer informatie de Drie Formulieren van Enigheid zoals die terug te vinden zijn achter de berijmde Psalmen in een Bijbel met Psalmen.

⁵⁹ P. Koenders, *Tussen Christelijk Réveil en Seksuele Revolutie*, p. 49

⁶⁰ Dr. A. J. Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795* (Kampen 1986) p. 43

⁶¹ Idem p. 44

⁶² P. Koenders, *Tussen Christelijk Réveil en Seksuele Revolutie*, p. 50

⁶³ P. Koenders, *Tussen Christelijk Réveil en Seksuele Revolutie*, p. 49

opkwam vanaf het jaar 1823. In dat jaar publiceerde Isaïc da Costa zijn *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw*, waarin hij zich verzette tegen het ideeëngoed van de Franse Revolutie en de eigenwaan van de mensheid.⁶⁴ Vanaf het jaar 1826 kwamen geestverwanten van deze stroming bij elkaar om hun zonden te belijden en de bijbel te bestuderen.⁶⁵

2.2 Het Réveil

Het ontstaan van de vierde beweging, het Réveil, was belangrijk voor het ontstaan van de organisaties die centraal staan in deze scriptie. Deze beweging waarin een opleving binnen het Protestantisme centraal stond, vond niet alleen in Nederland plaats, maar ook ongeveer gelijktijdig in verschillende Europese landen. Het ontstaan en karakter was van land tot land verschillend. Centraal stond echter overal, dus ook in Nederland, de afkeer van het rationalisme van de Verlichting.⁶⁶ Tegenover het in deze tijd heersende humanistisch rationalisme waarin de maakbaarheid van de mens centraal stond, stelde het Réveil de zondigheid van de mens. De mens was niet te zwak om het goede te doen, maar slecht omdat hij zich afkeerde van God en niet wilde buigen.⁶⁷ Aanhangers van het Réveil kwamen samen om hun zonden te belijden en te bidden. Naast hun aversie van rationalisme, verzetten zij zich tegen ook tegen ontwikkelingen in de Nederlandse Hervormde Kerk. Ze wilden het protestantisme nieuw leven inblazen. Centraal stonden de terugkeer naar de Bijbelse openbaring, een sterk accent op persoonlijke geloofsbeleving, een verdiept zondebesef, het mijden van wereldse zaken en het redden van wereldse zondaars door evangelisatie.⁶⁸ Dit werd volgens hen gemist in de Nederlandse Hervormde Kerk.

Zoals eerder vermeld, was het Réveil van belang voor het ontstaan van organisaties die centraal staan in deze scriptie. Dit had alles te maken met het feit dat binnen het Réveil rond het jaar 1845 ook aandacht kwam voor maatschappelijke zaken. Naast het redden van zondaars door evangelisatie sloeg het Réveil ook een christelijk-filantropische weg in. Vanuit het zondebesef en het redden van wereldse zondaars ontstond de overtuiging dat men zich ook met maatschappelijke zaken bezig moest gaan houden. Een man die hierin een belangrijke rol speelde, was Réveilvoorman Otto Gerhard Heldring. Hij stichtte in het jaar 1848 een aantal opvangthuizen waar 'gevallen vrouwen', voormalig prostituees, werden opgevangen. Zo konden deze vrouwen loskomen van hun omgeving en na een opleiding tot dienstbode weer een 'nuttig lid' van de samenleving worden.⁶⁹

---

⁶⁴ P. Koenders, *Tussen Christelijk Réveil en Seksuele Revolutie*, p. 50

⁶⁵ A. Pierson, *Oudere tijdgenooten*, (Amsterdam 1888) p. 8

⁶⁶ Idem p.71

⁶⁷ P. Koenders, *Tussen Christelijk Réveil en Seksuele Revolutie*, p. 51

⁶⁸ Idem p. 50

⁶⁹ P. Koenders, *Tussen Christelijk Réveil en seksuele revolutie*, p.54

Vanuit de, in het vorige hoofdstuk beschreven, samenleving waarin nationaal besef, huiselijk geluk, gewetensvorming, zelfbeheersing en schaamtegevoel centraal kwam te staan, ontstond er binnen Protestantse kringen een georganiseerde beweging die van invloed zou zijn op het bevorderen van de zedelijkheid. Dit leidde aan het eind van de negentiende eeuw tot de oprichting van een aantal organisaties die de vermeende zedenloosheid in Nederland wilde bestrijden. Onder deze zedenloosheid verstond men alles wat inging tegen de christelijke zedelijke normen. Deze organisaties hadden vaak een plaatselijk en persoonlijk karakter, waren afhankelijk van de inzet van een enkele Réveil-voorman of -voorzitter en waren lang niet allemaal even invloedrijk. Een aantal echter, breidde zijn invloed uit en ondernam actie tegen verschillende vormen van zedenloosheid, zoals prostitutie en alle vormen van zedenloosheid die daaraan vooraf konden gaan en tegen de opvattingen van de overheid.

2.3 Het ontstaan van verenigingen

Zoals aan het begin van het hoofdstuk genoemd werd, werden er vanaf de achttiende eeuw verenigingen opgericht. Tussen 1885 en 1915 groeide het aantal verenigingen dat Koninklijke goedkeuring, en daarmee een wettelijk bestaansrecht, aanvroeg van 200 naar meer dan 2000 per jaar.⁷⁰ Daarnaast waren er ook nog verenigingen die geen erkenning van de koning aanvroegen. E. Abma wees er in het artikel *verenigingen in het verleden, heden en toekomst* op dat de ontstane verenigingen verschillende doeleinden hadden. Er waren belangenverenigingen, recreatieve verenigingen en verenigingen die een maatschappelijk ideaal nastreefden, of juist maatschappelijk euvel wilden bestrijden.⁷¹ Voorbeelden van deze organisaties waren organisaties die gericht waren op bestrijding van alcoholmisbruik, kwakzalverij en prostitutie. Het kwam regelmatig voor dat dit soort verenigingen op meer of mindere gespannen voet stond met de overheid, omdat ze doorgaans streefden naar meer overheidsingrijpen en scherpere wetgeving. Zij wilden deze wetgeving sneller en radicaler invoeren dan de jongliberalen. Daar kwam bij dat de verenigingen soms zelf ingrepen als men vond dat de overheid dat naliet.⁷² De verenigingen wensten meer interventie van de overheid en stelde de taak van de overheid ter discussie door samen te komen en de rol van de overheid te bespreken, petitie aan de overheid op te stellen en in de kranten ingezonden stukken te schrijven waarin men uiteenzette wat volgens haar de overheid zou moeten doen. Deze ontwikkeling van burgers die zich organiseerden was van belang omdat het een

---

⁷⁰ S. Faber, 'Criminaliteit in de negentiende eeuw' in: S. Faber e.a. (red.), *Hollandse Studiën 22* (Hilversum 1989) p. 109

⁷¹ E. Abma, 'Verenigingen in verleden, heden en toekomst' in A.N.J. den Hollander e.a. (red.), *Drift en koers*. (Assen 1968) 287-316, hier: p.287

⁷² S. Faber, 'Criminaliteit in de negentiende eeuw' (Hilversum 1989) p. 109

goed beeld gaf van de ontwikkeling dat burgers zich organiseren rondom zaken die zij belangrijk vinden. Dit lieten zij vervolgens ook blijken aan andere burgers en aan de overheid. De vereniging was een krachtig en vernieuwend instrument waardoor men probeerde de samenleving te beïnvloeden. Deze verenigingen waren afkomstig uit verschillende delen van de samenleving. Zo waren er socialistische verenigingen die voornamelijk bestonden uit arbeiders, maar ook katholieke en liberale verenigingen. De liberalen waren onder andere verenigd in de al langer bestaande Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Zij wilden het moraal binnen de samenleving verbeteren en beijverde zich bijvoorbeeld om beschaafdere alternatieven te ontwikkelen voor de zedeloze kermis.⁷³ De socialistische verenigingen legden de nadruk op het kapitalisme dat mannen tot loonslaven en vrouwen tot lustslavinnen maakte. Zij vonden dat moreel verwerpelijk. Historica Maartje Janse wees erop dat de mensen zich voornamelijk binnen hun eigen groep verenigden.⁷⁴ Wat de verschillende verenigingen als zedeloos beschouwde, kon zoals bleek uit bovenstaande verschillen tussen liberalen en socialisten, verschillen per vereniging. In de negentiende eeuw ontstonden er ook verenigingen binnen het Réveil. De activiteiten die gestart waren door Otto Heldring, werden uitgebreid door de bemoeienis van Hendrik Pierson, een predikant, die de bestrijding van de zedenloosheid op landelijk niveau wilde vormgeven.

2.4 Een man met idealen: Hendrik Pierson

Wanneer we kijken naar het ontstaan van de Middernachtzending, moeten we nader ingaan op één persoon, namelijk Hendrik Pierson. Hij speelde een grote rol in de oprichting van de Middernachtzending. Hendrik Pierson werd geboren op 10 juni 1834 in Amsterdam en groeide op in het Réveilmilieu. Hij studeerde theologie en werd achtereenvolgens predikant in Heinoord en 's – Hertogenbosch. Tegelijkertijd met een beroep naar de stad Groningen, werd hij gevraagd om “zich het lot aan te trekken van de kleinen, de verwaarloosden, die in den rosmolen der algemeene maatschappij vertreden worden.”⁷⁵ Heldring was namelijk in 1876 overleden en Pierson werd gevraagd om hem op te volgen. Daar gaf hij gehoor aan en hij werd directeur van de in Zetten gevestigde Heldring-gestichten. Bij zijn aanstelling bedong Pierson dat hij ook buiten de al bestaande gestichten in Zetten activiteiten mocht ontwikkelen. Hij was er namelijk van overtuigd dat alleen het redden van zielen door evangelisatie niet genoeg was. Binnen het Réveil moesten er ook verenigingen ontstaan die zich richtten op de maatschappelijke problemen die er waren. In de daaropvolgende jaren

---

⁷³ M. Bossenbroek & J.H. Compagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen* p.188

⁷⁴ Interview met Maartje Janse, Forum 25 mei 2007, tekst is te vinden op: <http://www.hum.leidenuniv.nl/medewerkers/forum/index-307/onderzoekvan-1-307.html>, laatst geraadpleegd op 17 september 2012

⁷⁵ M. Bossenbroek & J.H. Compagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen* p.128

opende hij verschillende opvangtehuizen voor verstoten meisjes, ongehuwde moeders, zwangere prostituees en voor verwaarloosde meisjes uit de hogere kringen.⁷⁶

Maar daarmee waren Piersons activiteiten om de maatschappij te beteren nog niet ten einde. Hij had een sterke persoonlijkheid, eigen financiële middelen en invloedrijke contacten. Deze drie middelen zette hij in om een politieke beweging tegen de onzedelijkheid te ontwikkelen. In het jaar 1878 richtte hij de Nederlandsche Vereeniging tegen Prostitutie (NVP) op. Deze NVP was een kleine vereniging met overwegend protestantse leden en een oververtegenwoordiging van de elite. Zij presenteerde zich als 'eene vereeniging die zich volstrekt onzijdig houdt op godsdienstig en politiek gebied'.⁷⁷ Tegelijkertijd schreef Pierson in een brochure dat de overheid wel degelijk de ontucht bevorderde en daardoor medeplichtig werd aan de gevolgen. De overheid vond immers dat de prostitutie in goede banen geleid diende te worden. Hierdoor werd de overheid schuldig aan het ondermijnen van de familie, gezien als de grondslag van de maatschappelijke leven, aldus Pierson. Deze opvatting van de overheid leidde vervolgens binnen de NVP tot een politiek programma.⁷⁸ De NVP probeerde via de invloed die hun leden, vooral zij uit de elite, hoger opgeleid en van goede afkomst, hadden, de politiek te beïnvloeden om de prostitutie te bestrijden en niet te reglementeren. Dit deden zij door het uitgeven en verspreiden van brochures, het bevorderen van wetenschappelijk onderzoek en het propageren van haar opvattingen bij overheden.⁷⁹ Naast de NVP waar zo goed als alleen maar mannen lid waren, ontstond in het jaar 1884 de Nederlandsche Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn. De dames die het initiatief namen, waren vaak familieleden van de NVP-leden en ze organiseerden zich als vrouwen, verenigd in principieel verzet tegen de 'tweeërlei zedewet' die mannelijke onzedelijkheid legitimeerde en vrouwelijk onzedelijkheid stigmatiseerde.⁸⁰ Met deze zedenwet werd de gemeentewet uit 1851 bedoeld waarin de landelijke overheid stelde dat de prostitutie gereguleerd diende te worden.

2.5 Twee zendelingen in Amsterdam

Niet alleen vanuit de bovengenoemde protestantse elite werden pogingen ondernomen om de zedelijkheid in de steden te bevorderen. Ook vanuit de lagere protestantse sociale groepen werd dit initiatief getoond. In het jaar 1888 vertrokken vanuit Haarlem twee protestantse 'zedenzendelingen' naar Amsterdam. Zij gingen op uitnodiging van de gepensioneerde kolonel L.R.J.A. Roosmale Nepveu. Hij had voorgesteld dat de twee mannen hun werkterrein zouden verleggen naar de hoofdstad van het land. De twee

---

⁷⁶ Idem p.61

⁷⁷ Idem p.66

⁷⁸ P. Koenders, *Tussen Christelijk Réveil en seksuele revolutie*, p.66

⁷⁹ M. Bossenbroek & J.H. Compagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen*, p. 140

⁸⁰ Idem p. 160

mannen, Gerard Velthuysen en Johannes van der Steur, waren namelijk al sinds het begin van de jaren tachtig samen met hun vriend, H. Stap, actief in Haarlem. Zij probeerden door het posten voor de deuren bezoekers van bordelen over te halen om toch niet naar binnen te gaan.⁸¹ Toen enkele meisjes de prostitutie wilden verlaten, riepen de mannen halverwege de jaren tachtig de hulp in van Pierson, zodat zij een plek in de gestichten te Zetten konden krijgen. Zo kwam Pierson in aanraking met het werk dat deze drie vrienden deden.⁸² Pierson was onder de indruk van het werk dat de drie mannen deden en hij besloot hen financieel te gaan steunen.

Dit activistische voorbeeld kreeg, mede door de interesse van Pierson, meer aandacht onder protestanten en ook navolging in verschillende andere steden. Ook in andere steden, zoals Rotterdam, Utrecht, Arnhem en Leeuwarden, ontstonden groepjes zedenzendingen. Deze zendingen waren over het algemeen afkomstig uit eenvoudig milieu, mannen van de werkmansstand. Aanvankelijk organiseerden deze groepen mannen zich vooral plaatselijk en onafhankelijk van elkaar. Er was wel onderling contact, men volgde elkaars voorbeeld en deelde het enthousiasme om iets aan de onzedelijkheid te kunnen doen, maar er was geen samenwerking. De verenigingen in de verschillende steden bestonden uit zo'n twintig mensen. Een officiële landelijke vereniging werd in 1888, in tegenstelling tot wat R. Dekker beweerde in zijn artikel over de Middernachtzending, nog niet opgericht.⁸³ Twee jaar later veranderde dat. In het jaar 1890 werd de Nederlandsche Middernachtzending Vereeniging, kortweg de Middernachtzending, opgericht. Verschillende groepen in verschillende steden sloten zich landelijk aaneen, compleet met hoofdbestuur en statuten.⁸⁴ De doelstelling van de vereniging werd de verbetering van het zedelijk peil van de Nederlanders en in het bijzonder de bestrijding van de prostitutie. Deze doelstelling werd ondersteund door de unieke aanpak, men richtte zich niet op de prostituees, maar op de 'gevallen mannen'.⁸⁵ De Middernachtzendingen wilden de gevallen mannen tegenhouden bij het binnengaan van de bordelen en deelden traktaatjes uit waarop werd uitgelegd hoe zondig het bezoek aan een bordeel was. De Middernachtzending werd eens omschreven als "eene vereeniging van dwazen, die zich met het schuim der maatschappij ophoudt."⁸⁶ Dwaas zou de vereniging zichzelf naar alle waarschijnlijkheid niet genoemd hebben, maar ze zou zeker beaamd hebben dat ze zich met het schuim der maatschappij ophield.

---

⁸¹ M. Blekendaal 'De Middernachtzending strijdt tegen prostitutie' in: *Historisch Nieuwsblad*, 2009, nr. 4

⁸² P. Koenders, *Tussen Christelijk Réveil en seksuele revolutie*, p.85

⁸³ R. Dekker, 'De Middernachtzending, een buitenparlementaire actiegroep' in: S. Faber, e.a. (red.), *Criminaliteit in de negentiende eeuw* (Hilversum 1989) p. 109

⁸⁴ M. Bossenbroek & J.H. Compagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen*, p. 180

⁸⁵ R. Dekker, 'De Middernachtzending, een buitenparlementaire actiegroep' p. 110

⁸⁶ S. Faber 'Criminaliteit in de negentiende eeuw'(Hilversum 1989) p. 109

2.6 Van activistische zendelingen naar strijd tegen reglementering

Met het oprichten van de Middernachtzending, inclusief hoofdbestuur en statuten, werd de hierboven genoemde doelstelling om de prostitutie te bestrijden breder dan vóór de oprichting. In de jaren voor de oprichting van de officiële vereniging stond het actieve eropuit trekken van de zendelingen centraal. De mannen hadden tot doel om andere mannen tegen te houden en zij bekommerden zich niet om reglement of bestuursbesluit. Dit veranderden met de oprichting van een officiële vereniging. Er werd een hoofdbestuur gekozen, waarvan Pierson voorzitter werd. De vader van de al eerder genoemde Gerard Velthuysen, de heer G. Velthuysen sr. werd secretaris. Het totale hoofdbestuur bestond uit vijf leden. Deze leden van het landelijke hoofdbestuur waren niet actief op straat. De meeste bestuurders waren heren. En heren bestuurden en hielden niet de wacht op de stoep bij het bordeel, daar waren de 'werkende leden' voor.⁸⁷ Hier was ook de verbinding met de NVP zichtbaar, veel bestuursleden waren ook actief binnen die vereniging. Toen het hoofdbestuur gevormd was, moesten de statuten vastgesteld worden. In deze statuten werd niet alleen melding gemaakt van het doel om onder de mannen "de zonde der ontucht en al wat haar bevordert te bestrijden met geoorloofde, daartoe dienstige middelen"⁸⁸, maar ook van het doel om de "publieke consciëntie op te wekken tot de erkenning dat de Overheid op geenerlei wijze de ontucht mag beschermen of bevorderen."⁸⁹ Hoe dat precies in zijn werk moest gaan, werd niet vermeld. Deze laatste toevoeging was met name voor Pierson erg belangrijk. Was de NVP vooral een vereniging die getuigde en de opvang van vrouwen vooral een zaak van redden, met de Middernachtzending kwam daar ook het daadwerkelijke strijden bij. Samen zouden deze verschillende verenigingen op kunnen trekken tegen de reglementering van prostitutie en kunnen strijden voor het afschaffen van de gehele prostitutie.

De vraag was hoe de Middernachtzendelingen die postten voor de huizen van de prostituees in de verschillende plaatsen invulling gaven aan de toevoeging dat zij ook het publieke geweten moesten opwekken. Ook al was er een officiële vereniging gekomen, het doel was niet dat de Middernachtzending een sterk centralistisch ingesteld bestuur zou krijgen. De afdelingen hadden een eigen bestuur en mochten dit ook zelf aanstellen. In Amsterdam bestond dit plaatselijk bestuur uit 'werkmannen' Ook hoefden ze geen vooraf vastgestelde geldelijke bijdrage af te dragen aan het hoofdbestuur.⁹⁰

---

⁸⁷ M. Bossenbroek & J.H. Compagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen*, p. 180

⁸⁸ Archief Hendrik Piersonstichting, Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden), Notulenboeken Nederlandsche Middernachtzendingvereniging, 15-9-1890, Plaatsingsnummer 5.2.1a

⁸⁹ Idem

⁹⁰ Archief Hendrik Piersonstichting, Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden), Notulenboeken Nederlandsche Middernachtzendingvereniging, 5-1-1891, Plaatsingsnummer 5.2.1a

2.7 Conclusie: een vereniging gericht op praktijk en overheid

In de negentiende eeuw ontstonden veel verenigingen die op verschillende gebieden in de samenleving meer interventie van de overheid eisten. Binnen het Réveil, een protestantse stroming, ontstond de Middernachtzending. Deze vereniging was ontstaan vanuit een groepje werkmannen die iets aan de onzedelijkheid wilden doen en nader vormgegeven door Hendrik Pierson. De Middernachtzending nam de overheid in de ontstane sociale interventiestaat heel serieus. Zij was het niet eens met de wijze waarop de prostitutie in Nederland geregeld dan wel vrijgelaten werd en eiste meer interventie van de overheid. Hoe zij dit deed, zal in de volgende hoofdstukken naar voren komen. Dan zal ook nader ingegaan worden op de Middernachtzending in Amsterdam.

3. De Middernachtzending in Amsterdam

In dit hoofdstuk zal de Middernachtzending in Amsterdam centraal staan. In de hoofdstad der zedenloosheid, zoals de Middernachtzendingen Amsterdam omschreven, was veel prostitutie. Zoals in hoofdstuk één naar voren kwam, was in Amsterdam in tegenstelling tot veel andere steden de prostitutie niet wettelijk gereguleerd door de plaatselijke overheid. Dat de reglementering van de prostitutie landelijk bij wet verplicht was, betekende dus nog niet dat de alle steden zich daaraan hielden. In deze tijdsperiode was de macht van de centrale overheid nog niet erg groot en steden beslisten zelf hoe zij omgingen met de prostitutie. Richtten in andere steden de NVP en in steeds meerdere mate ook de Middernachtzending zich op het afschaffen van de reglementering van de prostitutie, in Amsterdam was daar officieel geen sprake van. Omdat in Amsterdam de politie grotendeels de prostitutie regelde, had de Middernachtzending wel te maken de eigen regels die het stadsbestuur samen met de politie handhaafde. Het feit dat er prostitutie plaatsvond in de stad werd door de gemeenteraad van Amsterdam niet afgekeurd. De politie, als uitvoerders van het beleid van de overheid, hadden in het verleden zelfs geld opgestreken door de prostitutie te regelen. Rond het jaar 1890 waren het nog steeds de politieagenten die toezicht hielden op de prostitutie. Deze bijzondere situatie zal in dit hoofdstuk centraal staan. Want hoe ging de Middernachtzending om met de politie en de gemeenteraad in Amsterdam? En probeerde men om de plaatselijke overheid te beïnvloeden, op andere gedachten te brengen? Om op deze vraag in te kunnen gaan, is het van belang dat allereerst een beeld geschetst wordt van de politie in Amsterdam.

3.1 De modernisering van de Amsterdamse politie

In hoofdstuk 1 werd melding gemaakt van ontwikkelingen rondom de taken van de politie en het aantal politieagenten dat actief was in Amsterdam. In de eerste jaren na 1850 veranderde hier weinig aan. De agenten hadden voorgeschreven gekregen dat ze vooral gehoorzaam moesten zijn aan hun meederen en hun opdrachten stipt en zonder tegenspraak moesten uitvoeren. Ook dienden ze zich tegenover de bevolking van de stad bescheiden op te stellen.⁹¹ Zo mochten ze niet preventief ingrijpen in situaties en altijd de bevelen van hun meerdere afwachten.

Deze afwachtende houding van de politie veranderde toen de burgemeester van Amsterdam, de heer C. den Tex in het jaar 1876 besloot dat de politie gemoderniseerd diende te worden. De gemeentewet had de burgemeester verantwoordelijk gemaakt voor de politie. De burgemeester vroeg de heer P.W. Steenkamp, die enkele jaren eerder de

---

⁹¹ P. de Rooij (eindred.), *Waakzaam in Amsterdam* (Amsterdam 2011) p. 304

brandweer had gemoderniseerd, om een plan voor een moderne politieorganisatie op te stellen.⁹² Steenkamp kan gezien worden als een van de eerste sociaal- liberalen die pleitte voor meer interventie van de overheid. Dat bleek ook uit het plan dat hij opstelde waarin hij de politie als ‘verlengstuk’ van de overheid meer macht toekende. Het plan was een radicale breuk met de bestaande organisatie. Het doel was om binnen anderhalf jaar de nachtwacht af te schaffen en het politiepersoneel te verdubbelen. Daarnaast zouden de al bestaande secties binnen het Amsterdams politiekorps uitgebreid worden.

Er kwam een strakke hiërarchie. Helemaal bovenaan de politie stonden hoofdcommissaris H.G. Doesburg als Hoofd Justitiële Zaken en hoofdcommissaris G.W. Steenkamp zelf als Hoofd Gemeentepolitie. Zij hadden een redelijk autonome positie. Officieel was de burgemeester, zoals geregeld was bij de gemeentewet van 1851 eindverantwoordelijke, maar in de praktijk waren het deze mannen die de besluiten namen.⁹³ De burgemeesters waren namelijk bevoegd om de samenwerking over te dragen aan een ambtenaar. De verantwoordelijke ambtenaren waren in deze periode de commissarissen van de politie. Alle politieagenten werden ingedeeld in korpsen. Ze kregen een eigen territorium, een eigen sectiebureau met commissaris aan het hoofd. Binnen de territoria van de korpsen werden wachtkorpsen ingericht. Deze politiestations stonden telegrafisch in verbinding met hoofdbureau, sectiebureaus en brandweer.⁹⁴ Daarnaast gingen de politieagenten in ploegen dienst doen. Zij moesten twee dagen achter elkaar, dus ook ’s nachts, werken en de derde dag kregen ze vrij. Ook kregen ze een vernieuwde surveillance. Zo wilde Steenkamp er voor zorgen dat er overal permanent politietoezicht op straat was.⁹⁵

Dit permanent toezicht was bedoeld om de politieagenten de taak te geven om preventief de stad in de gaten te houden. Van een politie die alleen reageerde als reactie op een gebeurtenis, veranderde de politie in de hoofdstad door deze reorganisatie in een politie die preventief de orde en rust in de stad diende te bewaren. Hieruit bleek de toename van sociale interventiedrang. Tijdens de periode dat de Middernachtzending in Amsterdam actief was, hadden de activisten dus te maken met een uitgebreide politiemacht die de taak om overal toezicht te houden en de rust te bewaren, hoog had staan. Overigens hoefde de politie om deze rust te bewaren, niet iedereen gelijk te behandelen. Zo moesten de politieagenten de hogere standen met “wellevendheid en terughoudendheid”⁹⁶ behandelen, maar gold die richtlijn in veel mindere mate voor de lagere standen. Die moesten juist in

---

⁹² G. Meershoek, *De geschiedenis van de Nederlandse politie*, p.77

⁹³ J.N. van Munster, *Met zegen bekroond, grepen uit de geschiedenis van veertig jaren der Nederlandsche Middernachtzending-Vereeniging* (Amsterdam 1930) p.24

⁹⁴ G. Meershoek, *De geschiedenis van de Nederlandse politie*, p.78

⁹⁵ Idem, p.79

⁹⁶ P. de Rooij, *Waakzaam in Amsterdam*, p. 317

toom worden gehouden. Het beschavingswerk van de politie en het doel van hun surveilleren was vooral gericht op de lagere standen.

De prostitutie nam in de politieke taken een eigen rol in. De Algemene Politieverordening had een apart artikel waarin de prostitutie werd geregeld. Dit artikel, artikel 162 luidde als volgt:

“Het is niet geoorloofd een bordeel of rendez-vous-huis op te richten of te verplaatsen, of een zoodanig na het in werking treden dezer verordening opgericht of verplaatst huis te houden, indien niet van het voornemen tot oprichting of verplaatsing daarvan aan den Burgemeester schriftelijk is kennis gegeven [...]”⁹⁷

De politie mocht dus optreden tegen bordelen die niet door de burgemeester goedgekeurd waren. In de praktijk deed de politie niets tegen de prostitutie plaatsvond. Evenals de burgemeester en de rest van de gemeenteraad. Uit de Algemene Politieverordening bleek dat de burgemeester wist van de bordelen in de stad en zijn toestemming moest geven voor nieuwe bordelen. In de praktijk was het regelen van de prostitutie iets wat de politie en niet de burgemeester deed. De prostitutie werd gezien door de gemeenteraad en de politie als een zaak betreffende de orde en rust in de stad. Het beleid van de Amsterdamse overheid was dat de prostitutie mocht plaatsvinden en de gemeenteraad zag het niet als haar taak om zich druk te maken om de prostitutie. De liberalen, die de meerderheid van de gemeenteraad uitmaakten, hadden weinig met sociale interventie van de overheid wat betreft de prostitutie. Orde en rust was echter wel van belang en daar werd de politie verantwoordelijk voor gesteld. Er waren 22 officieel erkende bordelen in de stad.⁹⁸ Naast de bordelen die officieel geregistreerd stonden, waren er een heel aantal bordelen die niet officieel geregistreerd stonden, maar waar wel dezelfde praktijken plaatsvonden.

De inwoners van Amsterdam wilden geen last hebben van de prostitutie die plaatsvond in hun stad. De prostitutie moest zo onzichtbaar mogelijk gebeuren. Dit bleek ook uit de invoering van een nieuwe bepaling in de Algemene Politieverordening in het jaar 1889. In dit jaar lieten de bewoners van de Dam en omliggende straten in een brief aan de politie en gemeenteraad merken dat zij genoeg hadden van de ‘geheele benden publieke vrouwen’ die zich ‘vrijelijk op straat bewegen, vaak in de meest ongepaste en onvoldoende kleding en feitelijk hun bedrijf op straat uitoefenen ten aanschouwe en, erger nog, ten aanhoore van

---

⁹⁷ J. van der Steur, ‘Amsterdam’ in: *De Middernachtzending – orgaan van de Nederlansche Middernacht Zending Vereeniging*, (november 1895)

⁹⁸ Aldus de burgemeester in de gemeenteraadsvergadering van 6 november 1895, Gemeentebld Amsterdam 1895, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

de omwonenden.⁹⁹ Hun protest, dat aangestuurd werd door een aantal buurtbewoners, leidde in februari 1889 tot een bepaling in de al eerder genoemde Algemene Politieverordening die prostituees verbood om klanten te lokken op en aan de openbare weg.¹⁰⁰ Er werd hier dus door de gemeenteraad wel geluisterd naar de vraag van de inwoners van de stad om meer sociale interventie. Dit kwam omdat met de situatie waar de inwoners over klaagden, ook de rust en de orde in stad gemoeid waren.

Het was typerend voor de situatie in Amsterdam dat deze bepaling een toevoeging was in de Algemene Politieverordening en geen verbod dat in gemeentelijke wetten werd vastgelegd. Het werd gezien als een zaak die overlast veroorzaakte en het was de taak van de politie om overlast te voorkomen en aan te pakken. Uit een verslag van de gemeente bleek ook dat prostitutie geregeld werd door de politie. Onder de paragraaf 'Toezicht op de Prostitutie' werd vermeld dat "dit onderwerp niet bij gemeente-verordening geregeld is"¹⁰¹. Over de vraag of prostitutie als zodanig beschouwd diende te worden als gewenst of ongewenst, werd niet gepraat.

3.2 Amsterdam als hoofdstad van de zedeloosheid

Hoewel de prostitutie niet officieel gereguleerd werd en de politie verantwoordelijk was voor een 'rustig' verloop van de uitvoering van prostitutie, werd Amsterdam door de Middernachtzendingen gezien als "zoozeer gezonken, het peil der zedelijkheid is zoo diep gedaald."¹⁰² Al eeuwenlang was er in Amsterdam sprake van bordelen en straatprostitutie. De prostitutie was een veelzijdige, bloeiende bedrijfstak en dat was het nog steeds in de negentiende eeuw.¹⁰³ De Middernachtzendingen vergeleken in het tijdschrift *De Middernachtzending* de situatie van Amsterdam met de situatie van het volk van Israël. "Soms tijds zouden wij geneigd zijn aangaande de inwoners der hoofdstad met den profeet Jesaja eertijds uit te roepen. 'Zoo niet de Heere der Heirscharen ons nog een weinig overblijfsel had gelaten, als Sodom zouden wij geworden zijn, wij zouden Gomorra gelijk zijn geworden.'"¹⁰⁴ De geschiedenis van Sodom en Gomorra werd beschreven in het Bijbelboek Genesis. Deze twee steden waren berucht vanwege de (seksuele) zonden die de inwoners deden. God besloot om de steden daarom te verwoesten, maar Hij zou het niet doen als er nog tien mensen gevonden zouden worden die in Hem geloofden. Dit was echter niet het

---

⁹⁹ M. Bossenbroek & J.H. Compagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen*, p.213

¹⁰⁰ J.F. van Slobbe, *Bijdrage tot de geschiedenis* p.76

¹⁰¹ 'Verslag van den toestand der Gemeente Amsterdam gedurende het jaar 1890' VII Toezicht op de Prostitutie. In: *Gemeenteblad Amsterdam 1890* Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

¹⁰² J. van der Steur, 'Amsterdam' in: *De Middernachtzending* (februari 1894)

¹⁰³ Zie voor een uitgebreide voorgeschiedenis van de prostitutie in Amsterdam: L. van de Pol, *Het Amsterdams Hoerdom, prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw* (Rotterdam 1996).

¹⁰⁴ J. van der Steur, 'Amsterdam' in: *De Middernachtzending*, (februari 1894)

Deze tekst is afkomstig uit het bijbelboek Jesaja, Jesaja 1:9. In Jesaja 1 spreekt de profeet Jesaja een oordeel uit over het volk Israël omdat het niet wil luisteren naar de Heere.

geval en de beide steden werden verwoest door een regen van vuur en zwavel.¹⁰⁵ De Middernachtzendingen wezen er met deze uitspraak dus op dat het peil van de zedeloosheid zo diep gezonken was in Amsterdam, dat er zoveel zonden gedaan waren, dat ze zich afvroegen wat er met de stad zou gebeuren als er geen gelovigen meer zouden zijn.

Met de opvatting dat de zedenloosheid in Amsterdam ontzettend was, gingen de zedenzendingen aan het werk. Vanaf 1890 maakten de zendingen deel uit van de landelijke Middernachtzending. Avond aan avond postten de mannen voor de deuren om mannen te overreden terug te gaan en de bordelen niet te betreden. Dat werd hen vaak niet in dank afgenomen. Niet door de bezoekers van de bordelen zelf, maar ook niet door de huisbazen en bordeelhoud(st)ers. Middernachtzending J. van der Steur schreef later: "ik heb meermalen een pak slaag gehad in die dagen, ook meer dan eens een pot urine over mijn hoofd"¹⁰⁶. Niet zelden liep de standvastigheid van de mannen uit op een paar flinke klappen. Dat de mannen klappen opliepen, vonden ze niet zo erg. Tenslotte waren ze ervan overtuigd dat het werk dat zij deden nodig was om de zedeloosheid te bestrijden. Dat daar reactie op kwam, was een teken dat de mensen zich aangesproken voelden. Zo schreef Middernachtzending Jan van Tijn die klappen had opgelopen van bordeelhouder L. Smit, dat "de stomp die hij gisteren gekregen had, hem een hevige neusbloeding en tevens een kwetsuur aan de neus hadden bezorgd."¹⁰⁷ Dat was echter niet het belangrijkste, in het vervolg van de brief werd duidelijk wat hij wilde bereiken:

Gij hebt zodoende zeer verkeerd en zondig gehandeld en uwe behandeling verdiende een gestrenge straf, die ge zeker niet zoudt ontgaan hebben wanneer ik niet verzoekt had dat men de zaak niet zou vervolgen. Ik vergeef u van ganscher harte wat gij tegen mij misdaan hebt en hoop dat juist dit vergeven u het zondige van uw daad en van het houden van zulk een huis doe inzien.¹⁰⁸

Deze bordeelhouder had al eerder aanvaringen gehad met de Middernachtzending en in een poging om van de zendingen af te komen, had hij hen een jaar eerder, in maart 1902 een brief gestuurd. In deze brief betoogde hij dat hij een hotel begonnen was. Als antwoord schreef de Middernachtzending echter dat zij "voor alsnog reden meent te hebben om te

---

¹⁰⁵ Zie voor de volledige geschiedenis: Genesis 13

¹⁰⁶ M. Blekendaal 'De Middernachtzending strijdt tegen prostitutie', in: Historisch Nieuwsblad, 2009, nr. 4

¹⁰⁷ Archief Hendrik Piersonstichting, Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden), Brief van Jan van Tijn aan de heer L. Smit, geschreven op 24 maart 1902, plaatsingsnummer 5.16.6

¹⁰⁸ Idem

betwijfelen dat uw 'hotel' niet in dezelfde geest zal worden voortgezet als dit sinds jaren het geval was.”¹⁰⁹

En dit was het geval, want de klappen die de Middernachtzending had opgelopen, waren niet veroorzaakt door het posten bij een gewoon hotel.

3.3 Geen bescherming van de politie

De Middernachtzendingen moesten het menigmaal ontgelden voor de politie. Niet alleen door eigenaren van bordelen werden de Middernachtzendingen aangesproken, uitgescholden en hardhandig behandeld, ook kwam het regelmatig tot een confrontatie met de politie. Ze werden door de politie die preventief mocht ingrijpen om de orde en de rust te bewaren, als ordeverstoorders opgepakt en meegenomen naar het politiebureau. Op steun van de politie hoefden de Middernachtzendingen in het begin van hun werkzaamheden namelijk niet te rekenen.

Toen de rol van de politie ten aanzien van de Middernachtzending ter sprake kwam bij burgemeester S.A. Vening Meinesz., verklaarde hoofdcommissaris Steenwijk dat “de mensen tegenwoordig op zoo'n rare manier hun bestaan zochten. Daar was bijvoorbeeld het Heilsleger, de politie had er zooveel last mede, en nu weer die Middernachtzending! Het was niet van de politie te vergen, dat zij zich in de bres zou stellen voor zulke dwazen, die opkwamen tegen dingen die altijd hadden bestaan, tegen huizen waarvan ieder verstandig mensch begreep dat ze er moesten zijn.”¹¹⁰ De hoofdcommissaris wees hierbij op het geweld waarmee de Middernachtzending dikwijls te maken kregen. Over het feit dat de politie bij opstootjes de Middernachtzendingen voor schuldig hield en niet de bordeelhouders, werd niet gesproken. De politie had de laatste jaren als taak ook de ordehandhaving toebedeeld gekregen. Zij was ervoor verantwoordelijk geworden dat het beleid van de gemeenteraad in rust en orde werd uitgevoerd. En daar konden ze de Middernachtzendingen niet bij gebruiken. Hieruit bleek ook dat de hoofdcommissaris er geen enkele reden toe zag iets aan de prostitutie te doen.

De Middernachtzendingen waren ontdaan door de houding van de politie, dienaren van de overheid. Dit lieten zij onder andere merken door ingezonden brieven te sturen naar *De Standaard* en *De Amsterdammer*, twee kranten die verschenen in Amsterdam. In deze brieven zetten zij uiteen wat hen, als brave burgers die het goede van de maatschappij voor

---

¹⁰⁹ Archief Hendrik Piersonstichting, Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden) Brief van G. Velthuisen aan de heer L. Smit, 4 juli 1901, plaatsingsnummer 5.16.6

¹¹⁰ Deze uitspraak werd vermeld in de uitgave van de Middernachtzending *Ons Zilveren jubilee, verslag van de XXVe Algemeene vergadering der Nederlandsche Middernachtzending Vereeniging*, 1915. Archief Hendrik Piersonstichting, Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden), plaatsingsnummer 5.9.5

ogen hadden, was overkomen en hoe de politie daarop gereageerd had. Zo werd er op 20 maart 1892 geschreven dat “wij weer verschillende ondervindingen in het werk der Middernachtzending alhier hadden, die duidelijk bewijzen hoevelen der agenten altijd partij trekken voor de verschillende houders van danshuizen en bordelen.”¹¹¹ Zo waren zij weggestuurd door agenten, werd het hen verboden stil te staan en mannen aan te spreken, werden zij uitgejouwd en achterna gezeten door een groep buurtbewoners terwijl de agenten net deden terwijl zij niets zagen en meegenomen naar het politiebureau.¹¹² Het woordje ‘altijd’ in dit krantenbericht wees erop dat de Middernachtzendingen de lezer wilden overtuigen van het feit dat dit vaak plaatsvond. De conclusie van deze en ook andere brieven was dat “wanneer men in Amsterdam door de Middernachtzending de houding van de politie tegenover de prostitutie leert kennen, men geen hoge dunk krijgt van de moraliteit en het rechtsbesef van de agenten. Men kiest eenvoudig altijd partij voor de bordeelhouders en niet minder voor de z.g. deftige bordeelbezoekers.”¹¹³

Hieruit bleek nogmaals hoe de Middernachtzendingen de taak van de politie zag. Volgens hen moest de politie een hoog moreel hebben, om, samen met de overheid, te strijden tegen prostitutie. Dit gebeurde in Amsterdam absoluut niet. In een ander krantenartikel werd gesuggereerd dat de politie zelf ook nog uitbater van enige bordelen was.¹¹⁴ Dit was niet officieel bewezen, wel dat de politie een aantal bekende bordelen, vooral grote luxueuze huizen min of meer van bescherming voorzag.¹¹⁵ De politie had dus weinig op met de Middernachtzendingen. In hun ogen verstoorden zij ook iets wat al eeuwenlang door hen geregeld werd.

3.4 Willem Hovy's inspanningen in de raad

Hoewel de meeste leden van de gemeenteraad het niet als hun taak zagen om zich te bemoeien met de prostitutie, onderhielden de Middernachtzendingen wel contact met de antirevolutionaire raadsleden in de Amsterdamse gemeenteraad, die hun werkzaamheden een warm hart toedroegen. Omdat de prostitutie echter niet door de gemeente werd geregeld, vond de rest van de gemeenteraad het geen taak voor hen om zich druk te maken om de prostitutie. Dit bleek uit een vergadering van de gemeenteraad op 6 april 1892. Het antirevolutionaire raadslid W. Hovy interpelleerde in een debat en vroeg aandacht voor de prostitutiekwestie en de behandelingen van de Middernachtzendingen.¹¹⁶ Hij stelde dat hij het werk van de Middernachtzendingen vanaf het begin met grote aandacht had gevolgd

---

¹¹¹ ‘Middernachtzending’, ingezonden brief in: *De Standaard*, 20 maart 1892.

¹¹² Idem

¹¹³ J. van der Steur, ‘Middernachtzending’, ingezonden brief in: *de Standaard*, 24 maart 1892

¹¹⁴ Ingezonden brief, *De Amsterdammer*, 30 maart 1892

¹¹⁵ J.F. van Slobbe, *bijdrage tot de geschiedenis*, p.82

en met belangstelling kennis genomen van hun arbeid. Hij zei dat “de Middernachtzendingen het beginsel hadden aangenomen om, alleen vermanenderwijs en door uitdeeling der geschriften op te treden.”¹¹⁷ Zij zouden daarbij ook alles vermijden wat de rust zou kunnen verstoren. Toch werden zij regelmatig bedreigd en aangevallen.

De burgemeester van Amsterdam, de conservatieve liberaal mr. S.A. Vening Meinesz. liet echter weten dat de hij niet van de politie kon verlangen de Middernachtzendingen tegen geweld van burgers te beschermen. Hij liet zich ontvallen het heel begrijpelijk te vinden dat bezoekers van bordelen, zeker de meer gerenommeerde etablissementen, zich stoorden aan de Middernachtzendingen. Deze opmerking wekte de woede op van Hovy, vader van een Middernachtzending en de twee andere raadsleden van de ARP: Th. Heemskerk en D.P.D. Fabius. Deze beide mannen hadden ook banden met de Middernachtzending. Zo was Fabius NVP- lid van het eerste uur en Th. Heemskerk was de vaste advocaat van de Middernachtzendingen als ze weer eens in aanraking waren gekomen met de politie.¹¹⁸ Want ook dit gebeurde in Amsterdam. Dit deed hij overigens als vriendendienst, naast zijn wethouderschap financiën en publieke werken en zijn lidmaatschap van de Tweede Kamer.¹¹⁹ Deze raadsleden droegen het werk van de Middernachtzendingen dus een warm hart toe. Zij kwamen voor hen op in de gemeenteraad, maar bemoeiden zich niet met het daadwerkelijke posten voor de huizen. Dat lieten zij over aan de Middernachtzendingen die in deze jaren als actiemiddelen alleen het toespreken van mannen en het uitdelen van traktaten gebruikten om hun afkeer van de zedenloosheid te laten blijken aan de inwoners van de stad Amsterdam.

Zoals eerder al werd vermeld, was raadslid W. Hovy begaan met het lot van de Middernachtzendingen. In diezelfde vergadering op 6 april 1892 vroeg hij daarom ook aan de burgemeester waarom de Middernachtzendingen zo behandeld werden door de politie. Hij gaf aan dat hij de opvatting van de burgemeester dat de politie niet altijd in staat was om de Middernachtzendingen te beschermen, jammer vond, maar nog enigszins kon begrijpen.¹²⁰ Hij had echter ook berichten gehoord dat de politie de laatste tijd haar roeping niet juist op zou vatten. “Misschien gedreven door vrees voor rustverstoring, is de politie de Middernachtzendingen met wantrouwen en als gevaarlijke mensen gaan beschouwen en behandelen met minder welwillendheid, dan waarop zij wegens de ernst van hun arbeid

---

¹¹⁷ ‘Gemeentebld, afdeeling 2’, gemeenteraad van Amsterdam, openbare vergadering op woensdag 6 april 1892 in: *Gemeentebld Amsterdam 1892*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

¹¹⁸ Idem

¹¹⁹ <http://www.parlement.com/9291000/biof/00540>, Voor voorbeeld rechtszaak zie: ‘Rechtszaken’, in: *Algemeen Handelsblad*, 19 mei 1892, avondeditie

¹²⁰ ‘Gemeentebld, afdeeling 2’, gemeenteraad van Amsterdam, openbare vergadering op woensdag 6 april 1892. in: *Gemeentebld Amsterdam 1892*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

recht hebben.”¹²¹ Dit had hij gelezen in de dagbladen en hadden de Middernachtzendingen ook persoonlijk aan hem verteld. Hovy vroeg aan de burgemeester of hij ervoor kon zorgen dat de Middernachtzendingen in het vervolg ongehinderd hun werk zouden kunnen verrichten en daarbij beschermd zouden worden door de politie.

De burgemeester antwoordde en zei dat hij het niet verwonderlijk vond dat het werk van de Middernachtzendingen, ook al hadden zij misschien niet de bedoeling om de rust te verstoren, tot onaangenaamheden leidden. Hij kon daarom ook niet beloven dat de Middernachtzendingen onder alle omstandigheden beschermd zouden worden door de politie. De burgemeester herhaalde dat hij die toezegging niet kon geven omdat “er dikwijls omstandigheden zijn, waaronder de uitoefening hunner taak aanleiding geeft tot rustverstoring.”¹²² De politie moest “in de eerste plaats zorgen voor de handhaving van de orde”¹²³ en daarom kon de politie niet altijd voorkomen dat zij in hun werkzaamheden werden gestoord. Er werd door verschillende raadsleden op gereageerd. Andere antirevolutionairen onderstreepten de opmerkingen van Hovy, en verschillende liberale gemeenteraadsleden waren het eens met de burgemeester. P. Nolting, het eerste gemeenteraadslid van Amsterdam dat niet van gegoede afkomst was en gekozen in de gemeenteraad met steun van sociaal-democraten en confessionelen¹²⁴, wees erop dat hij geloofde dat de Middernachtzending veel geholpen zou kunnen worden. Rondom de bordelen werd immers door de politie al veelvuldig gesurveilleerd. Helaas waren de antirevolutionairen en dit ene sociaal - democratische raadslid in de minderheid en de burgemeester antwoordde dat de politie alleen daar waar de onzedelijkheid de openbare orde bedreigde, geroepen was om op te treden.¹²⁵ Uiteindelijk bleef de burgemeester bij zijn standpunt dat de politie hierop niet aangesproken kon worden, omdat het hun taak was de orde en de rust te bewaren. Uit deze uitspraak bleek hoe de burgemeester dacht over de taak van de overheid: rust en orde bewaren was belangrijk en verder sociale interventie op het gebied van prostitutie was niet nodig.

3.5 Gehoorzamen aan de overheid?

Met het posten voor de bordelen namen de Middernachtzendingen afstand van het beleid dat de overheid voerde om de prostitutie te reglementeren, te regelen en daarmee niet te bestrijden. Uit het debat in de gemeenteraad bleek dat de burgemeester niet van plan was om het beleid van de gemeenteraad ten aanzien van de prostitutie te veranderen. De

---

¹²¹ Idem

¹²² Idem

¹²³ Idem

¹²⁴ M. van Melle, ‘Mijnheer de Voorzitter!’ in: *Ons Amsterdam* (maart 2006) nr. 3 p. 4

¹²⁵ ‘Gemeentebld, afdeeling 2’, gemeenteraad van Amsterdam, openbare vergadering op woensdag 6 april 1892, in: *Gemeentebld Amsterdam 1892*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

Middernachtzendingen waren het hier uiteraard niet mee eens. Deze opvatting van de Middernachtzendingen over het beleid van de overheid leidde echter tot de vraag in hoeverre zij als christenen de overheid diende te gehoorzamen. Deze vraag werd gesteld in het eerste nummer van het blad *De Middernachtzending*. Zoals in een vorig hoofdstuk naar voren kwam, werd de Middernachtzending in het jaar 1890 officieel een landelijke vereniging. Vanaf oktober van het jaar 1892 werd maandelijks het blad *De Middernachtzending* uitgegeven. In dit blad werd een overzicht gegeven van verschillende ontwikkelingen in de steden, werd verslag gedaan van vergaderingen en van de ingekomen giften. Zendingen van de afdeling Leeuwarden stelden de vraag hoe hun positie tegenover de overheid diende te zijn.¹²⁶ Door hun werk kwamen de zendingen immers in aanraking met de stedelijke overheid. En met deze confrontatie ontstond een moeilijkheid. Vanuit christelijke oogpunt was men er van overtuigd dat de overheid gehoorzaamd diende te worden. Zij was namelijk 'Gods dienaar' en daarmee een instelling van God zelf.¹²⁷ In de Bijbel werd gezegd dat "hij die zich verzet tegen het gezag, tegen de instelling van God ingaat, en wie daartegen ingaan, over zichzelf een oordeel zullen halen."¹²⁸ Tegelijkertijd streden de Middernachtzendingen tegen de prostitutie, een ernstige zonde, en waren zij het niet eens met het beleid van de overheid om deze prostitutie te reglementeren of in ieder geval toe te staan in de steden waar zij werkten.

In november 1892 werd in *De Middernachtzending* op bovenstaande vraag geantwoord. In het vorige nummer was er geen plaats meer, daarom was de beantwoording doorgeschoven naar de volgende maand. Er werd gesteld dat de kwestie "eenvoudig scheen, maar de omstandigheden waaronder de Middernachtzending optreedt, maken haar in vele gevallen zeer moeilijk, ja netelig."¹²⁹ De overheid trad namelijk in de ogen van de Middernachtzending allesbehalve op tegen "een zoo schrikkelijk en verwoestend euvel als de ontucht, gelijk het haar betaamde."¹³⁰ Deze situatie zorgde er volgens de schrijver voor dat de overheid zelf verantwoordelijk was voor de ondermijning van het gezag dat plaatsvond. Er werd dus erkend dat het niet goed was om de overheid ongehoorzaam te zijn, maar de Middernachtzendingen voelden zich zo onjuist bejegend door de overheid, dat zij niets anders konden. Dat bleek ook uit het vervolg van het artikel, waarin werd gesteld dat :

wij geen enkele poging zien aangewend om te straffen degenen, die kwaad

---

¹²⁶ 'Ingezonden vraag' in: *De Middernachtzending* (oktober 1892)

¹²⁷ Dit wordt in de bijbel beschreven door de apostel Paulus in de brief aan de Romeinen. Romeinen 3: 1-7. Hij beschrijft hoe de christenen in Rome zich tegen de overheid moeten gedragen. Hij noemt hier de overheid 'Gods dienaar'.

¹²⁸ Romeinen 3:2, Bijbel

¹²⁹ 'Antwoord op ingezonden vraag' in: *De Middernachtzending* (november 1892)

¹³⁰ Idem

doen. Wij vinden geen medewerking of waardeering, maar veeleer tegenwerking. Stelt nu de Overheid onzen moeilijke arbeid tot heil der maatschappij op prijs, in 't bijzonder voor het opkomend geslacht? Neen toch; niet alleen van de hoerenwereld, maar ook voor de politie moeten wij het menigmaal ontgelden.¹³¹

Hiermee werd als het ware het officiële standpunt van de Middernachtzending tegenover de overheid vastgesteld. Zolang de overheid niets deed om de prostitutie tegen te gaan mochten zij zich daartegen verzetten. Het was immers tot heil van de maatschappij als de zondige prostitutie werd bestreden. Ook moest men God meer gehoorzaam zijn dan mensen. En God zelf had het doen van overspel, waaronder prostitutie zeker viel, verboden in Zijn geboden.¹³²

3.6 Onveranderde situatie tot halverwege 1894

In de beginjaren van het werk van de Middernachtzending was men getrouw in het posten en overtuigd van het nut van hun werk. Daarin gingen de Middernachtzendingelingen in Amsterdam ver, ze gingen zelfs op bezoek bij de vrouwen van de mannen die zij tevergeefs hadden proberen aan te spreken. Tegelijkertijd hoefde men op weinig medestand te rekenen. Tot halverwege het jaar 1894 veranderde er weinig. Dit bleek ook uit het voorbeeld dat door de secretaris van de Middernachtzending te Amsterdam, J. van der Steur gegeven werd in *De Middernachtzending* van juni 1894. Een rendez-vous houder op de N.Z. Voorburgwal had de gewoonte om zodra de Middernachtzendingelingen zich vertoonden, een volksverzameling te veroorzaken. De manieren waarop hij dit deed, waren origineel: “zoo was hij wel eens op het dak van zijn huis gaan zitten en met een paar bliken deksels tegen elkaar gaan slaan, dan weer nam hij een paar mannen, de een met harmonika, de ander met een tamboerijn etz.”¹³³ Wanneer hierop mensen toestroomden, ging iemand naar de politie om te klagen over de onrust op de straat. De Middernachtzendingelingen werden als schuldigen aangewezen en meegenomen. Zij kregen van de politie allerlei verwijten. Niet alleen het veroorzaken van opstootjes, ook het uitdelen van traktaten aan eventuele bezoekers en het ophouden van mannen die bij een bordeel naar binnen wilden gaan, werd hen ten laste gelegd. En dat terwijl het werk van de Middernachtzendingelingen binnen protestantse kring op sympathie konden rekenen en in de maatschappij meer en meer de zedelijkheid centraal kwam te staan. Nacht aan nacht postten de zendingelingen, regelmatig werden zij opgepakt en op bescherming van de politie hoefden zij niet te rekenen. Zelfs het publiceren van de

---

¹³¹ Idem

¹³² God gaf aan Zijn volk Israël tien geboden waaraan zij zich moesten houden. Deze geboden zijn terug te vinden in Exodus 20. Aan deze tien geboden moeten christenen zich houden. Het zevende gebod luidt: ‘U zult geen overspel doen’.

¹³³ J. van der Steur, ‘Amsterdam’ in: *De Middernachtzending* (juni 1894)

verhalen in de krant 'omdat klagen op het bureau niet helpt'¹³⁴ had geen enkele uitwerking. Met de opmerking van raadslid Hovy over de behandelingen die de Middernachtzendingen kregen, werd niets gedaan. De politie had als taak om de orde te handhaven en surveilleerde preventief door de straten. Bescherming aan de Middernachtzendingen konden zij niet geven en omdat de Middernachtzendingen dikwijls stonden bij bordelen die officieel erkend waren en door hen beschermd werden, moesten zij het ontgelden. Er veranderde niets in de stad, uitgezonderd de paar mannen die men persoonlijk kon overtuigen om van het bezoek aan de prostituees af te zien. In het jaar 1894 werd in *De Middernachtzending* door de afdeling Amsterdam ook nogmaals fel uitgehaald naar de overheid. In het februarinummer werd melding gemaakt van de werkzaamheden in Amsterdam en daarin kwam ook de rol van de stedelijke overheid ter sprake. Het werk van de Middernachtzendingen had steun gekregen van een aantal studenten die zich bij hen hadden aangesloten. Daar konden ze God niet dankbaar genoeg voor zijn, want ze hadden veel steun nodig in het zondige Amsterdam.¹³⁵ De overheid liet alles namelijk zomaar gebeuren en kwam ook niet in verweer voor 'fatsoenlijke meisjes'. De Middernachtzendingen hadden namelijk gezien dat er mannen waren die jonge vrouwen meenamen naar een rendez-vous gelegenheid. Dit was volgens het verslag "een krachtig argument tegen hen, die de stoutheid hebben te beweren, dat daar, waarde overheid de huizen van ontucht toelaat en reglementeert, er geen gevaar bestaat voor fatsoenlijke meisjes."¹³⁶ Hieruit bleek hoe schuldig de overheid was, voor zichzelf was deze overheid misschien wel braaf, rein en zedelijk, maar zij duldt deze huizen. En dat niet alleen, ze wettigde ze ook en "reglementeert veelal het kwaad daar gepleegd."¹³⁷ De opstelling van de Middernachtzending tegenover de overheid was duidelijk: men was uiterst kritisch op de houding van de overheid om niets tegen prostitutie te ondernemen. Dat de overheid bovendien de prostitutie reglementeerde en daarmee dus goedkeurde, was reden genoeg om zich tegen de overheid te mogen verzetten.

3.7 Conclusie: De Middernachtzendingen als corrector van de overheid

De Middernachtzendingen vonden dat de plaatselijke overheid in Amsterdam tekort schoot in haar taak om de zedelijkheid in de hoofdstad te bevorderen. Zij waren er immers van overtuigd dat de overheid moest optreden tegen de prostitutie. Niet alleen de landelijke overheid, maar zeker ook de plaatselijke overheid had hier een taak in. En dat gebeurde niet in Amsterdam. Daar had de gemeentelijke overheid het toezicht overgedragen aan de politie en stond vooral de orde en de rust in de stad centraal. Omdat de overheid deze taak echter

---

¹³⁴ J. van der Steur, 'Middernachtzending', ingezonden brief in: *De Standaard*, 24 maart 1892

¹³⁵ J. van der Steur 'Amsterdam' in: *De Middernachtzending* (februari 1894)

¹³⁶ Idem

¹³⁷ Idem

niet ter harte nam, mochten de Middernachtzendingen deze taak overnemen en zagen zij het als hun taak om de zedelijkheid te bevorderen. Zij corrigeerden de overheid door taken die de overheid niet deed, over te nemen. Zij postten voor bordelen, spraken mensen aan en deelden traktaten uit. Dit waren de middelen die de Middernachtzending inzetten om de zedelijkheid in de stad te bevorderen en de overheid en de politie op andere gedachten te brengen. Dit postten voor de deuren van bordelen leidde regelmatig tot mishandelingen en achtervolgingen. De Middernachtzendingen hoefden niet op bescherming van de politie te rekenen, die zag de Middernachtzendingen als ordeverstoorers van het systeem waarin zij de orde moesten handhaven. Naast de eerder genoemde middelen hadden de Middernachtzendingen contacten met de antirevolutionaire gemeenteraadsleden van Amsterdam. Op deze wijze probeerden zij ook uiting te geven aan de zin in de statuten van de landelijke vereniging dat zij de “publieke consciëntie op moesten wekken tot de erkenning dat de Overheid op geenerlei wijze de ontucht mag beschermen of bevorderen.”¹³⁸ Deze contacten waren er nog niet op gericht om samen met deze antirevolutionaire raadsleden daadwerkelijk het hele beleid van de gemeenteraad aangaande de prostitutie te veranderen, maar deze gemeenteraadsleden vroegen wel de burgemeester naar de wijze waarop de Middernachtzendingen door de politie behandeld werden. De meerderheid van de gemeenteraad zag het echter niet als de taak van de overheid om zich hiermee te bemoeien. Tot 1894 veranderde er binnen de gemeenteraad van Amsterdam weinig over het denken van de overheid over haar taak. De eerste verschillen in de gemeenteraad werden echter al wel duidelijk in het debat over de bescherming van de Middernachtzendingen. De antirevolutionaire raadsleden en het sociaal – democratisch raadslid vonden dat de overheid hier wel op mocht aansturen, terwijl bij de liberale meerderheid de opvatting heerste dan dit geen taak voor de overheid was.

---

¹³⁸ Archief Hendrik Piersonstichting, Notulenboeken Nederlansche Middernachtzendingvereeniging, 15-9-1890

4. Een moeizame samenwerking in de hoofdstad

In het voorgaande hoofdstuk werden de beginjaren van de Middernachtzending in Amsterdam van 1888 tot halverwege 1894 beschreven. De zendelingen werden dikwijls in elkaar geslagen, kregen geen bescherming of hulp van de politie en ook het grootste gedeelte van het gemeentebestuur vond niet dat het hun taak was om zich hier mee te bemoeien. De Middernachtzending vond het de taak van de overheid om prostitutie te verbieden, de overheid wilde het echter reglementeren. En in Amsterdam was het niet de gemeenteraad, maar de politie die de prostitutie regelde. In deze situatie traden na 1894 een aantal veranderingen op. In dit hoofdstuk staan deze veranderingen en de rol van de Middernachtzendingen daarbij centraal.

4.1 De veranderende houding van de politie

Commissaris P.W. Steenkamp was al sinds het jaar 1878 hoofd van de gemeentepolitie in Amsterdam. Het politieapparaat was sinds die jaren uitgebreid en de politieagenten deden hun werk om de rust en orde te handhaven. De hele gemeente werd, zoals een jaarverslag het vermeldde, “zoo bij nacht als bij dag, door agenten bewaakt.”¹³⁹ De stad was onderverdeeld in wijken waar een korps politieagenten afwisselend dienst had. Ordeverstoorders werden opgepakt en zoals eerder vermeld moesten Middernachtzendingen dit vaak ontgelden.

Halverwege het jaar 1894 kwam daar echter verandering in. Het tij leek gekeerd in de ‘hoofdstad der zedeloosheid’. In *De Middernachtzending* van juni 1894 werd vermeld bij het verslag van de afdeling Amsterdam dat “de politie die ons vroeger erg tegenstond, opmerkelijk is verbeterd.”¹⁴⁰ De politieagenten lieten niet zomaar meer toe dat de Middernachtzendingen op straat in elkaar werden geslagen en trok niet altijd meer partij voor de bordeelhouders. Dit bleek ook uit de gebeurtenis die op 23 mei van dit jaar had plaatsgevonden. De Middernachtzendingen brachten op deze datum een bezoek bij een bordeelhouder die het hen vervolgens moeilijk maakte. “Hij schudde en duwde nu een onzer leden door elkaar, zoo dat hij haast tegen de straat was gevallen. Een ander lid werd door een omgekochten kruier voortdurend op de teenen getrapt.”¹⁴¹ In dit geval keek de politie echter niet een andere kant op, maar een brigadier van de politie van de post Molsteeg gaf bevel aan twee agenten om de belagers van de Middernachtzendingen te arresteren. Dat dit geen incidenteel geval was, bleek uit *De Middernachtzending* van ruim

---

¹³⁹ ‘Gemeentebblad afdeeling 1’, Verslag van den toestand der gemeente over 1893, Amsterdam, in: *Gemeentebblad Amsterdam 1893*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

¹⁴⁰ J. van der Steur, ‘Amsterdam’ in: *De Middernachtzending* (juni 1894)

¹⁴¹ Idem

een jaar later. Ook daarin werd gemeld dat uit de houding van enkele ambtenaren van de politie met wie de Middernachtzendingen in aanraking kwamen, waardering was gebleken voor hun arbeid.¹⁴² De Middernachtzendingen hadden de afgelopen jaren trouw gepost, zich niet ingelaten met geweld en aan de politie laten merken dat zij daadwerkelijk het beste met de stad en de inwoners voor hadden. De politieagenten hadden de Middernachtzendingen leren kennen en de politieagenten die dienst hadden in de buurt van de bordelen, stonden niet meer zo vijandig als eerst tegenover de Middernachtzendingen. Zij hadden echter nog altijd de hoofdtaak om de orde en de rust in de stad te bewaren. Ook werd de prostitutie nog steeds door de politie toegelaten. De Middernachtzendingen bleven posten voor de bordelen om mannen over te halen terug te keren en niet naar binnen te gaan. Hierbij werden zij nog steeds lastig gevallen door voorbijgangers en bordeelhouders. Alleen de ontmoeting met de politie werkte niet altijd meer in hun nadeel uit.

4.2 Een voorstel in de gemeenteraad

De Middernachtzendingen en met hen een aantal protestanten en katholieken in de hoofdstad waren ervan overtuigd dat in Amsterdam de prostitutie op papier wel geregeld was in de Algemene Politieverordening, maar dat in de praktijk prostitutie volledig vrijgelaten werd. "In de werkelijkheid blijkt dat de overheid te Amsterdam zich liefst zoo weinig mogelijk met deze dingen inlaat. Reglementeren doet zij liefst niet, maar bestrijden evenmin. De prostitutie is feitelijk vrij in Amsterdam."¹⁴³

Daarom werd op 27 februari 1895 door elf raadsleden te Amsterdam het initiatief genomen om te komen tot de opheffing van de bordelen. De Middernachtzendingen hadden de achterliggende jaren steeds contact gehouden met de anti-revolutionaire gemeenteraadsleden. En door de praktijkverhalen van de Middernachtzendingen waren de raadsleden ervan overtuigd geraakt dat de gemeenteraad iets aan de prostitutie moest doen. Ook de rooms – katholieke raadsleden waren deze mening toegedaan. Onder deze raadsleden, anti-revolutionair en katholiek, waren de al eerder genoemde Th. Heemskerk, W. Hovy en D.P.D. Fabius. Zij stelden aan de gemeenteraad voor om artikel 162 van de Algemeene Politieverordening als volgt te wijzigen:

Het is verboden een bordeel of rendez-vous-huis of ander huis van ontucht te houden, of tot het houden daarvan als mededader op eenigerlei wijze mede te werken. Als houder wordt aangemerkt de huurder, gebruiker of degene, die

---

¹⁴² J. van der Steur, 'Amsterdam' in: *De Middernachtzending* (november 1895)

¹⁴³ Idem

dezen vertegenwoordigt.¹⁴⁴

De gemeenteraadsleden wezen er in hun toelichting op dat het bestaan van openbare huizen in strijd was met de openbare zedelijkheid en dat daarom deze huizen verboden moesten worden. In *De Middernachtzending* werd dit voorstel “een belangrijke schrede voorwaarts”¹⁴⁵ in de bestrijding van de prostitutie genoemd. Bovendien had deze algemene instemming bij de rooms-katholieke raadsleden hen een riem onder het hart gestoken. “Er was een tijd geweest, dat van die zijde zeer weinig steun werd gevonden in de bestrijding van de gewettigde ontucht.”¹⁴⁶ Blijkbaar was de opvatting van de rooms – katholieke raadsleden over de taak van de overheid veranderd. Er werd door J. van der Steur, secretaris van de Middernachtzending in Amsterdam nogmaals op gewezen dat de overheid volgens de Middernachtzending op drie manieren kon reageren op het kwaad van de prostitutie: zij kon het kwaad zijn vrije loop laten, ermee onderhandelen of er tegen strijden.¹⁴⁷ Dat eerste gebeurde al jarenlang in Amsterdam, het derde zou de houding van de overheid moeten zijn. Dat was de enige houding die de overheid mocht aannemen tegenover deze openbare onzedelijkheid. Het kon immers niet zo zijn, aldus de Middernachtzending, dat de Burgemeester op het ene moment een huwelijk bevestigt “en daarmee uitspreekt, dat het welzijn van den Staat ten nauwste samenhangt met den bloei van het huisgezin en het familieleven”¹⁴⁸ en op het andere moment een vergunning geeft aan “een of anderen karakterloozen man of vrouw om een huis van ontucht op te richten.”¹⁴⁹

Met dit voorstel kregen de raadsleden de commissaris van de politie tegenover zich. Die voelde namelijk voor zo’n verbod niet veel. Volgens hen zou de opheffing van de bordelen en rendez-voushuizen de clandestiene prostitutie doen toenemen.¹⁵⁰ Volgens de Middernachtzendingen had de politie ook de indruk dat de huizen van ontucht inrichtingen waren die alle recht van bestaan hebben. Zij vonden dit een misopvatting, maar wanneer gekeken werd naar de geldende regels in Amsterdam, was dit juist.

Om het verbod op de bordelen te ondersteunen, werd op 6 mei 1895 in Amsterdam een bijeenkomst gehouden door de Middernachtzending. Naast de Middernachtzendingen, waren ook leden van de NVP, de Vrouwenbond en andere, christelijke, verenigingen aanwezig om hun instemming te betuigen met het verbod. Er waren verschillende lezingen waarin het gevaar van bordelen en ontucht werd benadrukt. De heer Pierson sprak in het

---

¹⁴⁴ J.F. van Slobbe, *Bijdrage tot de geschiedenis*, p.83

¹⁴⁵ J. van der Steur, ‘Amsterdam’ in: *De Middernachtzending* (maart 1895)

¹⁴⁶ Idem

¹⁴⁷ Idem

¹⁴⁸ Idem

¹⁴⁹ Idem

¹⁵⁰ J.F. van Slobbe, *Bijdrage tot de geschiedenis*, p.83

slotwoord van “pestbuilen en pestholen waaruit pestwalmen opstegen”¹⁵¹. De Middernachtzending was van mening dat de huizen van ontucht verboden hoorden te worden door middel van een Rijkswet. Maar zolang de centrale overheid achterwege bleef om hierin te voorzien, moest de gemeenteraad dit doen.¹⁵² De opvatting van de Middernachtzending was duidelijk, de gemeenteraadsleden die het verzoek hadden ingediend, dachten er ook zo over. De vraag was wat de rest van de gemeenteraad van dit voorstel zou zeggen. Uit deze vergadering bleek dat de Middernachtzending naast het posten voor de bordelen ook een andere aanpak had gekozen om haar opvattingen duidelijk te maken. De contacten met de gemeenteraadsleden hadden hun vruchten afgeworpen. Ook werd door middel van deze bijeenkomst een signaal afgegeven richting de gemeenteraad. Daar kwam bij dat het een bijeenkomst was waar niet alleen Middernachtzendingen, maar ook andere organisaties bij betrokken waren. De Middernachtzendingen waren dus niet meer alleen aan het posten en traktaten aan het uitdelen, maar zochten contact met andere christelijke verenigingen in de hoofdstad om hun opvattingen te verspreiden.

4.3 Een onderzoekscommissie naar de prostitutie

De voorzitter van de gemeenteraadsvergadering, burgemeester Vening Meinesz stelde tijdens de vergadering op 27 februari 1895 voor om het voorstel te laten drukken en te versturen naar de Commissie voor de strafverordeningen voor een preadvies. Dit werd besloten en zo gebeurde het dat er nog niet over gediscussieerd werd, maar eerst een advies van de commissie werd afgewacht.¹⁵³ Het preadvies van de commissie kwam op 25 juni 1895 en daarin werd het voorstel verworpen.¹⁵⁴ Hiermee liep het echter niet af, want op 6 november werd er een motie ingediend door gemeenteraadslid dr. A. Voûte. Opvallend was dat dit raadslid geen katholiek of antirevolutionair was, maar een liberaal raadslid. Niet alleen de katholieke en antirevolutionairen vonden het dus een taak van de overheid om zich bezig te houden met de prostitutie, Voûte als liberaal vond dat er minstens een onderzoek zou moeten plaatsvinden zodat aan de hand van de uitkomsten besloten kon worden wat de taak van de overheid moest zijn wat de prostitutie betrof. Hij diende een motie in die een commissie van minstens drie leden voorstond, om de situatie van de prostitutie te Amsterdam te onderzoeken.¹⁵⁵ Deze motie werd aangenomen en de commissie werd

---

¹⁵¹ ‘De Middernachtzending’ Juni 1895

¹⁵² ‘De Middernachtzending’ Maart 1895

¹⁵³ ‘Gemeentebld afdeeling 2, Gemeenteraad van Amsterdam, Openbare vergadering op woensdag 27 februari 1895’, in: *Gemeentebld Amsterdam 1895*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

¹⁵⁴ ‘Gemeentebld afdeeling 2, Gemeenteraad van Amsterdam, Openbare vergadering op woensdag 30 Juni 1897’, in: *Gemeentebld Amsterdam 1897*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

¹⁵⁵ ‘Gemeentebld afdeeling 1, Rapport van de Commissie tot onderzoek naar den omvang en den aard der hier bestaande prostitutie’ Amsterdam, 20 Januari 1897, in: *Gemeentebld Amsterdam 1897*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

benoemd. De onderzoekscommissie werd ingesteld op 18 december en diende onderzoek te doen naar datzelfde jaar werd er een onderzoekscommissie ingesteld die onderzoek diende te doen naar “den omvang en den aard der hier bestaande prostitutie en voor te bereiden de maatregelen, die van Overheidswege tegen de openbare ontucht moeten worden genomen”¹⁵⁶. De commissie bestond uit de heren A. Voûte, C.J.F. Blooker, D.P.D. Fabius, P. Nolting en J.G. Schölvinc. Voûte en Blooker waren liberaal, Fabius was een antirevolutionair raadslid, Nolting een radicaal werkmanslid en Schölvinc was rooms – katholiek. Zo waren alle partijen uit de gemeenteraad vertegenwoordigd.

De werkzaamheden van de commissie bestonden in de eerste plaats uit het verzamelen van informatie. Zij richtten zich tot de politie, zij had immers het beste overzicht over de prostitutie in de stad. De politie vertelde hen, dat er 19 bordelen waren, een ander aantal dus dan de 22 die de burgemeester meegedeeld had. Ook waren er een aantal zogenaamde rendez-voushuizen. Deze huizen hadden zich geregistreerd bij de politie en dus volgens artikel 162 van de Politieverordening recht op bestaan en bescherming.¹⁵⁷ Naast een lijst met deze huizen, kreeg de commissie ook een lijst van percelen waarvan vermoed werd dat het bordelen waren. Bij de overhandiging werd door de hoofdcommissaris van de politie opgemerkt, dat deze lijst waarschijnlijk onvolledig en incorrect was. Enige tijd later verzocht de commissie om aanvulling van deze gegevens en “eene volledige opgave van alle bij den Politie bekende clandestiene huizen van ontucht”¹⁵⁸. Dit werd echter geweigerd door de burgemeester. Hij stelde dat de politie “niet verplicht noch gerechtigd is de wetenschap, die zij bij de vervulling van de haar opgedragen taak heeft verkregen omtrent het privaatleven van personen aan anderen mede te delen, tenzij dit en voor zoover het ter handhaving van wet wordt gevorderd.”¹⁵⁹ Aandringen van de kant van de commissie had geen enkel effect, de burgemeester weigerde mee te werken.

Gelukkig wilden de Middernachtzendingen de commissie wel helpen. Zij postten nog steeds avond aan avond voor verschillende bordelen en hadden zo aardig wat kennis opgedaan over mogelijk bordelen en de mensen die er werkten. Tegelijkertijd bleven zij zich zorgen maken over de prostitutie in Amsterdam. Zo meldde *De Middernachtzending* van mei 1896 dat “het niet te ontkennen was dat de prostitutie in Amsterdam nog altijd uitbreidt.”¹⁶⁰ Zij brachten regelmatig verslag uit van hun bevindingen aan de onderzoekscommissie. Dit was immers voor hen een goede gelegenheid om hun opvattingen bij de hele gemeenteraad bekend te maken. Ook ging de onderzoekscommissie

---

¹⁵⁶ Idem

¹⁵⁷ Idem

¹⁵⁸ Idem

¹⁵⁹ ‘Gemeentebld afdeeling 1, Rapport van de Commissie tot onderzoek naar den omvang en den aard der hier bestaande prostitutie’ Amsterdam, 20 Januari 1897, in: *Gemeentebld Amsterdam 1897*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

¹⁶⁰ J. van der Steur, ‘Amsterdam’ in: *De Middernachtzending* (mei 1896)

langs bij verschillende bordelen om vragenlijsten af te nemen en onderzocht men het bevolkingsregister.¹⁶¹ Dit was een grondige manier van onderzoek doen. Nog niet eerder in de geschiedenis van Amsterdam had de gemeenteraad zich op deze wijze met de prostitutie bemoeid. De Middernachtzendingen waren dan ook blij dat er nu iets vanuit de gemeenteraad gebeurde. Allen in de stad hadden er immers hoog belang bij dat er eindelijk een keerpunt zou komen en “dat ook vooral de Rijkswetgever leere verstaan dat al te lang aan het uitvaagsel der maatschappij de vrijheid is gelaten om zich te verrijken door bevordering van de schandelijkste gruwelen.”¹⁶²

Na een jaar onderzoek doen werd er een rapport geschreven waarin de bevindingen uiteen werden gezet. De werkomstandigheden in de bordelen werden beschreven, evenals de wijze waarop prostituees in veel gevallen behandeld werden. Ook werd geschreven dat de klanten geen jonge, ongehuwde mannen, maar merendeels ‘oudere, gezeten burgers’ waren.¹⁶³ Totaal waren er in totaal 228 huizen van ontucht. De conclusie van het rapport luidde dat “onze commissie eenparig van oordeel is, dat aan het van overheidswege dulden van erkende en niet erkende bordeelen een einde moet behoort te komen.”¹⁶⁴ Als verklaring werd hierbij gezegd dat de gemeenteraad aan wie de bevoegdheid was gegeven en, aldus de commissie, ook de plicht was opgelegd om te waken voor de openbare zedelijkheid, niet langer werkeloos mocht toezien. Wel werd erbij vermeld dat dit “vanzelf binnen de perken van de rechtsbevoegdheid hem gesteld, moest blijven.”¹⁶⁵ Die rechtsbevoegdheid strekte niet verder dan het verbieden van huizen van ontucht. Maar deze maatregel moest volgens de commissie dan ook zeker worden ingevoerd. Daarnaast moest de politie, zij het na overleg met de hoofdcommissaris en de burgemeester, toestemming krijgen om binnen te treden in huizen wanneer deze huizen verdacht zouden zijn. Op het moment dat het rapport verscheen, was dit verboden. De woningen waren onschendbaar en om de rust van de burgers in de stad te waarborgen was het dus verboden deze zomaar te betreden. De commissie achtte het echter noodzakelijk voor het goed kunnen handhaven van het verbod, dat de politie wel toestemming kreeg om woningen te betreden.¹⁶⁶

---

¹⁶¹ ‘Gemeentebld afdeeling 1, Rapport van de Commissie tot onderzoek naar den omvang en den aard der hier bestaande prostitutie’ Amsterdam, 20 Januari 1897, in: *Gemeentebld Amsterdam 1897*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

¹⁶² J. van der Steur, ‘Amsterdam’ in: *De Middernachtzending* (februari 1897)

¹⁶³ M. Bossenbroek & J.H. Compagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen* p.215

¹⁶⁴ ‘Gemeentebld afdeeling 1, Rapport van de Commissie tot onderzoek naar den omvang en den aard der hier bestaande prostitutie’ Amsterdam, 20 Januari 1897, in: *Gemeentebld Amsterdam 1897*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

¹⁶⁵ Idem

¹⁶⁶ ‘Gemeentebld afdeeling 1, Rapport van de Commissie tot onderzoek naar den omvang en den aard der hier bestaande prostitutie’ Amsterdam, 20 Januari 1897, in: *Gemeentebld Amsterdam 1897*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

Het rapport werd verspreid onder de gemeenteraadsleden en de Middernachtzendingen waren er erg over te spreken. Zij vonden het van het grootste belang voor hun strijd tegen de ontucht. In *De Middernachtzending* schreven ze dat het geheel in hun geest was. Wat overigens ook toe te schrijven was aan hun medewerking. Zo werd niet alleen in het rapport meermalen op de Middernachtzending gewezen. Ook had de voorzitter schriftelijk aan de secretaris van de Middernachtzending in Amsterdam dank betuigd had voor de krachtige medewerking.¹⁶⁷

De Middernachtzendingen waren benieuwd naar de uitkomst van het debat over het rapport, want zij hadden vernomen dat de Commissie voor Strafverordeningen in Amsterdam opnieuw een negatief preadvies zou uitbrengen. Deze commissie bestond uit zeven personen. Met vier tegen drie stemmen werd inderdaad besloten om aan het gemeentebestuur de aanneming van het voorstel te ontraden.¹⁶⁸ De commissie zag het niet als de taak van de gemeenteraad om zich te bemoeien met de prostitutie en zag de prostitutie als iets dat onvermijdbaar was. Het had volgens hen geen zin om te proberen iets aan de bestaande situatie te veranderen.

4.4 Tussen rapport en debat

Het debat in de gemeenteraad liet nog even op zich wachten en de Middernachtzendingen gingen door met hun arbeid. Zij hadden te maken met een teruglopend aantal zendelingen. Dit kon verklaard worden door het uitblijven van grote successen en het zware werk dat de Middernachtzendingen deden. Zij gaven immers vaak een groot deel van hun nachtrust op om hun werkzaamheden te kunnen verrichten. Veel zendelingen hadden naast hun werk voor de Middernachtzending ook nog ander werk. Maar de zendelingen die bleven, waren trouw en er werd nog steeds avond aan avond voor bordelen gepost. Zij hadden nog steeds regelmatig te maken met geweld, maar de politieagenten deden wel degelijk hun best om de Middernachtzendingen te beschermen. “De politie treedt hier veel beter op dan voorheen”¹⁶⁹ werd blij vermeld in *De Middernachtzending*.

De medewerking van de politie op straat mocht dan al jaren verbeterd zijn, aan de prostitutie wilde de hoofdcommissaris niets veranderen. Deze hoofdcommissaris was de heer J.A. Franken. Steenkamp was in het jaar 1895 met pensioen gegaan en opgevolgd door Franken. De Middernachtzendingen hadden vernomen dat de hoofdcommissaris bezig was om gegevens te verzamelen die het rapport van de commissie konden neutraliseren. Hij wilde het regelen van de prostitutie niet uit handen geven, laat staan dat er

---

¹⁶⁷ J. van der Steur, ‘Amsterdam’, *De Middernachtzending* (maart 1897)

¹⁶⁸ J. van der Steur, ‘Amsterdam’, *De Middernachtzending* (april 1897)

¹⁶⁹ J. van der Steur, ‘Amsterdam’, *De Middernachtzending* (maart 1897)

een verbod kwam op huizen van ontucht.¹⁷⁰ Dit leidde tot actie bij de Middernachtzendingen, zij waren immers juist blij met de uitkomst van het rapport! De Middernachtzendingen probeerden de publieke opinie in de hoofdstad ten aanzien van het rapport van de commissie te meten en te bewerken. Ze spraken mensen aan en probeerden hen ervan te overtuigen dat zij zich in de richting van de gemeenteraad moesten laten horen. In *De Middernachtzending* moesten ze echter vaststellen dat dit niet lukte, het publiek in Amsterdam liet niet van zich horen.¹⁷¹

Deze opstelling van de Middernachtzendingen was opvallend. Zij waren niet meer alleen maar aan het posten voor de bordelen, maar gingen actief op zoek naar manieren om de gemeenteraad, de politiecommissaris en de bevolking van Amsterdam te overtuigen van hun gelijk. Dit is een duidelijk verschil met hun opstelling eerder, toen zij de mishandelingen gelaten ondergingen en hoogstens naar de krant een ingezonden brief stuurden om te vertellen wat hen werd aangedaan.

4.5 De triomf in de hoofdstad

“Eindelijk was de grote dag aangebroken. Meer dan twee jaar was er gewacht”¹⁷² meldde *De Middernachtzending*. Op 30 juni 1897 vond de gemeenteraadsvergadering plaats waarin gesproken zou worden over het rapport van de commissie en het voorstel van de elf raadsleden om de bordelen in de stad te verbieden. AR-raadslid Hovy kreeg allereerst het woord tijdens de vergadering en hij wees erop dat hij de houding van de burgemeester, om de commissie toegang te weigeren tot meer inlichtingen van de politie, niet juist vond. Ook betuigde hij met een groot omhaal van woorden zijn instemming met het rapport.¹⁷³ Hij was het niet eens met hen die zeiden dat bordelen noodzakelijk waren, omdat anders de hoererij op andere manieren zou uitbreken. Hij zag het als een plicht, van de gemeentelijke overheid, die “eene vergadering als deze begint met de aanroeping van den naam des Heeren”¹⁷⁴ om gerechtigheid te handhaven. In dit geval was dat het verbieden van bordelen. En zolang er geen rijkswet was die de bordelen verbood, moest de gemeentelijke overheid dit zeker doen.¹⁷⁵

Na Hovy, nam de liberaal Voûte het woord. Hij onderstreepte nogmaals de conclusie van het rapport van de commissie en stelde “dat hij in eene openbare vergadering niet alles kon zeggen, maar dat hij verklaarde dat bij opheffing der bordeelen een der meest

---

¹⁷⁰ J. van der Steur, ‘Amsterdam’, *De Middernachtzending* (maart 1897)

¹⁷¹ Idem

¹⁷² J. van der Steur, ‘Amsterdam’, *De Middernachtzending* (juli 1897)

¹⁷³ ‘Gemeentebld afdeeling 2, Gemeenteraad van Amsterdam, Openbare vergadering op woensdag 30 Juni 1897’, in: *Gemeentebld Amsterdam 1897*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

¹⁷⁴ Idem

¹⁷⁵ Idem

aanstootelijke vormen der ontucht zou worden weggenomen.”¹⁷⁶ Antirevolutionair-raadslid Fabius sloot hierbij aan en stelde dat de politie op de wijze waarop de prostitutie op dit moment geregeld is, geen toezicht houdt op de prostitutie zoals zij zou moeten doen.

Liberaal H. Pouw, advocaat en directeur van de Algemene Hypotheekbank, wees in zijn bijdrage op de, volgens hem, wettelijke bezwaren die aan het voorstel kleefden. De politie mocht immers niet zomaar bij woningen naar binnen treden, dat was bij de gemeentewet van 1851 duidelijk vastgelegd. De manier waarop de politie bij eventuele bordelen naar binnen zou mogen gaan, zou onder huiszoeking vallen en dat was weer geregeld in het Wetboek van Strafrecht. “Een ieder weten hoevele formaliteiten er vereischt werden om tot huiszoeking te komen, en nu zou zomaar voorgesteld worden om aan de politie zoo maar klakkeloos het recht te geven de woningen van iedereen binnen te treden!”¹⁷⁷ Daar kon volgens hem geen sprake van zijn. Met een verbod op openbare bordelen kon hij wel instemmen, niet met de vrijheid die de politie dan zou krijgen.

De conservatief liberale burgemeester Vening Meinesz. koos in het debat de positie tegenover de raadsleden Hovy en Voûte. Hij stelde dat de uitspraken van deze raadsleden “dat het de plicht van de overheid was de moraliteit te handhaven en de ontucht tegen te gaan”¹⁷⁸ en “dat ontucht even strafbaar was als diefstal”¹⁷⁹ onjuist waren. Hij kon dat nergens lezen. In het Wetboek van Strafrecht werd ontucht immers niet als misdrijf genoemd. Bij de samenstelling van dit wetboek had men, aldus de burgemeester, bewust de zaak van de zedelijkheid erbuiten gehouden. Dat er in de Raad door velen de opvatting werd gehuldigd dat de Staat diende op te treden als een ‘zedemeester’, mocht niet tot gevolg hebben dat de Raad maatregelen nam waardoor men uitsprak dat men de wetgever niet vond deugen.¹⁸⁰ De gemeenteraad mocht volgens hem dus geen besluiten nemen die niet geregeld waren in een rijkswet. Deze opvatting stond tegenover de opvatting van Hovy en Voûte die ervan overtuigd waren dat de gemeentelijke overheid stappen moest ondernemen omdat het op landelijk niveau niet gebeurde. De burgemeester droeg nog meer bezwaren aan en eindigde zijn betoog dat het hem het beste leek om het voorstel niet aan te nemen.

Na de instemming van de antirevolutionairen, enkele jong – liberale raadsleden, radicaal-democraten en de afwijzing van de conservatieve liberalen, stemde ook de katholieken “met hart en ziel”¹⁸¹ in met het voorstel. Na een stevige discussie werd de verandering van de Politie – verordening aangenomen door de gemeenteraad met 18 tegen

---

¹⁷⁶ Idem

¹⁷⁷ ‘Gemeentebld afdeeling 2, Gemeenteraad van Amsterdam, Openbare vergadering op woensdag 30 Juni 1897’, in: *Gemeentebld Amsterdam 1897*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

¹⁷⁸ Idem

¹⁷⁹ Idem

¹⁸⁰ Idem

¹⁸¹ Idem

12 stemmen. Twee gemeenteraadsleden onthielden zich van stemming. Vanaf nu luidde het artikel dat ging over de huizen van ontucht als volgt:

Het is verboden een openlijk huis van ontucht te houden of tot het houden daarvan als mededader op enigerlei wijze mede te werken. Als houder wordt aangemerkt de huurder, gebruiker of degene die dezen vertegenwoordigt.¹⁸²

Het voorstel om de politie het recht te geven om deze woningen binnen te gaan werd verworpen met 16 tegen 13 stemmen. Drie gemeenteraadsleden onthielden zich van stemming. Deze stemming liet zien dat in de gemeenteraad het denken over de taken van de gemeenteraad veranderd was. In de beginjaren van de Middernachtzending was de gemeenteraad van mening dat zij zich niet met de prostitutie diende te bemoeien. Met deze stemming echter, bleek dat het merendeel van de gemeenteraad op dit terrein van de overheid sociale interventie wenste. De confessionele raadsleden stemden vol overtuiging, evenals de radicaal – democraten. De liberalen waren verdeeld. De conservatief liberale raadsleden stonden nog steeds de klassieke liberale waarden voor waarbij de overheid zich zo min mogelijk diende te bemoeien met sociaal – economische aangelegenheden. Enkele jong – liberalen echter, zagen hier wel een taak voor de overheid in weggelegd.

Uit de stemming over het betreden van de woningen bleek dat alle liberalen vonden dat de overheid niet in de privésituatie van de burger mocht komen: de politie mocht niet zomaar huiszoeking doen.

De Middernachtzendingen waren verheugd dat de gemeenteraad zicht uitgesproken had voor een verbod op openbare huizen van ontucht. De hoofdstad was de twaalfde stad op rij in Nederland die prostitutie verbood. Zij jubelden in *De Middernachtzending* over het belangrijke rapport van de commissie van onderzoek, dat geminacht werd door tegenstanders, maar toch instemming kreeg in de gemeenteraad. “Niet minder dan 8 liberale en radicale raadslieden stamden thans vóór de opheffing der bordeelen, terwijl de voorstellen aanvankelijk alleen steun vonden in anti-rev. en roomschen kring. 't Is veel meer dan wij hadden durven hopen.”¹⁸³

4.6 Conclusie: Samenwerking en triomf

Vanaf het jaar 1894 was er sprake van een voorzichtige en vaak moeizame samenwerking in de hoofdstad met de politie en de gemeenteraad van Amsterdam. De politieagenten op straat namen de Middernachtzendingen vaker in bescherming als zij het moesten

---

¹⁸² ‘Gemeentebblad afdeeling 2, Gemeenteraad van Amsterdam, Openbare vergadering op woensdag 30 Juni 1897’, in: *Gemeentebblad Amsterdam 1897*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

¹⁸³ J. van der Steur ‘Amsterdam’ in: *De Middernachtzending* (juli 1897)

ontgelden. Ook leken de contacten die onderhouden werden met de antirevolutionaire raadsleden vruchten af te gaan werpen. Bij de gemeenteraad werd door elf antirevolutionaire en rooms-katholieke raadsleden in februari 1895 een voorstel gedaan om bordelen te verbieden. Door een motie van jong - liberaal raadslid Voûte kwam er vanaf december 1895 een onderzoekscommissie die met hulp van de Middernachtzendingen een rapport opstelde over de prostitutie in de stad. De Middernachtzendingen kregen dus de kans om samen te werken met de gemeentelijke overheid. Dit hadden zij aan hun nieuwe actievorm om naast het posten voor de bordelen en het uitdelen van traktaten ook contacten te onderhouden met raadsleden te danken. Zij betoogden in deze samenwerking waarom zij vonden dat de prostitutie verboden diende te worden.

Het uiteindelijke rapport van de commissie dat in 1897 verscheen, was 'geheel in hun geest' en groot was hun vreugde toen de gemeenteraad in datzelfde besloot om de openbare huizen van ontucht te verbieden. Dit verbod toonde een duidelijke omslag binnen de gemeenteraad van Amsterdam. Was de meerderheid in de gemeenteraad hiervoor van mening dat de klassieke liberale rechten het zwaarst wogen en de overheid zich niet diende te bemoeien met sociaal – economische zaken, nu was deze opvatting veranderd. Achttien gemeenteraadsleden, waaronder enkele jong – liberalen, stemden voor verdergaande sociale interventie op het gebied van prostitutie. Al sinds de oprichting van de Middernachtzending wisten de zendelingen zich gesteund door gemeenteraadsleden van de ARP. Later kwam daar, mede dankzij de inspanningen van de Middernachtzending om hun werk bekender te maken, ook de steun van de rooms-katholieke gemeenteraadsleden bij. Deze gemeenteraadsleden zagen het, net als de Middernachtzending, als de taak van de overheid om de zedelijkheid te bevorderen en de zonde van de ontucht te bestrijden. Met de aanneming van dit verbod bleek dat ook de links – liberalen en de zogenoemd radicaal – democraten vonden dat dit een taak van de overheid moest zijn. De governmentalité, de opvatting van de gemeenteraad over wat haar taak zou moeten zijn, was op het gebied van de prostitutie duidelijk veranderd.

5. Nieuwe actievormen, nieuwe successen

De triomf bij de Middernachtzendingen in de hoofdstad over de verbeterde houding van de politie en het aannemen van het verbod op huizen van ontucht door de gemeenteraad was groot. Tegelijkertijd was er onder de Middernachtzendingen ook bezorgdheid over de uitvoering van dit verbod. Immers, het stond of viel met de getrouwheid waarmee politieagenten hun werk zouden doen. De jaren na de invoering van het verbod zullen in dit hoofdstuk centraal staan. In deze jaren ontwikkelde de Middernachtzending nieuw actievormen om de bestrijding van de prostitutie vorm te geven.

5.1 De eerste maanden na het verbod in 1897

De Middernachtzendingen waren blij met de invoering van het verbod. De hoofdstad was de twaalfde stad op rij die het houden van openlijke huizen van ontucht verbood. Door de successen die op plaatselijk niveau behaald waren, bleef het in de ogen van de Middernachtzendingen, en zeker ook in de ogen van de NVP en de Vrouwenbond, zaak om te strijden voor een rijkswet. Op dit moment was de zwaarste straf die opgelegd kon worden bij overtreding van het verbod 6 dagen hechtenis of 25 gulden boete.¹⁸⁴ De Middernachtzending vond dit “in de verste verte niet evenredig aan het misdrijf.”¹⁸⁵ Daar kwam bij dat de politie in Amsterdam niet de bevoegdheid had gekregen om in huizen binnen te gaan om te onderzoeken of er in strijd met de verordening werd gehandeld. Er werd daarom gevreesd dat de toepassing te wensen over zou laten. Wanneer de politie iemand wilde straffen, moest de politieagent afgaan op algemeen onderzoek en getuigenverhoren. De Middernachtzendingen zagen hun arbeid dan ook niet ten einde, zolang er huizen van ontucht waren, zouden zij blijven posten en getrouw hun werk blijven doen.

Maar de Middernachtzendingen waren hoopvol gestemd. Immers, wie had kunnen denken dat er sinds de negen jaar dat men werkzaam was in Amsterdam, zoveel ten goede gekeerd zou kunnen zijn? In de beginjaren werden ze tegengewerkt door de politie. Dat was de laatste paar jaar al verminderd. Zo schreef secretaris J. van der Steur in *De Middernachtzending*:

Wij hadden in den laatsten tijd zelden reden tot klagen wat onze bejegening door de politie betreft, maar wie had in de dagen der verdrukking durven denken, dat na weinige jaren de overheid zelf zich keeren zou tegen die

---

¹⁸⁴ Strafbepaling, artikel 187 van de Politie Verordening, in: *Gemeentebld Amsterdam 1897*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

¹⁸⁵ J. van der Steur, ‘Amsterdam’, in: *De Middernachtzending* (juli 1897)

verachterlijke mensen?¹⁸⁶

Op 27 juli 1897 werd de nieuwe verordening in Amsterdam afgekondigd en vanaf 1 augustus was zij van kracht. De Middernachtzendingen meenden te ondervinden dat de hoofdcommissaris er alles aan zou doen om de 'schandhuizen' uit te roeien. Iets waar zij natuurlijk van harte achter stonden.

Het nieuwe verbod leidde tot consternatie onder de bordeelhouders. Zij waren nu immers niet meer geregistreerd en beschermd door de politie. Daar kwam ook nog eens bij dat de politie van hun bestaan afwist, in tegenstelling tot alle 'vermoedelijke bordelen' waar de politie nooit goed onderzoek naar had gedaan en dat toegestaan had. Daarom kwamen de meeste bordeelhouders naar het bureau om te verklaren dat zij niet langer bordeelhouder waren, maar dat zij besloten hadden om een hotel of pension te gaan runnen. De Middernachtzendingen zeiden spottend dat "de vreemde vrouwen, bij hen inwonende, eensklaps tot kamer- of linnenmeisje waren gepromoveerd."¹⁸⁷ De hoofdcommissaris zette politieposten voor de deur van mogelijke bordelen om zo de zaak in de gaten te houden. De politieagenten waren echter niet bevoegd om de bezoekers daadwerkelijk tegen te houden. In de maand augustus werden er drie bordeelhouders aangeklaagd en verdween er een aantal huizen.

De maanden en jaren daarna veranderde er desalniettemin weinig. Uit de politierapporten bleek dat het aantal aanklachten op basis van het nieuwe verbod terugliep en langzaam maar zeker werd de situatie weer als vanouds. De Middernachtzendingen schreven beschuldigend dat de politieagenten de mannen niet aandurfd. De namen van de bezoekers had de politie immers gemakkelijk kunnen ontdekken. Als ze het aangedurfd hadden om getuigen te dagvaarden, zouden die zeker niet alles ontkend hebben en "had men zoo enigen tijd achtereen gedurig een onderzoek ingesteld, de clientèle was verlopen"¹⁸⁸ De politie kneep een oogje dicht en er waren andere zaken dan de prostitutie die de aandacht vroegen. Daar kwam bij dat de burgemeester, die officieel aan het hoofd van de politie stond, tegen het verbod was geweest.

De Middernachtzendingen daarentegen bleven posten. Iedere avond trokken ze om acht uur op hun post. Ze probeerden te ontdekken wie de bezoekers waren van de huizen. Als men daarachter kwam, bezochten ze de mannen aan huis of vermaanden hen schriftelijk. Nog steeds moesten zij het regelmatig ontgelden. In *De Middernachtzending* van september 1900 werd vermeld dat er nog steeds mishandelingen plaatsvonden.¹⁸⁹ In de

---

¹⁸⁶ J. van der Steur, 'Amsterdam', in: *De Middernachtzending* (september 1897)

¹⁸⁷ J. van der Steur, 'Amsterdam', in: *De Middernachtzending* (september 1897)

¹⁸⁸ J. van der Steur, 'Amsterdam', in: *De Middernachtzending* (mei 1901)

¹⁸⁹ J. van der Steur, 'Amsterdam', in: *De Middernachtzending* (september 1900)

wintermaanden werden er vergaderingen belegd bij andere (christelijke) verenigingen om meer mannen te werven voor het werk. Het aantal mannen dat bereid was om te posten, was met het verbod op de huizen van ontucht, afgenomen. En dat terwijl daar volgens de Middernachtzendingen geen enkele reden voor was. Immers, zolang de prostitutie bleef bestaan, moest men blijven posten en hun stem laten horen.

5.2 1900: Een vergadering te Amsterdam

Nadat een aantal jaren voorbij gegaan waren waarin de Middernachtzendingen trouw hun werk gedaan hadden en er in de situatie weinig verandering optrad, waren de mannen in Amsterdam bijna moedeloos geworden. De politie kneep een oogje dicht, de gemeenteraad had het druk met andere zaken en de mishandelingen duurden voort. Daar kwam bij dat het aantal trouwe Middernachtzendingen dat avond aan avond postte, verminderd was. Men was “tot de overtuiging gekomen, dat de belangstelling in de Middernachtzending hier was ingesluimerd, bijna tot het nulpunt was gedaald in menigen christelijke kring.”¹⁹⁰

Om hier verandering in te brengen, besloot de Middernachtzending te Amsterdam op 10 januari 1900 een vergadering te beleggen om te protesteren tegen de ontucht en tegen het bestaan van verboden huizen. Er waren veel christelijke verenigingen in Amsterdam uitgenodigd en een aantal had bij voorbaat al hun medewerking toegezegd. Ook was de pers uitgenodigd. Daarnaast werd een berichtje in het *Algemeen Handelsblad* geplaatst met de mededeling dat dit een openbare vergadering was waar iedereen welkom was.¹⁹¹

Het was voor het eerst dat de Middernachtzendingen zoiets groots en openbaars organiseerden. Naast het, in het vorige hoofdstuk beschreven, contact met de gemeenteraad en af en toe met andere christelijke verenigingen, ging men nu dus een openbare vergadering beleggen om zoveel mogelijk mensen te kunnen bereiken. Vóór deze vergadering waren de vergaderingen van de Middernachtzending besloten geweest en was niet iedereen zomaar welkom. Deze nieuwe actievorm van de Middernachtzending om aandacht te vragen voor het werk dat de Middernachtzendingen deden had succes, want het was een drukbezochte vergadering. Het *Algemeen Handelsblad* schreef over “goed bezochte vergadering door mannen en vrouwen”¹⁹² en de *Kleine Courant* over “een zeer druk bezochte vergadering.”¹⁹³ Er waren verschillende sprekers. Allereerst hield de oprichter van de landelijke Middernachtzending, Pierson, een betoog waarin hij uiteenzette dat de overheid van Amsterdam te laks was in de bestrijding van de prostitutie. Daarna kreeg Middernachtzending van het eerste uur G. Velthuysen het woord en hij vertelde iets over

---

¹⁹⁰ J. van der Steur, ‘Amsterdam’, in: *De Middernachtzending* (maart 1900)

¹⁹¹ ‘Vergaderingen woensdag 10 januari’ in: *Algemeen Handelsblad*, 10 januari 1900, ochtendeditie

¹⁹² ‘Een meeting tegen de ontucht’ in: *Algemeen Handelsblad*, 12 januari 1900, ochtendeditie

¹⁹³ ‘Strijd tegen de prostitutie’ in: *De Kleine Courant*, 12 januari 1900

het werk van de Middernachtzendingen in Amsterdam. Het *Algemeen Handelsblad* noteerde dat "hij klaagde over de betrekkelijk weinige hulp die de Middernachtzendingen kregen en dat hij daarom krachtig tot hulp opwekte."¹⁹⁴

Behalve deze twee sprekers van de Middernachtzending, sprak ook het antirevolutionaire raadslid Fabius. Hij besprak de houding van de politie tegenover de huizen van ontucht. Volgens hem moest dit een belemmerende houding zijn. Ook zei hij dat hij vond dat de politie in de hoofdstad krachtiger kon optreden om de prostitutie een halt toe te roepen. Het resultaat van het verbod van het houden van huizen van ontucht was nog niet groot.¹⁹⁵ Het was van het grootste belang dat ook de burgerij hierin steun betuigde. Zij had de taak om zaken te signaleren en door te geven aan de gemeenteraad of de politie.¹⁹⁶ Uiteindelijk werd de vergadering besloten met het aannemen van een motie, waarin het standpunt van de Middernachtzending ten opzichte van de taak van de overheid en de politie duidelijk uiteen werd gezet.

De vergadering betuigde in deze motie instemming met het besluit van de gemeenteraad om het houden van openlijke huizen van ontucht binnen de gemeente te verbieden. De vergadering was er ook van overtuigd dat een krachtiger optreden van de politie het verbod meer tot zijn recht zouden laten komen. Daarom sprak de vergadering met de motie de wens uit dat:

1. Dat art. 177* der Algemeene Politieverordening vercherpt en uitgebreid worde, in den geest van de te Haarlem geldende verordening, zoodat den Burgemeester de bevoegdheid verleend worde, om, wanneer blijkt dat iemand, in strijd met deze verordening, een openlijk huis van ontucht houdt, zoodanige inrichting te doen sluiten en het publiek den toegang daartoe te ontzeggen.
2. dat bij de toepassing niet verzuimd worde een zoo gewichtig bewijsmiddel als het dagvaarden der bezoekers van verdachte huizen als getuigen
3. dat meer dan tot heden het particulier initiatief van buurten of vereenigen uitgaande, zich richte tegen deze schandhuzen en de uitroeiing daarvan met alle wettige middelen bevordere.¹⁹⁷

Deze motie, die ook gesteund werd door een aantal andere christelijke verenigingen werd met gejuich door de vergadering ontvangen. De Middernachtzending zocht door middel van

---

¹⁹⁴ 'Een meeting tegen de ontucht' in: *Algemeen Handelsblad*, 12 januari 1900, ochtendeditie

¹⁹⁵ Idem

¹⁹⁶ 'Strijd tegen de prostitutie' in: *De Kleine Courant*, 12 januari 1900

¹⁹⁷ 'Een meeting tegen de ontucht' in: *Algemeen Handelsblad*, 12 januari 1900, ochtendeditie,

'Strijd tegen de prostitutie' in: *De Kleine Courant*, 12 januari 1900,

J. van der Steur, 'Amsterdam', in: *De Middernachtzending* (maart 1900)

deze vergadering dus ook bewust contact met andere christelijke verenigingen die in de hoofdstad actief waren. Door een groter netwerk hoopten de Middernachtzending breder steun te krijgen voor hun werk. Dit was nodig om aan de overheid duidelijk te maken dat men sociale interventie verwachtte op het gebied van de zedenloosheid in de hoofdstad. Naast een strenger optreden van de politie, verwachtten de Middernachtzendingen dus ook meer van particulier initiatief. Net zoals de Middernachtzending zich bemoeide met het beleid van de overheid en de uitvoering daarvan, verwachtte zij ook van de bevolking van Amsterdam dat zij van de overheid deze sociale interventie afdwong door dingen bij de overheid te melden. Of, zoals vermeld werd in *De Middernachtzending*: “Doch daarvoor is noodig, dat zij, dat is de strijdende politie gesteund worde door de burgerij. Zij moet toonen dat het haar met de uitroeijing der bordelen ernst is.”¹⁹⁸

5.3 Aansporing van de burgerij en doorgaand werk

De Middernachtzendingen richtten zich dus niet alleen meer op de politie en de overheid, maar probeerden vanaf het jaar 1900 de burgerij van Amsterdam te betrekken bij hun zaak. Dit was een omslag in hun manier van werken. In de beginjaren was men vooral gericht op het posten zelf, later ging men als Middernachtzending actief lobbyen bij de gemeenteraad en nu probeerde men dit ook te bewerkstelligen bij de Amsterdamse bevolking. Bij de hiervoor beschreven openbare vergadering waren veel christelijke verenigingen uitgenodigd. De Middernachtzendingen waren echter van mening dat niet alleen bij christelijke verenigingen, maar ook in iedere kring moest hun werk bekend worden. “Het geweten van het gansche volk moest wakker geschud worden.”¹⁹⁹ Om dat te bereiken maakte de Middernachtzending gebruik van nieuwe actievormen. Er werden niet meer alleen traktaatjes uitgedeeld, maar er werd besloten dat er buurtvergaderingen belegd zouden worden. Deze vergaderingen zouden voornamelijk in de buurten bij grote bordelen plaatsvinden. Zo werd er op 7 februari 1900 een vergadering belegd in de buurt bij de N.Z. Voorburgwal. De vergadering was volgens de Middernachtzendingen druk bezocht en er werd een commissie benoemd tot zuivering van de buurt. Hierin had een Middernachtzending plaats, met nog een aantal andere buurtbewoners. Ook had men een adres “beschrijvende de feitenlijke toestand van de buurt en onder de middelen tot verbetering ook verzoekende krachtigen steun van de Overheid voor de Middernachtzending”²⁰⁰ opgesteld. Deze werd door 52 burens ondertekend en de burgemeester toegezonden. Ook op andere plekken in Amsterdam probeerde men zo de burgerij op te wekken om de openbare huizen van ontucht af te wijzen en de overheid te wijzen op een betere naleving van het verbod.

---

¹⁹⁸ J. van der Steur, ‘Amsterdam’, in: *De Middernachtzending* (maart 1900)

¹⁹⁹ Idem

²⁰⁰ Idem

Ondertussen bleef op landelijk niveau geijverd worden voor een rijkswet. Zo werd in samenwerking met de NVP en de Vrouwenbond een brochure gedrukt die verspreid kon worden en werd er een adres aan de regering opgesteld waarin aangedrongen werd om een rijkswet tegen de prostitutie.²⁰¹

De nieuwe actievormen van de Middernachtzending in Amsterdam leverden niet meteen succes op. Dit bleek uit *De Middernachtzending* van september 1900 en de stilte die volgde in de maanden daarna. Zo werd het ook gemeld in *De Middernachtzending* van april 1901. “Het was eenigen tijd stil in onze afdeling. Er werd geregeld avond aan avond gepost en werden sommigen teruggehouden van den weg des verderfs, maar geen enkel bijzonder voorval had plaats.”²⁰² De Middernachtzendingen waren blij met elk klein succes dat behaald kon worden in de strijd die zij streden. Zo waren er twee Middernachtzendingen op 27 maart op hun post voor een bordeel en werd er vanuit een deur die op een kier stond met donker vocht gegooid. Eerst merkten ze nog niet wat het was, maar al snel kreeg één Middernachtzending een hevige pijn in zijn nek. Bij de apotheker aangekomen, merkten zij dat men met verdund zwavelzuur had gegooid. De wond was gelukkig niet ernstig en de andere Middernachtzending was dankbaar dat hij een hoed op had, de rand was gevuld met zwavelzuur, dat anders in zijn ogen was gekomen.²⁰³ De Middernachtzendingen deden aangifte bij de politie en die besloot om pal naast de deur van het bordeel een politiepost te plaatsen die daar 's avonds tussen acht en twaalf uur bleef staan. Zo werden niet alleen de Middernachtzendingen beschermd, maar ook “hen die nog eenig schaamtegevoel hebben van bezoek teruggehouden.”²⁰⁴ En natuurlijk postten ook de Middernachtzendingen nog elke avond daar.

De adressen aan de burgemeester hadden nog niets opgeleverd en de Middernachtzendingen vroegen zich af hoelang de gemeenteraad van Amsterdam nog zou verdragen dat op deze manier met zijn gezag de spot werd gedreven.²⁰⁵ Tenslotte werd er in Amsterdam een verbod, dat opgesteld was door de gemeenteraad, niet opgevolgd.

5.4 Landelijke inspanningen en een plotselinge ommekeer

In augustus 1901 werd er weer een landelijke vergadering met het hoofdbestuur van de Middernachtzending en een afvaardiging vanuit de verschillende steden gehouden. Er werd geconcludeerd dat, om daadwerkelijk te komen tot een verbod op openlijke huizen van ontucht en een goede naleving daarvan, een rijkswet absoluut noodzakelijk was. Dit bleek

---

²⁰¹ J. van der Steur, ‘Amsterdam’, in: *De Middernachtzending* (juli 1900)

²⁰² Idem

²⁰³ J. van der Steur, ‘Amsterdam’, in: *De Middernachtzending* (april 1901)

²⁰⁴ J. van der Steur, ‘Amsterdam’, in: *De Middernachtzending* (april 1901)

²⁰⁵ J. van der Steur, ‘Amsterdam’, in: *De Middernachtzending* (mei 1901)

onder andere uit de situatie in Amsterdam, waar door het verbod op het binnengaan van de huizen het verbod op de prostitutie ondermijnd werd. Na een discussie op de vergadering werd besloten dat het hoofdbestuur overleg zou plegen met de NVP en dat men zich dan gezamenlijk zou richten aan de regering met een gemeenschappelijk adres.²⁰⁶ Uit deze vergadering bleek dat men binnen de Middernachtzending meer en meer het besef kreeg dat het ijveren voor een rijkswet absoluut noodzakelijk was. Niet alleen de plaatselijke overheid stond meer centraal in hun plannen, ook de rijksoverheid kreeg hier, in navolging van de NVP, een plaats in.

Ondertussen trad in Amsterdam de conservatief liberale burgemeester S.A. Vening Meinesz af en werd hij opgevolgd door een minder conservatieve liberale burgemeester, W.F. van Leeuwen. De Algemene Politieverordening was aan de periodieke vijfjaarlijkse herziening toe en de Commissie voor Strafverordeningen ging zich over de herziening buigen.

Op 4 januari 1902 werd het nieuwe voorstel gepresenteerd aan de gemeenteraad. Nadat de gemeenteraadsleden de tijd hadden gekregen om zich erin te verdiepen en wijzigingen voor te stellen, werd er op donderdag 20 februari gepraat over de verscherping van de artikelen aangaande de huizen van ontucht. Het grootste gedeelte van de gemeenteraad was van mening dat het verbod dat opgesteld was in 1897 niet afdoende was, mede door de beperkingen die aan de politie werden opgelegd. 22 tegen 13 leden spraken zich uit voor verscherping van het bordeelverbod.²⁰⁷ Op woensdag 26 maart 1902 voor het laatst oververgaderd voordat hij vastgesteld zou worden.²⁰⁸

Er werd erg weinig over gediscussieerd en voordat de Middernachtzendingen het goed en wel beseften, was het verbod op de prostitutie uitgebreid in de nieuwe Algemene Politieverordening. In 1897 was het verbod om openbare huizen van ontucht te houden al van kracht geworden, met dit nieuwe verbod mocht de politie de bezoekers van de bordelen tegenhouden en ook mocht de politie de bordelen betreden.²⁰⁹ Daar kwam bij dat in de nieuwe Algemene Politieverordening de burgemeester en wethouders meer macht kregen. Het werd nu namelijk mogelijk dat zij, zonder dat er een rechterlijk vonnis was, besloten om een bordeel of vermoedelijk bordeel te sluiten.²¹⁰

De Middernachtzendingen zagen de aanneming van deze artikelen in de Algemene Politieverordening als een zegen op hun werk in de hoofdstad. Zij hadden immers niet afgelaten om aan de gemeenteraad door middel van persoonlijk contact en adressen te laten

---

²⁰⁶ J. van der Steur, 'Amsterdam', in: *De Middernachtzending* (augustus 1901)

²⁰⁷ M. Bossenbroek & J.H. Compagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen*, p.217

²⁰⁸ Gemeentebld Amsterdam, afdeeling 1, Nieuwe Algemeene Politie-verordening, zie ook: Gemeentebld Amsterdam, Afdeeling 2, Gemeenteraad van Amsterdam, openbare vergadering op woensdag 26 maart 1902

²⁰⁹ Gemeentebld Amsterdam, afdeeling 1, Nieuwe Algemeene Politie-verordening, artikel 183, 184 zie ook: 'De Middernachtzending', Februari 1902

²¹⁰ Idem

weten hoe zij over de zaak van de huizen van ontucht dachten. Door buurtvergaderingen te beleggen en de burgerij aan te sporen hun stem te laten horen, werden er adressen naar de gemeenteraad verstuurd. In *De Middernachtzending* meldden zij blij dat “veel eerder dan gedacht, hun begeerte vervuld was.”²¹¹ Eindelijk zouden de houders van de huizen van ontucht en de bezoekers van deze huizen aangepakt kunnen worden. Ook was men verheugd over de houding van de overheid. De overheid deed met deze nieuwe verordening wat zij volgens de Middernachtzendingen zou moeten doen. Immers, “de overheid heeft de roeping niet om het plegen eener zonde, die het welzijn van het individu, het huisgezin en de maatschappij ondermijnt, zoo veilig mogelijk te maken.”²¹² Zij zagen de toepassing van de nieuwe verordening met belangstelling tegemoet en hoopten dat dit verbod wel de juiste uitwerking zou hebben. Wat de officiële bordelen betreft, gebeurde dit ook. Er werden in de maanden na het verbod verschillende bordelen gesloten en aan het eind van het jaar 1902 waren alle officieel geregistreerde bordelen verdwenen.²¹³

5.5 Nogmaals landelijke inspanningen

In Amsterdam was de prostitutie nu officieel verboden en de politie deed daadwerkelijk zijn best om dit verbod zo goed mogelijk na te leven. Ook beschermde de politie de Middernachtzendingen.²¹⁴ Er bleven echter clandestiene huizen van ontucht bestaan. Van Slobbe meldde in zijn boek *Bijdrage tot de geschiedenis en de bestrijding der prostitutie te Amsterdam* dat dit aantal niet minder dan 204 huizen met totaal 489 vrouwen bedroeg.²¹⁵ Er bleven ‘hotels’ en ‘logementen’. Daar kwamen nu ook nog ‘sigarenwinkels’ bij. Daarnaast bleef er nog een probleem, de maximale straf die kon worden uitgedeeld was nog steeds 6 dagen hechtenis of 25 gulden boete.²¹⁶

Dit was de Middernachtzendingen ook niet onbekend en hoewel zij zich door de overheid “meer begrepen en gewaardeerd voelden”²¹⁷ zagen zij steeds meer de noodzaak in van een landelijke rijkswet die de prostitutie zou verbieden. Ook de NVP en de Vrouwenbond waren hier mee bezig. In september 1902 verscheen er een oproep in *De Middernachtzending* waarin alle leden opgeroepen werden om brochures te sturen, adressen te ondertekenen en bijeenkomsten te bezoeken.²¹⁸ Nu was de tijd gekomen, dat van boven af de gemeentelijke verordeningen moesten worden vernietigd. Er moest een rijkswet komen die in alle steden van toepassing zou worden. Ook was van belang dat de

---

²¹¹ J. van der Steur, ‘Amsterdam’, in: *De Middernachtzending* (februari 1902)

²¹² Idem

²¹³ J.F. van Slobbe, *Bijdrage tot de geschiedenis*, p.98

²¹⁴ J. van der Steur, ‘Amsterdam’, in: *De Middernachtzending* (oktober 1902)

²¹⁵ J.F. van Slobbe, *Bijdrage tot de geschiedenis*, p.98

²¹⁶ Gemeentebld Amsterdam, afdeeling 1, Nieuwe Algemeene Politie-verordening, artikel 194

²¹⁷ J.N. van Munster, *Met zegen bekroond*, p. 65

²¹⁸ J. van der Steur, ‘Amsterdam’, in: *De Middernachtzending* (september 1902)

straffen hoger werden. Dat er daadwerkelijk draagvlak was voor een nieuwe rijkswet bleek volgens *De Middernachtzending* uit de acties die plaatsvonden in het land: “Duizenden brochures zijn al verstuurd, tal van sprekers stelden zich beschikbaar om in alle oorden van het land een rijkswet door het woord in het openbaar te steunen.”²¹⁹

Op plaatselijk niveau had de Middernachtzending het hoogste bereikt wat zij kon bereiken, nu werd het zaak om te strijden voor landelijke wetgeving. Ook in Amsterdam was dit het geval. Op 26 november 1902 werd in Amsterdam een grote vergadering belegd. In het Paleis voor de Volksvlijt werd een bijeenkomst gehouden die georganiseerd was door de NVP, de Vrouwenbond en de Middernachtzending. De secretaris van de Middernachtzending te Amsterdam, J. van der Steur, was ook secretaris van het regelingscomité en speelde een grote rol in het bijeenroepen van ‘het publiek’.²²⁰ Er waren duizenden mensen aanwezig, van allerlei verenigingen. Er waren verschillende sprekers die aandrongen op een rijkswet en uiteindelijk werd door de vergadering haar volle instemming betuigd met een adres dat opgesteld was door de NVP, de Vrouwenbond en de Middernachtzending, gericht aan H.M. de Koningin. In het adres werd verzocht om een wijziging in het Wetboek van Strafrecht zodat de prostitutie strafbaar werd gesteld.²²¹ Deze motie werd met drie- à vierduizend stemmen aangenomen en het adres werd verstuurd. Met deze bijeenkomst eindigde het bijzondere jaar 1902 waarin de bordelen in de hoofdstad officieel verboden werden. Het werk ging echter door, immers, zolang er nog panden waren waarvan men dacht dat er een bordeel gehouden werd, werd er gepost en werden de mannen aangesproken.

5.6 Conclusie: Het doel bereikt op lokaal niveau

Na het eerste verbod op de prostitutie in het jaar 1897 ging de Middernachtzending in Amsterdam zich meer richten op de publieke opinie. Door middel van vergaderingen in verschillende buurten wilde men bereiken dat ook de inwoners van Amsterdam zich in zouden zetten in de strijd tegen de prostitutie. Daarnaast bleef men posten, contact onderhouden met de gemeenteraadsleden en hoopte men dat het verbod op de prostitutie uitgebreid zou worden.

Dit gebeurde in het voorjaar van het jaar 1902. De inspanningen van de Middernachtzendingen leken succes te hebben, want een ruime meerderheid van de gemeenteraad was voor uitbreiding van het verbod op de prostitutie. De governmentalité in de gemeenteraad was veranderd, de meerderheid van de gemeentelijke overheid vond dat

---

²¹⁹ Idem

²²⁰ Archief Hendrik Piersonstichting, Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden) Notulenboeken Nederlandsche Middernachtzending Vereeniging, 26-11-1902, Plaatsingsnummer 5.2.1a

²²¹ Idem

het haar taak was om de zedeloosheid en daarmee de prostitutie in de stad te bestrijden. De liberale vrijheid die nog te merken was in het eerdere verbod voor de politie om huizen binnen te treden, was met de opheffing van dit verbod ook verdwenen.

De Middernachtzendingen waren verheugd, maar zagen tegelijkertijd bij de uitvoering ervan, dat er nog steeds gebreken waren. De politie en de burgemeester traden goed op, er werden bordelen gesloten en de Middernachtzendingen werden beschermd bij hun werkzaamheden. Tegelijkertijd bleef de maximale straf in de ogen van de Middernachtzendingen te laag en kon er weinig gedaan worden tegen de clandestiene prostitutie. Op plaatselijk niveau was nu alles wat mogelijk was bereikt en men was er meer en meer van overtuigd dat een landelijke wet nodig was. De gemeentelijke overheid had haar plicht vervuld, nu was het de tijd voor de rijksoverheid om dit te tonen.

Een goed voorbeeld van de nieuwe weg die de Middernachtzending insloeg in het jaar 1902, was de bijeenkomst op 26 november waarin zij, samen met andere verenigingen, nogmaals duidelijk maakte wat volgens haar de taak van de overheid was. Dit lieten zij door middel van een adres ook aan de landelijke overheid weten. Naast deze nieuw ingeslagen weg ging het werk op plaatselijk niveau echter verder. Immers, zolang er ontucht bedreven werd, was het zaak de mannen te waarschuwen om terug te keren van hun weg.

Conclusie

Was het voor 1850 ongewoon dat de overheid zich bemoeide met allerlei maatschappelijke zaken, aan het eind van de negentiende eeuw verwachtten burgers dit steeds meer van de overheid. In de negentiende eeuw werd door 'de samenleving', door (belangen)groepen of door overheden zelf verwacht dat de overheid er van alles aan doet om het gedrag van mensen bij te sturen, mensen voor te lichten, gedrag te verbieden en ander gedrag te stimuleren. Deze ontwikkeling was terug te leiden op de Verlichting. Aanhangers van de Verlichting stelden dat deugdzaamheid en gewetensvorming centraal moest komen te staan binnen de maatschappij. Ook binnen de overheid kwamen partijen die het oude liberale denken over vrijheid en de scheiding van overheid en maatschappij wilden vervangen door meer bemoeienis van de overheid. De overheid werd niet meer alleen verantwoordelijk gehouden voor bescherming tegen een eventuele buitenlandse vijand en het bevorderen van de handel, maar meer en meer werd door de burgers van de overheid verwacht dat zij omtrent allerlei zaken wetten en regels stelde. In deze ontstane sociale interventiestaat werden veel belangenverenigingen opgericht. Deze verenigingen eisten van de overheid sociale interventie op een bepaald, vaak maatschappelijk, gebied. De zedeloosheid en de eventuele bestrijding daarvan werd ook belangrijker. Tot halverwege de negentiende eeuw veranderde er op het gebied van prostitutie in Nederland echter weinig. De centrale overheid ondernam pogingen om de prostitutie te reglementeren, maar het kwam niet verder dan enkele aansporingen aan gemeenten om actie te ondernemen. Wettelijk stond er niets vast.

Dat veranderde halverwege de negentiende eeuw. Er werden toen een aantal belangrijke wetten ingevoerd. De eerste was de grondwet van 1848 en een andere was de gemeentewet van 1851. In deze gemeentewet werd duidelijk uiteengezet wat de centrale overheid van de gemeente verwachtte. In deze wet was geregeld dat de burgemeester hoofd van de politie was en dat hij ook verantwoordelijk was voor verordeningen aangaande de openbare orde, zedelijkheid en gezondheid. De landelijke overheid stelde de gemeenteraad dus in de eerste plaats verantwoordelijk voor de zedelijkheid. Onder deze zedelijkheid viel het beleid aangaande de prostitutie. De prostitutie diende gereguleerd, geregistreerd, te worden en het was de taak van de gemeentelijke overheid om daar voor te zorgen.

In deze samenleving werd in het jaar 1890 de Middernachtzending opgericht. De mannen van deze vereniging probeerden bezoekers van bordelen tegen te houden om naar binnen te gaan. Hun doel was om door te posten voor de bordelen en het uitdelen van traktaten de prostitutie te schaden. De opvatting van deze protestantse vereniging was namelijk dat de overheid tot doel zou moeten hebben om de zedenloosheid te bestrijden. De

Middernachtzending nam de overheid serieus. Volgens haar was zij Gods dienaar en zou zij alles moeten doen om de zonde van de prostitutie te bestrijden. Zij verwachtte van de overheid sociale interventie op het gebied van de bestrijding van de prostitutie. Dat deed de overheid echter niet, zij erkende het bestaan van prostitutie in de gemeentewet van 1851 en stelde dat de prostitutie gereguleerd diende te worden. De gemeentelijke overheid in Amsterdam kwam ook niet in verzet tegen de prostitutie. De gemeenteraad had de verantwoordelijkheid voor het regelen van de prostitutie overgedragen aan de politie in de hoofdstad. Dit was namelijk al sinds de Middeleeuwen de gewoonte. De politie verstreek vergunningen en hield toezicht. Niet zelden verdienden de agenten daar iets extra's mee. De komst van de gemeentewet veranderde niets aan deze situatie. De gemeentelijke overheid vond niet dat het haar taak was om zich met deze sociale kwestie bezig te houden.

De Middernachtzending probeerde deze opvatting van de gemeentelijke overheid van Amsterdam over haar taak ten opzichte van de prostitutie te veranderen. In eerste instantie deed men dat, zoals genoemd, door te posten voor de bordelen en traktaten uit te delen. Ook onderhield men contacten met de Antirevolutionaire raadsleden binnen de gemeenteraad van Amsterdam. Hun werk werd hen niet in dank afgenomen door de bordeelhouders in Amsterdam. Zij kregen regelmatig te maken met geweld en op steun van de politie hoefde men niet te rekenen. In de beginjaren van de werkzaamheden in Amsterdam werden de Middernachtzendingen met regelmaat opgepakt omdat zij een bedreiging zouden vormen voor de rust en orde in de stad, iets dat bij de politie grote prioriteit had. Toen de Antirevolutionaire raadsleden hierover bij de gemeenteraad om opheldering vroegen, antwoordde de liberale burgemeester Vening Meinesz. dat het niet de taak van de gemeenteraad was om zich hier mee bezig te houden.

De Middernachtzendingen gingen echter door met het posten voor de bordelen en het uitdelen van traktaten. Ook onderhielden ze contact met de antirevolutionaire raadsleden. Halverwege het jaar 1894 werd er door de Middernachtzending J. van der Steur opgemerkt dat de houding van de politie tegenover de Middernachtzendingen verbeterd was. Ze werden niet altijd meer als schuldige aangewezen en opgepakt, de politieagenten hadden de Middernachtzendingen leren kennen als geweldloze mensen.

De lobby van de Middernachtzendingen bij de gemeenteraadsleden bleek in het jaar 1895 vruchten af te werpen. De governmentalité van de rooms – katholieke gemeenteraadsleden was veranderd. Zij waren er, samen met de antirevolutionaire gemeenteraadsleden, van overtuigd geraakt dat het wel degelijk een taak van de gemeentelijke overheid zou moeten zijn om zich bezig te houden met de prostitutie. Ook vonden zij dat de bordelen in de stad

verboden zouden moeten worden. Zij dienden een voorstel in in de gemeenteraad. Het voorstel leek door de meerderheid van de gemeenteraad afgewezen te worden, tot liberaal Voûte in november van het jaar 1895 voorstelde om een onderzoek in te stellen naar de prostitutie in de stad. Volgens hem was dat nodig om een goed besluit te kunnen nemen. Het Hij stond als liberaal dus niet op voorhand afwijzend tegenover sociale interventie van de overheid op het gebied van prostitutie, maar wilde eerst meer weten over de noodzaak. Het was de eerste keer dat een liberaal gemeenteraadslid niet direct afwijzend stond tegenover deze mogelijke taak van de overheid.

Er werd een onderzoekscommissie ingesteld. De commissie deed onderzoek en kon daarbij rekenen op actieve inbreng van de Middernachtzendingen. Zij waren bekend met de meeste bordelen en zagen in deze onderzoekscommissie dé mogelijkheid om de opvatting van de Amsterdamse gemeenteraadsliden over de taak van de overheid ten aanzien van de prostitutie te beïnvloeden. Het lukte de Middernachtzendingen om invloed uit te oefenen op de onderzoekscommissie, want ze noemden het rapport dat verscheen geheel in hun geest. Op 30 juni 1897 vond de gemeenteraadsvergadering plaats waarin gesproken zou worden over het rapport van de commissie en het voorstel van de elf raadsleden om de bordelen in de stad te verbieden. Na de discussie waaruit bleek dat alleen de conservatief liberale gemeenteraadsliden ervan overtuigd waren dat de overheid zich hier niet mee diende te bemoeien werd het voorstel om de bordelen te verbieden aangenomen door een meerderheid in de gemeenteraad. Deze stemming liet zien dat in de gemeenteraad het denken over de taken van de gemeenteraad veranderd was. In de beginjaren van de Middernachtzending was de gemeenteraad van mening dat zij zich niet met de prostitutie diende te bemoeien. Met deze stemming echter, bleek dat het merendeel van de gemeenteraad op dit terrein van de overheid sociale interventie wenste. Alleen conservatief liberale raadsleden stonden nog steeds de klassieke liberale waarden voor waarbij de overheid zich zo min mogelijk diende te bemoeien met sociaal – economische aangelegenheden. Een ander punt dat met dit verbod samenhang, was de bevoegdheid van de politie om de bordelen te betreden. Uit de stemming over dit punt, bleek dat alle liberalen in de gemeenteraad vonden dat de overheid niet in de privésituatie van de burger mocht komen: de politie mocht niet zomaar huiszoeking doen. Dit voorstel werd dan ook afgewezen. De liberale waarden van vrijheid van de burger golden hier sterker dan het bevorderen van de zedelijkheid in de stad.

De Middernachtzendingen waren blij en dankbaar voor de veranderende governmentalité bij het merendeel van de gemeenteraad en hoopten dat het verbod strikt nageleefd zou worden, zodat de prostitutie uit de hoofdstad zou verdwijnen.

In de praktijk bleek er echter met dit verbod weinig te veranderen. De politie, die verantwoordelijk was voor de uitvoering van het beleid van de overheid, spande zich volgens de Middernachtzending onvoldoende in om iets aan de situatie van zedeloosheid te doen en stond daarbij in veel gevallen machteloos omdat men de woning niet mocht betreden. De Middernachtzendingen in Amsterdam besloten om een andere actievorm dan enkel lobbyen bij de gemeenteraad, posten en het uitdelen van traktaten te proberen. Op 10 januari 1900 werd er een openbare vergadering belegd waarop geprotesteerd werd tegen ontucht en het bestaan van verboden huizen. Het was voor het eerst dat de Middernachtzendingen zoiets groots en openbaars organiseerden. Vóór deze vergadering waren de vergaderingen van de Middernachtzending besloten geweest en was niet iedereen zomaar welkom. Deze nieuwe actievorm van de Middernachtzending om aandacht te vragen voor het werk dat de Middernachtzendingen deden had succes, want het was een drukbezochte vergadering. De vergadering werd besloten met het aannemen van een motie, waarin het standpunt van de Middernachtzending ten opzichte van de taak van de overheid en de politie uiteen werd gezet. De vergadering betuigde in deze motie instemming met het besluit van de gemeenteraad om het houden van openlijke huizen van ontucht binnen de gemeente te verbieden. De vergadering was er ook van overtuigd dat een krachtiger optreden van de politie het verbod meer tot zijn recht zouden laten komen.

Door deze contacten kreeg de Middernachtzending een groter netwerk in de hoofdstad waardoor men hoopte breder steun te krijgen voor hun werk. Dit was nodig om aan de overheid duidelijk te maken dat men sociale interventie verwachtte op het gebied van de zedenloosheid in de hoofdstad.

In het jaar 1900 begonnen de Middernachtzendingen in Amsterdam ook met het beleggen van buurtvergaderingen. Door middel van deze vergaderingen hoopten ze de inwoners van Amsterdam te overtuigen van het belang van het werk om de openbare huizen van ontucht af te wijzen en de overheid te wijzen op een betere naleving van het verbod.

De nieuwe actievormen van de Middernachtzending in Amsterdam leverden niet meteen succes op. De Middernachtzendingen bleven echter doorgaan met hun pogingen om de gemeentelijke overheid ervan te overtuigen dat het verbod op de openbare huizen van ontucht uitgebreid diende te worden.

En dit gebeurde in het voorjaar van het jaar 1902. De inspanningen van de Middernachtzendingen leken succes te hebben, want een ruime meerderheid van de gemeenteraad was voor uitbreiding van het verbod op de prostitutie. De governmentalité in de gemeenteraad was veranderd, de meerderheid van de gemeentelijke overheid vond dat het haar taak was om de zedeloosheid en daarmee de prostitutie in de stad te bestrijden. De liberale vrijheid die nog te merken was in het eerdere verbod voor de politie om huizen

binnen te treden, was met de opheffing van dit verbod ook verdwenen. De overheid deed met deze nieuwe verordening wat zij volgens de Middernachtzendingen zou moeten doen. Zij zagen de toepassing van de nieuwe verordening met belangstelling tegemoet en hoopten dat dit verbod wel de juiste uitwerking zou hebben. Op plaatselijk niveau hadden de Middernachtzendingen bereikt wat mogelijk was. De gemeentelijke overheid was onder andere door de inspanningen van de Middernachtzendingen anders gaan denken over wat haar taak zou moeten zijn ten aanzien van de zedeloosheid in de stad. De prostitutie werd nu niet meer vrijgelaten, geregeld door de politie, maar de gemeentelijke overheid had wettelijk vastgelegd dat zij op dit gebied sociale interventie toepaste door regels en wetten te stellen en het houden van bordelen verbod.

Literatuurlijst

Bronnen

Archief Hendrik Piersonstichting

Te raadplegen in het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden), Vrije Universiteit Amsterdam

Notulenboeken Nederlansche Middernachtzendingvereeniging, 15-9-1890

Notulenboeken Nederlansche Middernachtzendingvereeniging, 5-1-1891

Brief van G. Velthuijsen aan de heer L. Smit, 4 juli 1901

Brief van Jan van Tijn aan de heer L. Smit, geschreven op 24 maart 1902

Notulenboeken Nederlandsche Middernachtzendingvereeniging, 26-11-1902

Gemeentebblad Amsterdam

Gemeentebblad ter inzage in de studiezaal van het Stadsarchief te Amsterdam.

Gemeentebblad afdeeling 1, Verslag van den toestand der gemeente over 1893, Amsterdam, in: *Gemeentebblad Amsterdam 1893* Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

Gemeentebblad, afdeeling 1, Nieuwe Algemeene Politie-verordening, in: *Gemeentebblad Amsterdam 1902*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

Gemeentebblad afdeeling 1, Rapport van de Commissie tot onderzoek naar den omvang en den aard der hier bestaande prostitutie' Amsterdam, 20 Januari 1897, in: *Gemeentebblad Amsterdam 1897*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

Gemeentebblad afdeeling 1, 'Verslag van den toestand der Gemeente Amsterdam gedurende het jaar 1890' VII Toezicht op de Prostitutie.

Gemeentebblad, afdeeling 2, gemeenteraad van Amsterdam, openbare vergadering op woensdag 6 april 1892, in: *Gemeentebblad Amsterdam 1892*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

Gemeentebblad afdeeling 2, Gemeenteraad van Amsterdam, openbare vergadering op woensdag 27 februari 1895, in: *Gemeentebblad Amsterdam 1895*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

Gemeentebblad afdeeling 2, Gemeenteraad van Amsterdam, openbare vergadering op woensdag 30 Juni 1897, in: *Gemeentebblad Amsterdam 1897*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

Gemeentebblad, afdeeling 2, Gemeenteraad van Amsterdam, openbare vergadering op woensdag 26 maart 1902, in: *Gemeentebblad Amsterdam 1902*, Studiezaal Stadsarchief Amsterdam

De Middernachtzending

Te raadplegen in de Universiteitsbibliotheek van de Universiteit Leiden en de Universiteit van Amsterdam.

'De Middernachtzending – orgaan van de Nederlansche Middernacht Zending Vereeniging'

Krantenartikelen

'Middernachtzending', ingezonden brief in: *De Standaard*, 20 maart 1892

J. van der Steur, 'Middernachtzending', ingezonden brief in: *De Standaard*, 24 maart 1892

Ingezonden brief, *De Amsterdammer*, 30 maart 1892

'Rechtzaken', *Algemeen Handelsblad*, 19 mei 1892, avondeditie

'Woensdag 10 januari' in: *Algemeen Handelsblad*, 10 januari 1900, ochtendeditie

'Een meeting tegen de ontucht' in: *Algemeen Handelsblad*, 12 januari 1900, ochtendeditie

'Strijd tegen de prostitutie' in: *De Kleine Courant*, 12 januari 1900

Overig

Handelingen Tweede Kamer, 21 mei 1951

Wet regelende de zamenstelling, inrigting en bevoegdheid der Gemeentebesturen.

Vastgesteld den 29sten junij 1851

Uitreksel uit het verslag der Staats – Commissie, uitgebracht op den 18en september 1852, als bijlage opgenomen in: J.F. van Slobbe, *Bijdrage tot de geschiedenis en bestrijding der prostitutie te Amsterdam* (Amsterdam 1937)

Literatuur

Abma, E., 'Verenigingen in het verleden, heden en toekomst' in: *Drift en Koers, een halve eeuw sociale verandering* (Assen 1968)

Aerts, R. en Velde, H., te (red.), *De stijl van de burger, over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de Middeleeuwen* (Kampen 1998)

Aerts, R., Liagre Böhl, H. de e.a., *Land van kleine gebaren, een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 1999)

Bakker, N., e.a., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland: idee en praktijk. 1500-2000* (Assen, 2006)

Blekendaal, M., 'De Middernachtzending strijdt tegen prostitutie' in: *Historisch Nieuwsblad*, nr.4 / 2009

Bossenbroek, M & Compagnie, J.H., *Het mysterie van de verdwenen bordelen, prostitutie in Nederland in de negentiende eeuw*, (Amsterdam 1998)

- Dekker, R. 'De Middernachtzending, een buitenparlementaire actiegroep' in: S. Faber, e.a. (red.), *Criminaliteit in de negentiende eeuw* (Hilversum 1989)
- Faber, S. 'Criminaliteit in de negentiende eeuw' in: S. Faber e.a. (red.), *Hollandse Studiën 22* (Hilversum 1989)
- Gaakeer, J., *De maatschappij in, sociale activering voor vrouwen* (Tilburg 2004)
- Goudsblom, J., *De geschiedenis van Norbert Elias* (Amsterdam 1987)
- Graaf, B., *de Nationale veiligheid in Nederland. Geschiedenis van een ordeningsprincipe* (Utrecht, 2011)
- Kluit, M.E. *Het protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten 1815-1865*, (Amsterdam 1970)
- Koenders, P. *Tussen Christelijk Réveil en Seksuele Revolutie, bestrijding van de zedeloosheid, met de nadruk op repressie van homoseksualiteit* (Amsterdam 1996)
- Lenke, T., *Foucault, governmentality, and critique*, gevonden op: <http://www.andosociology.net/resources/Foucault%2C+Governmentality%2C+and+Critique+IV-2.pdf>
- Meershoek, G., *De geschiedenis van de Nederlandse politie, de Gemeentepolitie in een veranderende samenleving*, (2007, Amsterdam)
- Melle, M. van, 'Mijnheer de Voorzitter!' in: *Ons Amsterdam*, nummer 3, maart 2006
- Munster, J.N. van, *Met zegen bekroond, grepen uit de geschiedenis van veertig jaren der Nederlandsche Middernachtzending-Vereeniging* (Amsterdam 1930)
- Nederlandsche Middernachtzending Vereeniging, *Ons Zilveren jubilee, verslag van de XXVe Algemeene vergadering der Nederlandsche Middernachtzending Vereeniging*, (Amsterdam 1915)
- Pierson, A., *Oudere tijdgenooten* (Amsterdam 1888)
- Pol, L. van de, *Het Amsterdams Hoerdom, prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw* (Rotterdam, 1996)
- Slobbe, J.F., van, *Bijdrage tot de geschiedenis en bestrijding der prostitutie te Amsterdam* (Amsterdam 1937)
- Rasker, A.J., *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795* (Kampen 1986)
- Rooij, P.de, (eindred.), *Waakzaam in Amsterdam* (Amsterdam 2011)
- Rooij, P. de, *Werklozenzorg en werkloosheidsbestrijding, 1917-1940: landelijk en Amsterdams beleid* (Amsterdam, 1979)
- Stuurman, S. *Verzuiling, Kapitalisme en Patriarchaat: aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland* (Nijmegen 1983)

Vries, P. de, *Kuisheid voor mannen, vrijheid voor vrouwen, de reglementering van de prostitutie in Nederland, 1850-1911* (Amsterdam 1997)

Websites

<http://www.bijgespijkerd.nl/bijgespijkerd/van-toen-voor-nu-elias>

<http://entoen.nu/eiseeisinga>

<http://www.humanistischecanon.nl/verlichting>

<http://www.parlement.com/9291000/biof/00540>,

http://www.nutalgemeen.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=8&Itemid=3

Overig

De Bijbel, Jesaja 1:9

De Bijbel, Genesis 13

De Bijbel, Romeinen 3: 1-7

De Bijbel, Exodus 20

Interview met Maartje Janse, Forum 25 mei 2007, tekst is te vinden op:

<http://www.hum.leidenuniv.nl/medewerkers/forum/index-307/onderzoekvan-1-307.html>, laatst geraadpleegd op 17 september 2012

Leeuw, de, F. Prof. Dr., 'Veiligheidsbeleid en Gedragsmechanismen: over het belang van sociale (interventie) theorieën voor de praktijk', lezing uitgesproken op 18 maart 2009 tijdens het Veiligheidscongres van de Nederlandse Vereniging voor Veiligheidskunde.